NR 7 | OKTOBER 2026 | 99 KR

AXESS

VETENSKAP / BILDNING / TRADITION

FÖRDJUPNING
Bengt Jangfeldt om Boris Pasternaks Nobelpris

SAMHÄLLE
Lena Andersson om värdet av begåvning

KRÖNIKA
Edward Blom om zombiebesök



KAMPEN MOT KLOCKAN

Ju äldre vi blir, desto snabbare verkar åren gå. Men illusionen går att bekämpa.

Börja veckan med Axess nyhetsbrev



Scanna QR-koden för att skriva upp dig på vårt nyhetsbrev

Eller gå till **axess.se/nyhetsbrev**

AXESS TELEVISION

AXESS
TO RESEARCH.

Hur formas ny kunskap?
I Axess to Research ger ledande forskare en inblick i aktuella och existentiellt avgörande frågor – från extremistgruppers ideologiska värld till modern filosofi.

Premiär
5 nov

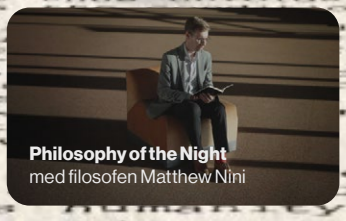


Ladda ned Axess Television

Hämta i App Store

LADDA NED PÅ Google Play









LEDARE

Kulturvärlden behöver sina avvikare



NINA SOLOMIN
är chefredaktör i Axess Magasin.

Det är väl i stort sett bortglömt nu, men årets bokmässa i Göteborg bojkottades av en grupp poeter, flera av dem sådana som omfamnas av etablissemanget. De ställde in sina åtaganden i protest mot en pytteliten monter i ett av mässans mest avlägsna hörn och i synnerhet en av dess programpunkter. Där intervjuades vid ett tillfälle, på distans, den svensk-israeliske experten Jonathan Conricus, som arbetat för israeliska försvarsmakten. Den lilla montern stod på grund av hotbilden under sträng bevakning av säkerhetspersonal. Trots detta tog sig en man in under ett scensamtal och vrålade otidigheter.

En bit bort från den pyttelilla montern i det bortersta hörnet låg en av mässans paradscener: Yttrandefrihetsscenen. När jag gick förbi hörde jag en kulturskribent slå fast att yttrandefrihet inte handlar om att tillåta sådant man gillar, utan om att tolerera åsikter man inte instämmer i.

En princip som de bojkottande poeterna uppenbarligen inte tror på, men som ändå är etablerad i kulturvärlden. I alla fall i teorin.

När obekväma uttryck faktiskt dyker upp, som Lars Vilks islamkritiska konst eller en Israelvänlig monter på bokmässan, är det få som väljer att sticka ut hakan och försvara dem.

På ett ytligt plan är unika uttryck och kaxighet inom konsten och kulturen ett ideal i kulturlivet. Samtidigt existerar en flockmentalitet, inte minst när det gäller värderingsfrågor och politiskt laddade ämnen, som gör att det stora flertalet kulturjournalister, kritiker, konstutövare och författare tenderar att tycka rätt lika, oftast på ett sätt som i runda slängar sammanfaller med Dagens Nyheters kultursida.

”Finns det någon kulturhöger?” frågade Håkan Boström i Göteborgs-Postens monter på mässan. Svaret är ja, det finns såklart en grupp människor med borgerliga värderingar som är intresserade av litteratur, konst, teater – men i den hegemoniska kulturvärlden är de perifera.

Varför är det så åsiktslikriktat i en sfär som annars hyllar mångfald? Ett enkelt svar är rent sociologiskt. Den som ung och blank kommer in i kulturvärlden fångar förstås upp vilka ståndpunkter och synsätt som ger stipendier eller anställningar – och vilka som kan vara förödande för karriären. Man skolas in i en världsbild genom kolleger och mentorer. Den som känner sig alltför ideologiskt avvikande byter inte sällan bransch.

Går man istället emot flocken kan priset bli högt. Det vet Bogdan Szyber, svensk konstnär som i sin doktorsavhandling i konstnärlig forskning valde att dissekera själva fenomenet ”konstnärlig forskning”. I den nyutkomna självbiografin *Yrsel* beskriver han hur han under många år bedrivit performancekonst från en rebellisk utgångspunkt (men ändå upprorisk på det rätta, skattefinansierade sättet). När han blev doktorand fick han syn på de outtalade överenskommelser som denna gren av akademin bygger på. Det ”blir glasklart vad som gäller här; vilka honnörsord som måste finnas med i mitt och andras arbete, vilket teoretiskt ramverk som har mest kapital.”

Han granskade kritiskt, rentav häcklade, ”konstnärlig forskning”, vilket inte föll i god jord. Avhandlingen upplevdes så systemhotande att den underkändes. I normala fall låter man det inte gå hela vägen till disputation om arbetet inte ska godkännas – här kom underkännandet som ett bombnedslag. Flera års arbete bortkastat. När han till råga på allt gav en intervju som var kritisk till konstnärlig forskning gjorde han sig omöjlig. Kollegerna började titta snett på honom. ”En hel kader som betalar sina amorteringar med konstnärlig forskningslöner blir oerhört provocerade”, konstaterar Szyber. Han anklagades för att gå mörka politiska makters ärenden.

Ändå är figurer som han själv, med integritet nog att inta en konträr position, helt avgörande för kulturlivets intellektuella hälsa.

Apropå att gå mörka krafters ärenden skildrar i detta nummer Bengt Jangfeldt reaktionerna då den ryske poeten Boris Pasternak fick Nobelpriset år 1958. Sovjetunionen var förorättad och i Sverige var den kommunisttrogne poeten Artur Lundqvist (som samma år fick Leninpriset) mycket kritisk. Till slut betalades priset för Nobelpriset tyvärr av Pasternak själv, som fick avböja men ändå hamnade i onåd fram till sin död 1960. ■

”På ett ytligt plan är unika uttryck och kaxighet inom konsten och kulturen ett ideal.”



TIDNINGEN NÄRINGSLIVET

Företagsnära nyheter, fördjupningar och perspektiv

Alltid öppet och utan betalväggar.



Intresserad av företagande, ekonomi, arbetsmarknad och näringspolitik?

I Tidningen Näringslivet får du alla nyheter och fördjupningar. Alltid ur näringslivets perspektiv.

LÄS MER HÄR:
www.tn.se

eller skanna QR-koden.

tidningen näringslivet

AXESS INNEHÅLL

Nr 7 **OKTOBER** 2026

4 **LEDARE**
Nina Solomin om kulturvärldens likriktning

6 **INNEHÅLL**
Axess i oktober 2026

8 **SKRIBENTER**
Medverkande i detta nummer

9 **LÄSARBREV**
Brev till redaktionen

SAMHÄLLE

12 **ITALIEN**
Jennifer Wegerup om Giorgia Melonis två karismatiska utmanare

14 **STORBRITANNIEN**
Dan Korn om krocken mellan kulturell och etnisk nationalism

16 **EGYPTEN**
Bengt G Nilsson om arvet efter Suezkrisen

18 **KOLUMN LIVET & POLITIKEN**
Susanna Birgersson startar en bokklubb

19 **SVERIGE**
Lena Andersson om vanföreställningar i akademin och utbildningsväsendet

21 **KOLUMN SÄKERHET & FÖRSVAR**
Mikael Holmström om Natos stora ödesfråga

22 **DEBATT**
Marcus Björk om politiseringen av idrotten

FÖRDJUPNING

24 **NOBELPRISET**
Bengt Jangfeldt om striden kring Pasternak

30 **KONSERVATISM**
Fredrik Sixtensson om vad som gör svensk konservatism unik

34 **VITAHAVSKANALEN**
Brigita Van den Houta om hur Ryssland kan utnyttja Stalins prestigeprojekt

38 **KOLUMN SAMTIDEN**
Fredrik Johansson ser sig omkring och skakar på huvudet

FRIZON

39 **JUNÍPERO SERRA**
Johan Falk om en spansk munk som var med och formade dagens USA

42 **LAURINSKA HUSET**
Sara Kristoffersson om det stockholmska landmärkets brokiga historia

VD **Kurt Almqvist**
Chefredaktör & ansvarig utgivare **Nina Solomin**
Art Director **Johanna Jonsson**
Redaktörer **David Andersson**, **Blanche Sande** och **Jan Söderqvist**

Redaktionssekreterare **Linnéa Backvall**
Redaktionsassistent **André Casselbrant**
Marknadsassistent **Agnes Bergström**
Korrektur **Fredrik Rimmerfors**
Vinjettbilder **Johan Hörberg**

Redaktionsråd **Katarina Barrling**, **Per Bauhn**, **Louise Belfrage**, **Adam Cwejman**, **Torbjörn Elensky**, **Anna Victoria Hallberg** och **Sten Widmalm**
Repro och tryck **Printpool / Mukusala**
Kontakt **redaktionen@axess.se**
08-788 50 00

Omslag: Illustration Staffan Larsson



46 LIBERALISM
Mauricio Rojas om vad som fick honom att lämna marxismen

50 TIDSUPPFATTNING
Anders Mathlein om möjligheten att bromsa tidens gång

55 KOLUMN EKONOMI & PSYKOLOGI
Cecilia Nikpay om känslornas valutamarknad

KULTUR

58 TRADITION
Margareta Melén om motståndsmannen Marc Bloch

62 CIVILISATION
Lars Lönnroth besöker Rysslandsbevakaren Barents Observer
Fredrik Gustafsson om *Casablancas* regissör
Jessica Haas Forsling läser Simone de Beauvoir
Jakob Sjövall om centraleuropén László Krasznahorkai

69 KOLUMN KULTURRÅDET
Bengt Ohlsson längtar till sjuttiotalets tv

KRITIK

71 RECENSIONER
Ulla Gudmundson om greker och romare
Margareta Barabash om försvunnen barndom
Benny Carlson om den sköra Weimarrepubliken
Vincent Amble-Naess om vägen till lycka
Carl Rudbeck om filosofen Baruch Spinoza
Ann-Sofie Dahl om höken Zbig och Carter

TILL SIST

93 VETT & ETIKETT
Edward Blom problematiserar blodiga zombier

94 VÄRT ATT MINNAS
Bengt Jangfeldt om den store berättaren W. Somerset Maugham

96 BREV FRÅN ... TEXAS
Rutger Brattström trivs i förtätade villaområden

97 STAD & STIL
Lars Anders Johansson vill se monumentala idrottsarenor

98 KOLUMN MELLAN RADERNA
Katarina Barrling upptäcker människans mest underskattade organ

Prenumerationsärenden
Helår 9 nummer 799 kr
Två år 18 nummer 1 499 kr
Kundtjänst 08-121 062 27
axess@flowyinfo.se
Villkor axess.se/personuppgifter

Följ oss
Instagram @axessmagasin
Facebook @axessmagasin
X @axesspublishing
Du kan även läsa oss digitalt på Axess.se
Nästa nummer **16 november**

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Insänt material kan lagras och publiceras elektroniskt. Axess publicerar inte texter som är genererade eller bearbetade av AI.

AXESS SKRIBENTER

Vincent Amble-Naess
Läkare, poddare och skribent



Lena Andersson
Författare

Margareta Barabash
Frilansskribent

Katarina Barrling
Docent i statskunskap vid Uppsala universitet

Susanna Birgersson
Fri skribent

Marcus Björk
Borgarrådssekreterare i Stockholm

Edward Blom
Gastronom och kulturhistoriker

Rutger Brattström
Projektledare inom internationell marknadsekonomi på Timbro

Benny Carlson
Professor emeritus i ekonomisk historia

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell politik och Nonresident Senior Fellow vid Atlantic Council

Johan Falk
Professor emeritus i spanska

Mikael Fuchs
Författare, illustratör och jurist



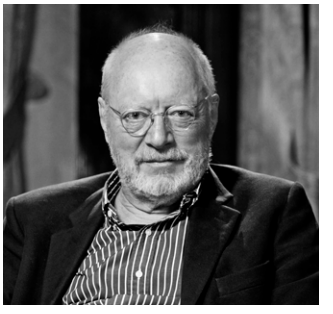
Ulla Gudmundson
Diplomat och författare

Fredrik Gustafsson
Fil.dr i filmvetenskap



Jessica Haas Forsling
Kulturjournalist och författare

Mikael Holmström
Journalist och författare med inriktning på försvarsfrågor



Bengt Jangfeldt
Författare och docent i slaviska språk

Fredrik Johansson
Konsult och skribent

Lars Anders Johansson
Författare och journalist, driver podcasten Budoarstämning

Dan Korn
Författare och rabbin



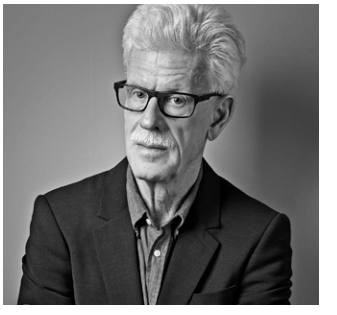
Sara Kristoffersson
Författare och professor i designhistoria vid Konstfack

Lars Lönnroth
Professor emeritus i litteraturvetenskap

Anders Mathlein
Journalist och författare

Margareta Melén
Översättare och kulturskribent

Cecilia Nikpay
Ekonom och journalist i Affärsvärlden



Bengt G Nilsson
Journalist och författare

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Mauricio Rojas
Riksdagsledamot (L) och docent i ekonomisk historia

Carl Rudbeck
Fil.dr i litteraturvetenskap

Jakob Sjövall
Statsvetare och frilansskribent

Fredrik Sixtensson
Fil.dr i grekiska

Brigita Van den Houta
Student vid universitetet i Cambridge

Jennifer Wegerup
Italienkorrespondent

RED@AXESS.SE

Brev till redaktionen

Är du glad eller upprörd över något du läst i Axess? Eller vill du lägga till något i ämnet? Skriv till oss: red@axess.se

Stort tack för Axess!

Jag hade länge hört en bekant till mig lovorda Axess men har många andra abonnemang och kom inte till skott förrän erbjudandet om provprenumeration kom. Jag har nu, självklart, fortsatt prenumerationen.

Axess fyller stora luckor i medievärlden och jag har fått många njutbara stunder i skuggan under eken denna sommar. Så, än en gång: Tack för ert gedigna arbete!

Vänliga hälsningar
Karin Poulsen

Om ”En poetbiografi …” nr 6/2026

Hej, redaktionen! Det var lite kul att upptäcka en pulshöjande miss i den högstämda artikeln om Auden.

Visst borde en så anglofilt intresserad och anspråksfull skribent känna till att Caliban dyker upp i *Stormen* och inte i *En midsommarnattsdröm*?

Mvh, Lilian

Om nr 6/2026

Har just lagt ifrån mig nr 6 och dragit en lättnadens suck över att det ännu existerar ett reservat för välskrivna, intelligenta funderingar om hur livet ser ut. Där man dagligen tycker att ens liv kännetecknas av känslan att man allena, stödd vid tålamodets krycka, famlar i en vild, nattfull öken är det befriande att läsa texterna av Carl Rudbeck, Lars Ericson Wolke, Carina Burman, Katarina Barrling och andra.

Om Katarina Barrlings bekännelser som kulturarvsneurotiker och hennes oro för att det inte finns frysboxar stora nog för att rymma hela det kulturarv som bör bevaras kan jag bara säga: det finns. It’s all in your mind.

Slutligen skulle det vara roligt att i svensk press, efter BLM:s hädanfärd, få återse Jules Feiffer. Kan ni inte ta in några Feifferklassiker? En per nummer, till exempel.

Hälsningar,
Bror Yngve Anderson

Om ”Den stora Kristinafejden”, nr 6/2026

Det är synd att David Andersson i sin i övrigt intressanta artikel inte nämner Stolpes egen dråpliga beskrivning av disputationen 1959 i memoarboken *Låt mig berätta*. Förutom Hedenius och Sten Carlsson sågar han flertalet professorer i historia och filosofi jäms med fotknölarna. Mycket underhållande läsning!

Mvh,
Johan Enegren

Humaniora är inte vetenskap

Jag är en gammal människa (87 år) och har därför varit med länge. Varför kallar ni humanioraämnena vetenskap? På 1900-talet fick vi studenter lära oss att alla humanioraämnen ska benämnas kunskap. Enbart naturvetenskapliga ämnen ska kallas vetenskap, emedan vetenskapliga teorier kan bevisas med experiment som upprepas och vid varje upprepning ger samma resultat. Humaniorakunskaper kan omöjligt genomgå en sådan process!

Under 1800-talet klarnade kemin för oss, och i 1900-talets början fick vi kläm på fysikens krafter – men inte riktigt (fortfarande fattas en del, ty teorin går inte riktigt ihop).

Påfund av oss människor – kallat humaniora – är inte vetenskap! (Så ej heller teknologi, men den är framtagen av naturvetenskapen.) Sålunda heter det: stats-, samhälls-, religions-, filosofi-, ekonomi- och litteraturkunskaper!

Sivvi Ed-Schmied, Kalmar

Om ”Här bryr de sig inte om förbud”, nr 3/2026

Lite roligt, kan man tycka, att Anna Victoria Hallberg i Axess nr 3/2026 utser Frankrike till ”landet motvalls” med exemplet att AI där förkortas IA. Till skillnad från Sverige då, som strömlinjeformat ansluter sig till engelskan. Här kommer därför en utblick mot några andra länder som väl i samma mån som Frankrike dristar sig att avvika från Hallbergs internationella standard: Italien – IA, Spanien – IA, Tyskland – KI, Nederländerna – KI, Danmark – KI, Norge – KI, Polen – SI, Tjeckien – UI, Ungern – MI, Rumänien – IA, Grekland – TN. Tur att vi är banerföraren Sverige, som rider främst för internationell standard, medan andra kränglar provinsiellt.

Andreas Andersson

En kopp Kafka

av Mikael Fuchs



LADDA NED VÅR APP

Dokumentärer, intervjuer och reportage med forskare och författare från hela världen – direkt i din mobil. Helt kostnadsfritt.

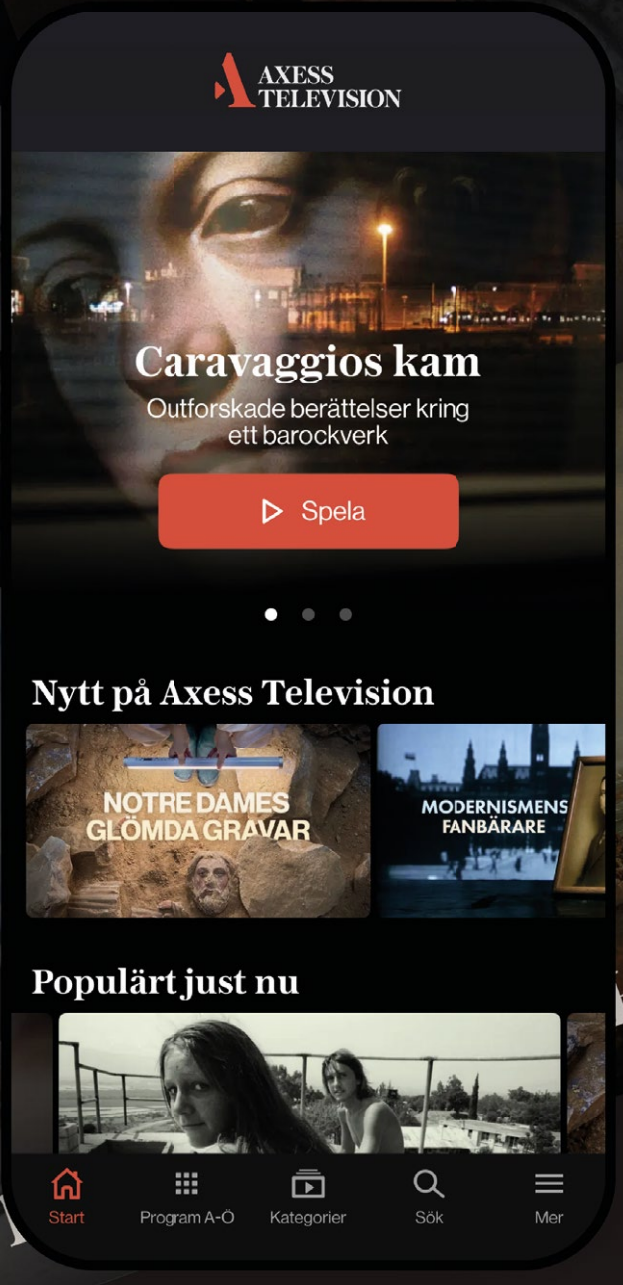
För dig som vill förstå världen.

Hämta i App Store

Hämta i App Store

Ladda ned på Google Play

LADDA NED PÅ Google Play



AXESS TELEVISION

SAMHÄLLE

AKTUALITET / DEBATT / FÖRDJUPNING

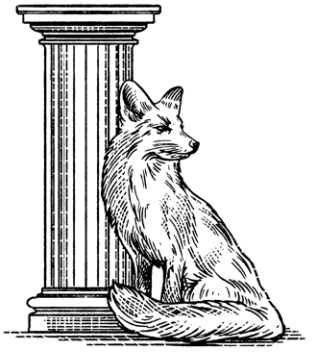




FOTO: GETTY IMAGES

Jennifer Wegerup kartlägger Giorgia Melonis konkurrenter s. 12
Dan Korn om splittringen mellan Reform UK och Restore Britain s. 14
Lena Andersson ifrågasätter konceptet avbegåvning s. 16
Susanna Birgersson drar slutsatser av Pisamätningen s. 18
Bengt G Nilsson om Suezkrisens konsekvenser s. 19
Mikael Holmström undrar hur det blir med den där hjälpen från USA s. 21
Marcus Björk om hur den svenska idrotten politiserades s. 22

Meloni utmanas från två håll. Läs mer på s. 22.

ITALIEN

Melonis karismatiska utmanare

Giorgia Melonis regering blev i september den mest långlivade i Italiens moderna historia. I kommande val hotar dock två nya konkurrenter.

Av Jennifer Wegerup

Hon skrev historia redan när hon tillträdde den 22 oktober 2022. Giorgia Meloni blev då Italiens första kvinnliga premiärminister. Den 4 september blev hon på nytt historisk, då hennes regering suttit längre vid makten än någon annan i modern tid, 1 413 dagar. Det tidigare rekordet innehades av Silvio Berlusconis andra regering, som styrde mellan juni 2001 och april 2005. Italien, som blev en republik år 1946, har sedan andra världskriget haft 68 regeringar.

Den politiska instabiliteten och de ständiga regeringsbytena är en av flera samverkande anledningar till de stora problem EU:s tredje största land i dag brottas med. Italien har Europas lägsta födelsetal, Europas äldsta befolkning och reallöner som ligger på samma nivå eller obetydligt över lönerna år 1990.

Lägg därtill utflyttningen av välutbildade unga italienare, från landets södra delar till de norra, och emigrationen till andra länder. När Meloni och hennes parti, det högernationalistiska Italiens bröder, i valet 2022 tog hem nära 26 procent av rösterna var det mycket tack vare löften om en nystart och en återgång till traditionella värderingar.

Tillsammans med regeringskollegerna Lega och Forza Italia har Italiens bröder lovat att stå upp för kärnfamiljen, kristendomen och mot allt det man kallar politiskt korrekt och ”woke”. Framför allt lovade Giorgia Meloni att hon skulle stoppa flödet av migranter till Italien.

Ändå vistas i dag enligt regeringens officiella siffror 339 000 migranter illegalt i landet. Det stora antalet människor utan arbete eller bostäder har lett till ökad brottslighet, särskilt i storstäder som Milano, Rom, Neapel och Florens. Statistik från inrikesministeriet från 2025 visar att personer som inte är italienska medborgare utgör runt 20 procent av befolkningen i Milano men står för 60–70 procent av gatubrott som rån, knivöverfall, väskryckningar, fickstölder och vissa sexualbrott.



FOTO: GETTY IMAGES

Genuas borgmästare Silvia Salis har ambitioner på nationell nivå.

”Silvia Salis är en 41-årig tidigare elitidrottare som tävlat i slägga för Italien, i bland annat OS i Peking 2008.”

När siffrorna presenterades fick de stora rubriker. Den ökade otryggheten i samhället är en av orsakerna till att Italiens bröder haft 26–28 procent i de senaste opinionsundersökningarna och förblir landets största parti. Detta trots att det brukar kosta opinionsmässigt att regera – och trots en turbulent vår för Giorgia Meloni. I slutet av mars i år förlorade hennes linje i folkomröstningen om en reform av det italienska rättsväsendet. Regeringen och ja-sidan förlorade och nej-sidan, som menade att reformen skulle ha hotat domstolarnas oberoende, vann. Det innebar en både realpolitisk och prestigemässig förlust för Meloni.

Under våren och försommaren hamnade hon därtill i öppen konflikt med USA:s president Donald Trump, som hon tidigare haft en god relation med. När Italien nekade amerikanska stridsflyg att mellanlanda på den sicilianska flygbasen Sigonella på väg mot Iran kände Trump sig sviken. Hans utspel mot Giorgia

Meloni, som han anklagade för att ha ”bönat och bett” om att bli fotograferad med honom på G7-mötet i franska Évian i juni, skapade rubriker världen över. Giorgia Meloni backade dock inte utan publicerade en video på sitt Instagramkonto där hon anklagade presidenten för att ljuga och sa att ”Italien och jag bönar och ber aldrig”.

Att Giorgia Meloni tagit strid mot Donald Trump och även försvarat påve Leo XIV mot presidentens påhopp uppskattas dock av många italienare. Och när runt 60 000 migranter tog sig över gränsen från Marocko till den spanska exklaven Ceuta i slutet av juli reagerade Meloni direkt. Hon meddelade att hon stängde Italiens gränser mot Spanien och ville se landet avstängt från Schengen tills vidare. Detta ledde till hård kritik från den socialistiske premiärministern Pedro Sánchez, men väckte uppskattning hos de egna väljarna.

Regeringen Meloni vill också få med så många EU-länder som möjligt på att bygga mottagningscenter för migranter i tredje land. Italien har redan gjort detta, i Albanien, men italienska domare har i flera fall dömt till migranternas fördel så att de fått lov att återvända till Italien medan deras asylärenden prövas.

Kritiken från oppositionen och människorättsorganisationer är hård mot regeringen Melonis Albanienprojekt, som dessutom har kostat 73,5 miljoner euro bara under konstruktionsfasen. Utöver det har den italienska staten anslagit 670 miljoner euro fram till 2028. Regeringen anklagar domstolsväsendet för att centren i stort sett står tomma och tickar pengar – och därför blev nederlaget i folkomröstningen i våras så svidande för Giorgia Meloni och hennes allierade.

Samtidigt innebar segern för nej-sidan inte den vändning vänstern hade hoppats på. Femstjärnornas partiledare Giuseppe Conte och Partito Democraticos Elly Schlein är på kollisionskurs och vill båda vara den samlade oppositionens huvudledare. Med bara ett år tills parlamentsvalet 2027 har dessutom två nya aktörer intagit den politiska scenen. Den första är Silvia Salis, borgmästare i norditalienska Genua. En tuff hamnstad med typiska postindustriella problem och stor utflyttning. Salis är en 41-årig tidigare elitidrottare som tävlat i slägga för Italien, i bland annat OS i Peking 2008, och har varit vicepresident i den italienska olympiska kommittén. Hon har en tatuering med de olympiska ringarna i nacken.

> ”Den 58-årige tidigare generalen har varit försvarsattaché vid ambassaden i Moskva och är öppet Rysslandsvänlig.”

Salis vinnarskalle är henne till stor nytta i den mansdominerade italienska politiken och hon har fått vänja sig vid att hennes fördelaktiga yttre ofta kommenteras i medierna.

Hon är politiskt oberoende men stöder och samarbetar med mittenvänstern. Den senaste tiden har allt fler röster höjts bland ledande vänstertyckare som vill se Salis som ledare för en bred koalition i valrörelsen. Hon sade själv i våras, i en intervju med Bloomberg, att hon är beredd att ta striden med Giorgia Meloni om premiärministerposten: ”Jag skulle ljuga om jag sade att jag inte har ambitioner även på nationell nivå. Om jag fick frågan skulle jag verkligen överväga det. Det sporrar mig att höra mitt namn nämnas i de här sammanhangen.”

Salis ses alltså av en del av vänsteretablissemanget som den karismatiska och skickliga politiker man så väl behöver.



FOTO: GETTY IMAGES

Hotet högerifrån: Roberto Vannacci.

Hennes kritiker menar däremot att risken finns att hon ytterligare splittrar vänstern och blir en tredje part i maktspelet mellan Elly Schlein och Giuseppe Conte.

Samtidigt har Giorgia Meloni fått se en ny aktör göra entré även på högersidan, och det är en mycket stridbar och kontroversiell sådan: Roberto Vannacci. Han grundade sitt ytterhögerparti Nationell framtid så sent som den 6 februari 2026 och det har redan kört om Melonis samarbetspartier Lega och Forza Italia i opinionsundersökningarna (där dock även Italiens bröder går som tåget). Vannacci satt tidigare i EU-parlamentet för Lega men bröt sig ut efter schismer och grundade sitt eget parti. Den 58-årige tidigare generalen har varit försvarsattaché vid ambassaden i Moskva och är öppet Rysslandsvänlig. Han kom 2023 ut med boken *Världen upp och ner*, där han skriver att världen styrs av homosexuella och etniska minoriteter. Efter det stängdes han av från sitt jobb som chef för militärinstitutet i Florens och efter avskedet från militären gav han sig in i politiken.

Vannacci lockar framför allt manliga väljare mycket långt till höger och han anklagar Giorgia Meloni för att ha förrått Italien och Europa genom sin EU-vänliga linje och stödet till Ukraina. Han säger öppet att hans parti gärna tar emot ekonomiskt stöd från styret i Moskva. För Meloni är Vannacci ett stort och växande orosmoln då risken finns att högern inte får majoritet i nästa val utan Nationell framtid.

Även de styrande i Bryssel oroas av Vannacci och hans parti, som upplevs som en trojansk häst från Ryssland.

Så även om Meloni kan fira att hennes regering är den mest långlivade i modern tid finns det smolk i glädjebägaren. Allt tyder på att det valår som väntar kommer att bli stormigt. ■

***Jennifer Wegerup** är korrespondent i Italien.*

STORBRITANNIEN

Hur brittisk är kung Charles III?

I konflikten mellan Reform UK:s Nigel Farage och Restore Britains Rupert Lowe krockar två sorters nationalism: den kulturella och den etniska.

Av Dan Korn

I brittisk radio utspelade sig i början av augusti en egendomlig scen. Programledaren Nick Robinson frågade högerpolitikern Rupert Lowe om kung Charles är brittisk. Lowe svarade att det finns ”olika tolkningar” av saken och att man inte ska ”ägna sig åt hårklyverier”. Han fick frågan en gång till och svarade med att tala om något annat.

Lowe är mångmiljonär och har ägnat mycket tid och pengar åt att äga fotbollsklubbar, samtidigt som han äger och driver gården Ravenswell Farm. Han är också vd för familjeföretaget Lowe & Oliver Ltd, hovleverantörer av entreprenadtjänster – ”by Appointment to His Majesty the King” står det stolt på webbplatsen. Företaget har nämligen dragit om elledningarna i bland annat Windsor Castle och Kensington Palace. Man kan alltså arbeta åt kungen utan att vilja intyga att han är britt.

Denna märkliga historia har sitt ursprung i politiken. Nigel Farages parti Reform UK ligger främst i brittiska opinionsmätningar, med runt 23 procent. Rupert Lowe valdes in i parlamentet för Reform men uteslöts efter en fejd med Farage och grundade i år sitt eget parti, Restore Britain, som samlar omkring 4 procent. Nu vill Lowe ha en ”patriotisk allians” med Reform för att inte splittra högerrösterna. Farage har svarat att han är öppen för samtal – men bara om Restore först gör sig av med rasisterna i partitoppen.

Definitionen av ”vit britt” som Lowe stöder sig på innebär att båda föräldrarna måste vara födda i landet. Annars ses man enligt denna definition inte som en riktig britt. Det utesluter inte bara kungen, vars far föddes på Korfu, utan också kända britter som Winston Churchill (amerikansk mor), drottning Victoria (tysk mor), George Orwell (född i Indien), J.R.R. Tolkien (född i Sydafrika) och fotbollslandslagskaptenen Harry Kane (irländsk far). Churchill har Lowe själv kallat ”den störste britt som någonsin levat”. Partiets medgrundare Charlie Downes har antytt att Farage är ”köpt” av judiska bidragsgivare – den klassiska antisemitiska tropen – och förklarat att den låga andelen vita födslar är ”ett existentiellt hot mot vår nation”. Kring partiet rör sig figurer som vill deportera varje icke-vit person ur landet, oavsett medborgarskap och vandel.



FOTO: TT

Brittisk kung – men son till en grekisk prins.

”Den som tror att nationen sitter i dna:et måste betrakta integration som per definition omöjlig.”

Här går en gräns, och The Sunday Telegraphs redaktör Allister Heath har dragit den med skärpa. Det är inte rasism, säger Heath, att vilja minska invandringen kraftigt. Det är inte rasism att deportera dem som vistas illegalt i landet, eller att utvisa lagliga invandrare som vägrar integrera sig, lever på bidrag och begår brott. Det är inte rasism att oroa sig för demografisk förändring i stor skala eller för svårigheten att absorbera stora muslimska grupper. Allt detta är förvisso ting som länge ansågs opassande att yttra, men som numera är allt mer accepterade i europeisk politik.

Men Restore går längre. Partiet är, som Heath skriver, besatt av ras, inte av invandring. Målet är inte ett integrerat, färgblint och patriotiskt samhälle utan ”demografisk trygghet för det vita brittiska folket” – en formulering som gör varje förälder till ett barn med blandad bakgrund och varje blandäktenskap till ett fosterlandsförräderi. Det som borde räknas, skriver Heath, är kultur och lojalitet, inte härstamning. Man kan vara fullt ut britt även om Storbritannien inte är ens förfäders hemland.

Heaths text mottogs inte väl bland Restores sympatisörer. John Cleese, som ofta uttalat sitt stöd för Rupert Lowes parti, skrev upprepade gånger på sitt X-konto att Allister Heath är ”köpt av Israel”. Men man kan faktiskt vara motståndare till rasism utan att få betalt för det.

I den video Lowe gjorde när han lanserade sitt parti säger han att han vill förbjuda halal- och kosherslakt i Stor-

britannien. Kosherslakt har praktiserats i England sedan normandernas erövring 1066 fram till fördrivningen av judarna 1290 och åter sedan Cromwell släppte in dem 1656. Det är alltså tillåtet i dag under förutsättning att djuret bedövas omedelbart efter slaktögonblicket. Landets första *fish and chips*-butik öppnades 1860 av en jude i East End – nationalrätten är alltså yngre i landet än den sed Lowe kallar främmande. Om Lowe får sin vilja igenom ska de brittiska judar som varje sabbat ber för kungahusets och försvarsmaktens väl nu, för första gången på 370 år, hindras från att utöva sin religion.

Farage har hela tiden från vänster anklagats för rasism och främlingsfientlighet, men samtidigt varit noga med att ta avstånd från sådant. Trots många propåer har han vägrat att samarbeta med aktivisten Tommy Robinson, och i ett kvartssekel har han portat medlemmar från det etnonationalistiska British National Party som velat ansluta sig till de partier han lett. Farage har sagt att hans partier ska vara ”icke-sekteristiska, utan rasfördomar”. Hans villkor till Lowe är därför att inga samtal ska hållas förrän antisemiterna i Restore Britain är utrensade.

Farages hållning ger resultat.

Väljarna vill ha förändring, men de vill inte ha rasism. Därför har Farage 23 procent och Lowe 4.

Bakom det brittiska grälet döljer sig en av idéhistoriens äldsta konflikter. Det finns två sorters nationalism, och de har skilda stamträd. Den ena bygger på blodet, där nationen är som en utvidgad släkt, ett biologiskt arv man föds in i och aldrig kan förvärva. Den växte fram ur 1800-talets rasläror, hos män som Arthur de Gobineau, och nådde sin logiska slutpunkt i förra seklets raspolitik.

Den andra formen av nationalism bygger på kulturen, där nationen står för ett gemensamt språk, ett minne, en väv av seder och lojaliteter. Det är något man föds in i, förvisso, men också något man kan växa in i, lära sig, välja. Johann Gottfried Herder, som lärde Europa att älska folksjälen, talade om språk och sånger, inte om skallmått. Det är alltså skillnaden mellan etnonationalism och kulturell nationalism.

Ytterst är detta en variant av den gamla striden om natur eller kultur – *nature or nurture*, som eugenikens fader Francis Galton döpte den till år 1874. Bakom den skymtar ännu äldre frågor: tron på materien eller tron på anden, arvet i kroppen eller tillägnelsen i själen, dna eller tabula rasa – den oskrivna tavla som redan Aristoteles liknade själen vid och som John Locke gjorde till sinnebild för människan som helt och hållet formbar.



FOTO: TT

Nigel Farage ser inte brittiskhet som en fråga om etnicitet.

Om människan väsentligen är sin biologi, då är nationen ett öde som avgörs vid befruktningen. Om människan väsentligen är vad hon lär sig, då är nationen en skola, öppen för var och en som vill gå i den. Sanningen om individen ligger som alltid någonstans mitt emellan.

Självfallet spelar arvet, generna, stor roll för vilka vi är som enskilda individer. Men när det gäller nationen blir svaret annorlunda. Det finns ingen gen för brittiskhet, lika lite som för svenskhet. Beviset är språket. Ett barn av vilken härkomst som helst som växer upp i Yorkshire talar engelska med Yorkshireaccent. Kultur ärvs inte i generna utan överlämnas – det är just vad ordet tradition betyder, av latinets *tradere*, att överlämna. Och det som kan överlämnas kan tas emot av vem som helst som sträcker fram händerna.

Därav följer politiken. Den som tror att nationen sitter i dna:et måste betrakta integration som per definition omöjlig – då blir invandringspolitik till avelspolitik, och då spelar det ingen roll hur väl någon lär sig språket, arbetar, betalar skatt och älskar sitt nya land. Den som tror att nationen sitter i kulturen kan däremot både kräva integration och belöna den. Kulturnationalismen är därför ingen kravlös idyll utan tvärtom den enda hållning som över huvud taget kan ställa krav på invandraren – blodsläran har inga krav att ställa, bara domar att avkunna.

Lustigt nog delar blodsnationalisten här premiss med sin påstådda motpol, identitetsvänstern: även den behandlar kultur som ärvd egendom, fastlåst vid hudfärg och härkomst – det är ju det anklagelsen om ”kulturell appropriering” betyder. Båda förnekar att kultur kan läras.

Förr eller senare ställs varje lands nationella rörelse inför samma vägval. Fransmannen Ernest Renan gav redan 1882 det klassiska svaret: En nation är en daglig folkomröstning, ett fortlöpande samtycke att leva tillsammans. Den definitionen rymmer Churchill, Tolkien, kung Charles och invandrare som vill integreras och bidra. Blodsdefinitionen utesluter dem allihop. ■

***Dan Korn** är frilansskribent och författare, bosatt i Manchester.*

EGYPTEN

Suezkrisen slog ut supermakterna

När Egypten nationaliserade Suezkanalen för 50 år sedan var Storbritannien och Frankrike oförmögna att försvara sina intressen. Det blev spiken i kistan.

Av Bengt G Nilsson

Invigningen av Suezkanalen i november 1869 var en världshändelse som firades med pompa och ståt. Mängder av kungligheter var på plats, fyrverkerierna sprakade och det som länge hade betraktats som en omöjlig ingenjörsuppgift var nu ett fullbordat faktum. Medelhavet var sammanlänkat med Röda havet och därmed också med Indiska oceanen. Fartygstrafiken mellan Europa och Asien, som tidigare hade gått runt Godahoppsudden, kunde kortas med 700 mil. Framtiden såg underbart ljus ut.

Men Mellanöstern var sedan länge en brännpunkt, en kokande politisk gryta där tunga maktspelare kämpade om herraväldet. Suezkanalen blev en pengamaskin som frestade alla som aspirerade på politiskt inflytande i regionen. Kanalen i sig ägdes av den egyptiska staten, medan verksamheten bedrevs av Suezkanalbolaget, ett privat internationellt konsortium med säte i Paris. Avtalet om detta skulle gälla i 99 år. Den egyptiska staten hade ursprungligen en stor aktiepost, men tvingades efter kort tid sälja sina värdepapper på grund av en omfattande skuldkris. Franska och brittiska intressen blev då praktiskt taget ensamma ägare av kanalbolaget.

År 1952 genomfördes en militärkupp i Egypten då en grupp officerare under ledning av Gamal Abdel Nasser störtade kung Farouk. De avskaffade monarkin, utropade en republik och satte stopp för det starka brittiska inflytandet i egyptisk politik. Nasser blev ny ledare för landet. Under åren som följde nationaliserade han en mängd utländska bolag.

Han hade storvulna planer och ville bland annat nyttja Nilens flöde för landets utveckling. Det fanns en damm för det ändamålet vid staden Assuan, men den var gammal och inte längre tillräckligt effektiv. Nasser ville med hjälp av Sovjetunionen bygga en ny och mycket högre damm, som skulle kunna generera elektricitet och reglera de säsongsvisa översvämningarna. Nassers ambition var att utveckla Egypten till ett industrisamhälle – en dröm som nästan alla socialistiskt inspirerade tredjevärlden-ledare bar på vid den tiden.



FOTO: TT

Suezkanalen tvångsnationaliserades 1956 av president Nasser.

Han misslyckades dock med att säkra utländskt kapital för projektet. Då väcktes tanken på att ta kontroll över Suezkanalen, denna vinstmaskin som sprutade ur sig utländska sedlar.

Den 26 juli 1956 slog Nasser till. Han nationaliserade kanalen och tog hand om intäkterna. Därmed utmanade han praktiskt taget hela det internationella samfundet, som på ett eller annat sätt hade gjort sig beroende av kanalen och räknat med att den för evärdlig tid skulle vara öppen för fartygstrafik. Man kunde inte lita på denne lynnige diktator, som hade brutit ett avtal avsett att gälla nästan så länge som ett sekel.

Men inte nog med det. Nasser utvidgade även den redan befintliga blockaden av Tiransundet vid Sinaihalvöns sydspets, vilket ytterligare försvårade fartygstrafik till och från den israeliska hamnen Eilat. Ett kanonbatteri installerades vid Ras Nasrani, i dag en populär plats för dykare som vill beskåda de fantastiska korallreven i havet. Kanonerna står fortfarande kvar för att påminna om den spänning som under lång tid präglade relationen mellan Israel och Egypten.

Nasser var på krigsstigen, det var alldeles tydligt. Israel uppfattade kanoner-

na vid Ras Nasrani som ett *casus belli*, en orsak till krig. Fransmän och britter ansåg sig bestulna på sin mest värdefulla inkomstkälla i Mellanöstern. Ett krig var oundvikligt.

Men konflikten 1956 brukar sällan kallas krig. Israelerna talar om Sinaikampanjen, medan fransmän och britter mumlar om Suezaffären. Ingen vill riktigt yvas över utgången av sammandrabbningen, den betraktas som ett misslyckande av alla parter. Möjligen undantaget Egypten.

Israel, som efter allvarliga hotelser och provokationer från egyptiskt håll inledde striderna, var angeläget att dessa inte skulle utvecklas till ett fullskaligt krig. Målet var att försvaga den egyptiska krigsmakten och öppna upp farleden till Eilat. Fransmän och britter hade både sitt anseende och ekonomiska intressen att försvara, men insåg att de riskerade ett katastrofalt nederlag och gjorde allt för att spela ned stridernas betydelse. I brittiska parlamentet talade man om det hela som ”ett tillstånd av väpnad konflikt”.

Det omvärlden fick veta genom bulletiner från de inblandade parterna var en blandning av fakta och fantasier. Britterna sade så lite som möjligt. Israelerna och fransmännen höll sig närmast sanningen, medan Nasser högljutt trumpetade ut ren propaganda. Han såg framför sig möjligheten till revansch efter det katastrofala egyptiska nederlaget i kriget mot Israel 1948, då han hade varit officer i armén.

Brittisk premiärminister var vid den här tiden Anthony Eden, vars rykte överträffade hans kapacitet. Han hade byggt sin karriär på att bekämpa Hitler och Mussolini och såg nu Nasser som en arvtagare till dessa despoter. Eden var besatt av tanken på att störta den egyptiske presidenten, men innan den ambitionen tog överhanden hade han varit tämligen proarabisk. Han var övertygad om att den brittiska strategin i Mellanöstern måste bygga på en god relation till framför allt Jordanien och Irak. Det gick så långt att den brittiska regeringen meddelade Israel att om Jordanien drogs in i striderna om Suezkanalen och fick Israel som motståndare, skulle Storbritannien känna sig manat att ingripa på Jordaniens sida. Detta skulle naturligtvis komplicera hela Suezoperationen avsevärt.

”Då väcktes tanken på att ta kontroll över Suezkanalen, denna vinstmaskin som sprutade ur sig utländska sedlar.”

Den franska regeringen gjorde sina egna strategiska beräkningar. Premiärminister Guy Mollet var även han svuren fiende till Nasser, men av andra skäl än Eden. Nassers förbehållslösa stöd till upprorsmakarna i Algeriet som stred för självständighet gentemot Frankrike utgjorde Mollets främsta motiv. Suezkanalen hade blivit en artär för de stora kolonialmakterna. För Frankrike, som bevakade sina intressen i Indokina, var den livsviktig.

Israel tampades med stora logistiska problem. Landet saknade nödvändiga militära resurser, men den ständigt djärve, närmast övermodige överbefälhavaren Moshe Dayan sade sig ändå kunna vinna ett krig mot Egypten. Tanken var att Israel skulle ta kontroll över Tiransundet, medan Storbritannien och Frankrike skulle ockupera kanalzonen och bomba egyptiska flygfält.

Britterna var, på grund av sin strävan att behålla goda relationer med arabvärlden, mycket angelägna att inte alltför öppet fraternisera med Israel. De brittiska kontakterna med Israel gick via Frankrike. Brittiska delegater i samordningsgrupperna som planerade operationen gick sällan in i ett rum där de visste att israeler var närvarande.



FOTO: TT

En av världshandelns viktigaste flaskhalsar.

När striderna inleddes den 29 oktober 1956 led den egyptiska armén genast ett svidande nederlag mot israelerna, men den spektakulära förödmjukelse som britter och fransmän fick utstå uppvägde i viss mån detta. Omvärlden tog nämligen avstånd från hela operationen. Den amerikanske presidenten Eisenhower, som ville visa sig avståndstagande till allt som kunde förknippas med imperialism, övervägde att sänka det brittiska pundet och stoppa allt stöd till Storbritannien. Sovjetunionen hotade med militära åtgärder och påstods till och med planera en kärnvapenattack mot Västeuropa om inte aggressionen mot Egypten upphörde.

Striderna varade i endast nio dagar, med ett par tusen dödsoffer, de flesta egyptier. Därefter kunde Nasser ta åt sig äran av att rakryggat ha stått emot några av världens mäktigaste krigsmaskiner, som inte lyckades med det de hade föresatt sig: att ta tillbaka kontrollen över Suezkanalen.

Även FN fördömde invasionen, och som ett resultat av hela kampanjen skapades fredsbevarande styrkor som skulle säkra tillståndet i Gaza och Sinai. Den enda påtagliga vinsten för Israels del var att Eilat åter kunde trafikeras.

I Egypten hyllades Nasser som segrare, vilket stimulerade honom att 1967 ge sig in i ett nytt krigsäventyr mot Israel – Egyptens mest skändliga nederlag hittills.

Suezkrisen markerade slutet för Storbritannien och Frankrike som globala supermakter. I stället seglade USA och Sovjetunionen upp som ersättare. Kolonialismen, som redan var på fallrepet, fick nu något av en dödsstöt när de stora kolonialmakterna Storbritannien och Frankrike hade visat sig så inkapabla att försvara sina strategiska intressen.

Suezkrisen 1956 blev en vändpunkt för hela världspolitiken. ■

Bengt G Nilsson *är journalist och författare.*

LIVET & POLITIKEN

Jag läser – alltså tänker jag



SUSANNA BIRGERSSON
är fri skribent.

”Kan vi inte ha en bokklubb, du och jag? Jag behöver hjälp att tänka.” Det sa min vän för ett tag sedan när vi var ute och gick. Och det ringar in läsningens själva essens. När de senaste Pisaresultaten visar hur läsförståelsen minskar i samtliga OECD-länder är det detta som är i farozonen: kommande generationers förmåga att tänka.

Det är nog så bekymrande med dalande kunskaper i matematik och naturvetenskap, men den sjunkande läsförmågan gör mig skräckslagen. En tredjedel av alla svenska 15-åringar klarar inte ens de mest grundläggande nivåerna i testet som mäter läsförståelse. Raset från tidigare år drivs framför allt av elever från resursstarka hem – det är alltså inte eleverna från de segregerade bostadsområdena som förklarar nedgången.

Det löser sig väl, tänker nog många. Det är nya tider nu. Barn och unga behöver inte kunna läsa på samma sätt längre. Ljud och bild och digitalisering och AI gör att kunskaper är lättillgängliga på ett annat sätt i dag.

Men läsningen är inte utbytbar. Jovisst, underhållning kan man få i film, tv-serier, tv-spel och stand-up. Konst och skönhet finns överallt, i musiken och på museerna, i arkitekturen och naturen. Man kan få inspiration av inspiratörer, nya perspektiv i samtal med goda vänner, kunskap från dokumentärfilmer, dramatik på teatern och så vidare. Man kan tillgodogöra sig rätt mycket så kallad bildning utan att behöva öppna en bok.

Däremot kan vi inte tänka särskilt avancerat utan att läsa. Som professor Magnus Henrekson skrev i Kvartal i våras angående läsningens fundamentala funktion: ”För att engagera sig i skriven prosa krävs klassificering, kedjor av resonemang och slutledningsförmåga, det vill säga precis den typ av tänkande som byggde upplysning, vetenskap, marknadsekonomi och (på sikt) ett demokratiskt styrelseskick.”

Det är i den skrivna texten vi tränar upp förmågan att sortera, kategorisera och pröva komplexa argument. Det är bara i texten som tänkandet har naglats fast och därför kan granskas. När man läser kan man stanna upp och reflektera, gå tillbaka och läsa om, jämföra, ställa frågor till texten. Det gäller facktext – men också skönlitterär text, till skillnad från ljudboken. Det är läsningen som leder till mental förankring och som främjar det djupa tänkandet, det som leder vidare, det som får mig att förkasta eller finjustera mina egna föreställningar.

Ett föredrag kan kännas övertygande, om den som talar har goda retoriska förmågor och stark utstrålning. En podd kan lämna lyssnaren med en känsla av att ha förstått något väsentligt. Men, påpekar Henrekson, de avancerade resonemangen som spänner över flera led, dem kan man sällan minnas efter muntliga framställningar.

Jag måste erkänna att jag ibland har tänkt att det är onödigt att läsa långa fackböcker när man kan lyssna på poddintervjuer med författaren. Men ofta märker jag att om jag ska återge samtalet jag precis hört, så är det förvånansvärt svårt att redogöra för såväl bakgrund som evidens och implikationer.

Jag minns endast att professor/författare/politiker si eller så tyckte ditt eller datt och uttryckte det på ett väldigt intressant sätt.

Det är i texten som kunskapen får struktur och det är genom läsningen som den förankras i mitt medvetande.

Vi är många som kommer att fortsätta läsa, men de blir allt fler som aldrig kommer att läsa några längre texter frivilligt. Enligt Pisamätningen är det bara ett fåtal procent som ligger på de översta nivåerna av läsförståelse. Bland alla andra 15-åringar sjunker förmågan att behålla fokus och förstå de komplexa texterna.

Det är inte otänkbart att läsningen återigen blir ett fenomen som en liten elit ägnar sig åt – medan resten av befolkningen scrollar sig igenom reels och shorts, Tiktok och Instragram, och varken förmår ta till sig komplexa resonemang eller dra några rimliga slutsatser av all den information de badar i.

Vad som står på spel är ett samhälle bestående av tänkande människor. Inget mindre. Tänk på det när du sätter skärmlås på ditt barns mobil, utlovar hundralappar för varje klassiker barnbarnet läst, när du som universitetslärare klargör att det inte finns någon genväg runt kurslitteraturen, eller när du själv väljer boken framför annan underhållning.

Och just det: jag och min vän startade faktiskt en bokklubb och är nu inne på vår tredje bok. ■

”Det är inte otänkbart att läsningen återigen blir ett fenomen som en liten elit ägnar sig åt.”

SVERIGE

Man blir inte avbegåvad

En utbredd föreställning är att egenskaper som etnicitet och kön är något som omvärlden tillskriver oss. En ny bok hävdar att det även gäller begåvning.

Av Lena Andersson

Sociologen Roland Paulsen har i höst gett ut en hyllad bok med titeln *Avbegåvad*. Titeln låter förstå att något har funnits och sedan tagits bort, att någon har berövats sina förmågor av någon annan. Läsaren anar därmed ett konstruktivistiskt tankegods i filosofen Rousseaus efterföljd. På 1700-talet formulerade denne: ”Människan föds fri men är överallt i bojor.” I stället för att låta människan blomstra fördärvar samhället henne med sina trånga fållor och begränsningar.

Tillhör man inte denna skolbildning anser man snarare att det goda för människan är just att inlemmas i samhället och gå från vildhet till myndighet, från barnslighet till behärskning, från självupptagenhet till ansvarstagande.

Men rousseauanen ser en normativ beskrivning av detta slag som sinnebilden för borgerlig och auktoritär konformism. Rousseauanens på en gång individualistiska och antiindividualistiska synsätt har i vårt land gått segrande fram genom pedagogiken, kulturlivet och universiteten. Livet och tillvaron betraktas då som något synnerligen dynamiskt och beskrivs hellre som rörelse än som tillstånd. Världen är ett verb, inte ett adjektiv som beskriver och spärrar in. Sålunda avbegåvas, rasifieras och könas vi. Vi *är* inte, vi *blir*, eller *görs*. Någon annan riktar sina (fientliga) handlingar mot det sårbara subjektet.

Fastän åskådningen alltså utgör vårt kulturradikala samhälles själva epicentrum har detta epicentrum självförståelsen hos en revolutionär cell. Skälet är att anhängarna anser att den verkliga makten finns hos den kapitalistiska världsordningen på nyliberal, rasistisk och kolonial grund, en ordning som predikar



FOTO: TT

Individen föds med stor potential men hindras av institutionerna, enligt Roland Paulsen.

frihet samtidigt som den påtvingar folk en tillvaro de inte är gjorda för.

I sin genombrottsbok *Vi bara lyder* (2015) riktades Roland Paulsens civilisationskritik mot normerna och lagarna kring arbete. Lönearbete, menade han i eftersvallet av den borgerliga regeringens stränga arbetslinje, är inte en given ordning, utan en godtycklig konvention, en disciplinerande regim som vanställer människor, leder oss bort från det vi helst vill och in i själsdödande underkastelse under krafter som utnyttjar oss.

Många nickade bifall och samtalen om allmän medborgarlön tog fart.

Den konstruktivistiska filosofin förkastar tron på en orubblig struktur med naturliga logiker vilka människan har att utgå från och förhålla sig till. Allt som är kunde enligt konstruktivisterna vara på ett annat sätt, men inte bara ett annat sätt, utan på vilket sätt som helst, hopfogat utifrån viljan och goda värderingar. Människan är så att säga inte underställd någonting utöver sin hämmande tro att världen är på ett visst sätt. Den tron, dess språkliga och institutionella uttryck, föresätter sig konstruktivisten att exponera och avslöja.

En god värdering är exempelvis frihet. Men i vårt system, där vi tvingas arbeta för att klara oss och dessutom arbeta med sådant som bestäms av vad *andra* vill, av *andras* efterfrågan, är individen definitionsmässigt ofri, emedan frihet är att *känna sig* fri. Följaktligen är systemet ofritt och tvingande.

Tvång är här uppenbarligen något väsensskilt från det som vardagsförnuftet förstår som tvång, och dess verkan är subtil. Det här tvånget stympar och förvanskar människans mänsklighet samti-

Forts. →

digt som det får henne att tro att hon inte är värd bättre.

En av de patenterade metoderna hos denna typ av samhällstänkande är att likställa utfall med avsikt. Det som blir är också systemets önskan, något som får Paulsen att ogenerat hävda att ”en av skolans viktigaste funktioner är att stämpla vissa barn som smarta och andra som dumma – det vill säga att avbegåva”.

En motsvarighet till detta tänkande skulle vara att en forskare undersöker fenomenet idrott. Med empirisk ovedersäglighet noteras att många idrottare drabbas av skador, varpå forskaren proklamerar att ett av idrottens främsta syften är att utövarna ska skada sig.

Bägge påståendena är uppenbart orimliga, både som värdering av kausalitet och som beskrivning av psykologisk intention. Men så är också rimlighet något som konstruktivisten förkastar, ty rimlighet kräver en måttstock utanför diskursen, att man anser att det finns en fast verklighet där saker och ting är beskaffade på ett visst sätt. Rimlighet är sålunda ett System-ord på så sätt att ordet hänvisar till, och så att säga resignerar inför, en verklighet som är naturligt sammansatt och därför inte går att rucka på. För konstruktivisten finns drömmar och värderingar – i vänstertappning jämlikhet, kärlek, medkänsla med de svaga, i nihilistisk högertappning långt bistrare saker – men aldrig rimlighet eller orimlighet.

Greppet att likställa utfall med intention tillhör lärans mer betydande absurditeter. Det mänskliga samhället är en ytterst komplex väv som saknar centralplanering. Att då låta påskina att uppmätta datapunkter inne i väven utgör systemets uttänkta mål och viljestyrda design, är djupt ohederligt. Vad man blankt struntar i är att den samhällsordning man riktar sin udd mot faktiskt inte utgår från mål och utfall, och inte äger en önskad design. Den utgår från principer, under vilkas hägn individer formar sina liv, varvid ett utfall uppstår som det inte är säkert att någon är nöjd med. Men ska man angripa Systemet måste man angripa principerna som utgör det, inte resultatet av dem.
Ty det blir rakt av vilseledande att



FOTO: THRON ULLBERG

Roland Paulsen (född 1981) är sociolog.

”Men ska man angripa Systemet måste man angripa principerna som utgör det, inte resultatet av dem.”

angripa en ordning grundad i principer som vore den grundad i mål, och sedan hävda att det som sker är vad Systemet vill ska ske, annars hade systemformgivarna skapat något annat. Ändå pågår detta oegentliga angrepp konstant, och metoden driver forskare och kommentatorer att exempelvis beskriva hur olika grupper i fria samhällen inte når samma resultat, vilket de raskt tolkar som bevis för att dessa samhällen grundas i förtryck och orättvisa. Och när alla inte klarar skolan med bravur tolkas det som att sortering är skolans mening. Med andra ord: målkonflikter mellan önskvärda ting existerar inte i konstruktivistens värld. Trolleri är lärans bas.

Förvisso föreligger inga intellektuella hinder för att hävda att ordningen vi lever under är så deformerande att vi borde omintetgöra den. Däremot föreligger intellektuella hinder för att göra gällande att man kan sätta ihop en samhällsbuffé med enbart godsaker. Val har konsekvenser. Går man inte med på det laborerar man med en människa som aldrig har funnits, vilket är lika oseriöst som det är grundläggande i det konstruktivistiska synsättet: Människan är icke, utan skapas.

I enlighet med den övertygelsen leder Roland Paulsen i bevis, genom oräkneliga hänvisningar till bekräftande studier och förkastande av andra studier, att individen föds med oändlig potential, för att sedan steg för steg ”avbegåvas” av institutionerna: familjen, omgivningen, skolan, arbetsplatserna, lagarna, normerna, språket och förväntningarna. Under återstoden av livet kröker hon sedan rygg inför propagandan som hävdar att de framgångsrika genom sin intelligens har förtjänat sin plats.

Jag delar Paulsens kritik av dem som håller intelligens för något lättfångat och exakt som svarar mot en siffra. Intelligens är en abstraktion, det vill säga sammansatt av olika delar och aspekter, inte sällan undflyende. Likväl finns det fog för även den abstraktionen. Något existerar inne i människorna som svarar mot ordet och det vi menar med det.

Men av respekt för osäkerheten och laddningen kring ämnet hör man så gott som aldrig respektabla personer i Sverige tala om intelligens på det föraktfulla, rasbiologiska och statiska sätt som Roland Paulsen lägger stor möda på att vederlägga.

Oaktat den världsåskådning som Paulsen låter vägleda sitt tänkande rymmer hans bok starka gestaltningar av den egna uppväxten i en familj som prövade lyckan som getbönder i Yttermalung. Gripande och med övertygande konkretion skildrar han hur ett sensibelt barn påverkas psykiskt och i sina skolprestationer av den nedbrytande oron för föräldrarnas dåliga ekonomi.

Hur ett samhälle skulle organiseras där myndiga vuxna kan leva på det sätt som faller dem in utan att det föreligger någon efterfrågan på tjänsterna, hör dock trollerikonsten till. ■

Lena Andersson är författare.

SÄKERHET & FÖRSVAR

Kommer USA om det blir krig?



MIKAEL HOLMSTRÖM
är journalist och författare med inriktning på försvarsfrågor.
mhcoldwar@hotmail.com

Nato 3.0 – det är slagordet när USA tvingar Europa att ta ansvar för sitt försvar. Samtidigt ökar osäkerheten: Kommer amerikanerna hit om det blir krig? Den 8 juli höll försvarsalliansen Natotoppmöte i Ankara. Trots trätorna om USA:s krig mot Iran enades Donald Trump och européerna om en slutdeklaration.

Punkt 1 försäkrade: ”Vi bekräftar på nytt vårt orubbliga åtagande om kollektivt försvar enligt artikel 5 i Washingtonfördraget och den transatlantiska länken. En attack mot en är en attack mot alla.”

I punkt 2 angavs hur detta ska gå till: ”Vi bygger framtiden: ett starkt Europa i ett starkare Nato – en moderniserad allians. Europa och Kanada arbetar, med USA, för att ta ett större ansvar för alliansens försvar.”

Det är diplomatiska omskrivningar för den största omvandlingen av Nato på över 30 år.

– Vi kommer att minska vår närvaro eftersom vi behöver fokusera på andra regioner. Det kommer att ske även om några allierade inte är lyckliga över det, sade USA:s utrikesminister Marco Rubio i Helsingborg i maj.

Termen Nato 3.0 har myntats av Trumpadministrationen för att motivera omläggningen. Det ursprungliga Nato, grundat 1949, kallar amerikanerna Nato 1.0. Syftet var att försvara ett krigshärjat Västeuropa mot Sovjetimperiets miljonarméer. Det låg i amerikanernas egenintresse att ha ett starkt politiskt fotfäste, och den militära närvaron gjorde försvarsgarantin trovärdig. Diskussioner om hur alliansens bördor borde fördelas, *burden-sharing*, pågick under hela kalla kriget.

Efter Sovjetimperiets upplösning 1991 följde Nato 2.0 med fredsoperationer utanför alliansens område i Bosnien, Kosovo och Afghanistan. Natoländernas försvar av det egna territoriet rustades ned samtidigt som den forna Warszawapaktens medlemmar sökte in i Nato. Under Boris Jeltsins styre fick Ryssland status som samarbetspartner och president Barack Obama tog 2013 hem USA:s sista stridsvagnar från Europa.

Vladimir Putins annektering av Krim 2014 blev en alarmklocka. Jag var själv på plats på den militära flygbasen Šiualiai i Litauen i mars 2014. Här landade två dygn efter Putins annektering ett dussin amerikanska stridsflygplan (F-15E Strike Eagle). De kom från sin bas i Storbritannien för att avskräcka Putin från nya äventyr.

Under Trumps första administration (2017–2021) byggde Nato upp försvaret av alliansens östgräns. Med Putins storinvasion av Ukraina 2022 var det definitivt slut på avspänningen. Finland och Sverige sökte skydd i Nato, vilket fördubblade alliansens gräns mot Ryssland.

Om Nato angrips i Europa finns försvarsplaner med 500 000 militärer, där USA i dag står för närmare hälften (44 procent, enligt generalsekreterare Mark Rutte). Den amerikanska andelen ska minska till knappt en tredjedel (30 procent), medan Kanada och européerna ska stå för huvuddelen (70 procent). Det kallas *burden-shifting*: huvudansvaret för det konventionella försvaret läggs över på européerna, medan USA fortsatt svarar för kärnvapnen.

Det innebär färre amerikanska arméförband, ubåtar, flygplan och fartyg som är öronmärkta för att kunna sättas in i Europa vid kriser och krig.

Förändringen är välmotiverad, men tanken var att detta skulle ske gradvis och samordnat med USA. Nato 3.0 innebär att Trumpadministrationen vill gå snabbare fram. I juni förklarade krigsminister Pete Hegseth att även den fredstida närvaron i Europa ska minskas. Besked i höst.

På militär nivå fungerar samarbetet i Nato med USA bra och utan friktion. Men Nato 3.0 paras med en ökad politisk osäkerhet. När Sverige gick med i Nato slog president Joe Biden fast att ”varje tum av Natos territorium ska försvaras”. Nu gäller Donald Trumps ”America First” och han har svävat på målet med motstridiga uttalanden.

I maj kände deltagarna på en internationell konferens i Tallinn kalla kårar längs ryggen när USA:s regeringsföreträdare vägrade svara ja eller nej på frågan om artikel 5 gäller ifall Ryssland angriper.

Den 17 maj höll Pentagons chefsideolog Elbridge Colby ett tal där han sade att USA inte behövde besvara ett angrepp: ”Våra politiska ledare kan besluta att helt enkelt låta konflikten utspela sig, utan att söka tvinga fram ett slut på kriget.”

Talet ledde till ett krismöte inom Nato där européerna frågade sig: ”Kommer USA om det blir krig?”

Det är en ödesfråga som ännu saknar svar. ■

”Det är diplomatiska omskrivningar för den största omvandlingen av Nato på över 30 år.”



FOTO: TT

DEBATT
ÅSIKTERNA ÄR SKRIBENTENS EGNA

När idrotten började tala statens språk

Den svenska idrottsrörelsen beskrivs fortfarande som en fri folkrörelse – men behandlas som ett verktyg för att uppnå politiska mål.

Av Marcus Björk

Den framlidne professorn i idrottshistoria Jan Lindroth hävdade att man kan förstå idrott på två sätt. Antingen som ett område med en egen inre logik, där föreningar, ledare och aktiva själva formar verksamheten, eller som en avspegling av samhället. Sanningen ligger förmodligen någonstans däremellan.

Den svenska idrottsrörelsen började växa fram som en av flera folkrörelser under slutet av 1800-talet. Tidigare hade organiserad idrott främst varit något som studenter, borgare och militärer ägnade sig åt, men från 1880-talet kom tränings- och tävlingsaktiviteter att spridas till allt bredare folklager.

Det är därför inte underligt att idrottsrörelsen började tilldra sig politiskt intresse. Redan 1921 tillsattes den första idrottsutredningen, som året därpå kom fram till att statligt stöd till idrottens främjande var motiverat.

År 1957 presenterades utredningen *Idrotten och samhället*, där det offentliga fortfarande i första hand betraktades som en möjlig understödjare av idrott på de platser där idrottsrörelsens egna resurser inte räckte till. Men tecken fanns även på en mer aktiv idrottspolitik – utredningen föreslog också stöd till föreningar och anläggningar med det uttalade syftet att stärka möjligheterna för fler att delta. Idrottsrörelsens självständighet betonades, men stödet hade redan börjat förknippas med statliga syften och kontroll. Denna kontroll var dock främst ekonomisk, i form av redovisning och revision, snarare än mål- och resultatinriktad.

Drygt ett decennium senare hade utvecklingen accelererat. År 1969 kom betänkandet *Idrott åt alla*, enligt vilket

idrotten inte längre bara skulle understödjas punktvis utan med politikens hjälp göras tillgänglig för alla. Kommunerna fick en tydligare roll i att bygga och driva anläggningar där barn, studenter, funktionshindrade och resurssvaga grupper alla hade praktisk möjlighet att idrotta.

Idrotten beskrevs fortfarande som fri och av staten obunden. Samtidigt förhöll sig staten inte neutral när det gällde idrottens organisationer. Riksidrottsförbundet (RF), som bildades 1903 av fristående företrädare för idrottsrörelsen för att samla och organisera svensk idrott, gavs en central roll i fördelningen och beredningen av statsstödet. Det innebar att riksdagen stärkte RF:s ställning gentemot organisationer utanför förbundet – inte minst Korpen och Friluftsfrämjandet. Staten blev på så vis en form av kungamakare i organiseringen av svensk idrott. Så länge idrottsrörelsen ansågs ta samhällsansvar såg politikerna dock inget behov av större kontroll. Från 1970-talet började den föreningsdemokratiska organisationsformen därtill tillskrivas ett starkare egenvärde.

Från slutet av 1980-talet hade däremot den svenska statsförvaltningen börjat ställas om från en mer traditionell regel- och detaljstyrning mot mål- och resultatstyrning, ofta förknippad med *new public management*. Denna styrningsmodell kom med tiden också att överföras till relationen mellan staten och de organisationer som mottog offentliga bidrag. Det centrala var inte längre att verksamheten drevs på ett visst sätt, utan att den uppnådde politiskt önskvärda mål.

År 1996 års idrottsutredning var ett tydligt uttryck för just denna förändring. I direktiven efterfrågade regeringen tydligare mål och uppföljning för stödet. I slutbetänkandet formulerades också att idrottsrörelsens verksamhet bör främja ”jämställdhet och integration”. Ett typiskt exempel på hur det fick genomslag i praktiken är hur IFK Linköping Basket under två år kring millennieskiftet mottog sammanlagt 360 000 kronor i offentligt stöd för att kombinera basketverksamhet med uttalade mål om integration och folkhälsa – bland annat genom särskilda rekryteringsinsatser riktade till ungdomar med invandrarbakgrund. Projektpengar från det offentliga blev på så sätt implicita incitament att utforma den ideella idrottsrörelsen på ett visst sätt. Riksidrottsförbundet drev samtidigt jämställdhetsprojektet Tjejer på arenan.

> ”Det finns tecken på att själva rörelsen ibland vill annat än staten.”

I en av utredningens expertessäer beskrev Jan Lindroth tävlingsidrottens organisation, prestationsmätning och framstegstro som nära förbundna med det industrisamhälle som vi höll på att lämna för kunskapssamhället. Han frågade sig om tävlingsidrotten helt enkelt skulle komma att bli omodern i ett postindustriellt samhälle, medan han ansåg att motionsidrotten låg mer i linje med framtidens postmateriella värderingar.

Här är det frestande att se ett tidsdokument. Fukuyamas tes om ”historiens slut” hade bara några år tidigare fångat en tidsanda där de stora ideologiska och kollektiva konflikterna tycktes vara på väg att förlora sin kraft. Detta till förmån för ett mer individualistiskt samhälle präglat av frihet, välstånd och självförverkligande. Mot den bakgrunden blir Lindroths fråga begriplig: om tävlingsidrotten speglade industrisamhällets kamp, kollektiva motsättningar och framstegstro, så kunde motionsidrotten framstå som bättre anpassad till en framtid där individens välbefinnande står i centrum.

Efter millennieskiftet blev förskjutningen mot en idrottsrörelse med ett allt tydligare formulerat samhällsuppdrag ännu mer påtaglig. I 2008 års idrottsbetänkande var en uttalad ambition att utvärdera stödets effekter, föreslå indikatorer och tydligare precisera vad staten vill uppnå. RF ska behålla stor frihet att själv bestämma hur de statliga målen ska realiseras, men förväntas mäta, redovisa och administrera på ett sätt som påminner om offentlig förvaltning.

Här ligger idrottsrörelsens nuvarande dilemma. Precis som tidigare drar den stor nytta av offentliga medel – exakt hur mycket är svårt att veta; det är uppdelat i statliga pengar till Riksidrottsförbundet, kommunala föreningsbidrag och subventionerade avgifter till idrottsanläggningar samt projektbidrag från exempelvis Allmänna arvsfonden. Samtidigt har idrottsrörelsen i allt större utsträckning kommit att behöva legitimera det offentliga stödet genom sin förmåga att bidra till politiskt formulerade samhällsmål snarare än genom sin egen rätt att som folkrörelse formulera vad idrotten är till för.

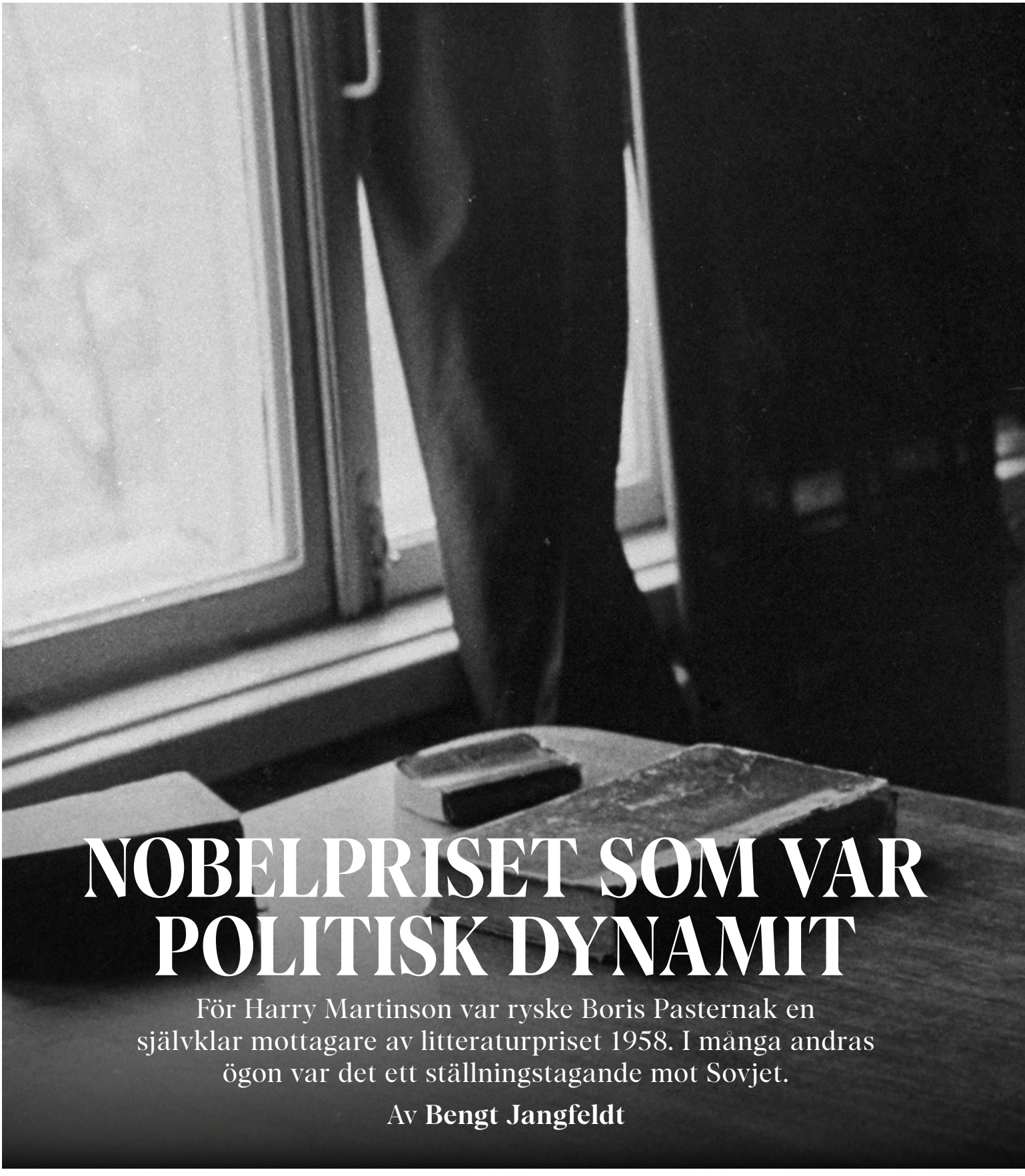
Det finns tecken på att själva rörelsen ibland vill annat än staten. I Ungdomsbarometern 2025 uppgav 53 procent av de föreningsidrottande ungdomarna att tävling var viktigt i deras idrottsutövande. Det kan ställas mot den linje som RF drev under 2010-talet, där tävlingens rangordnande och selekterande inslag inom barn- och ungdomsidrotten tonades ned. RF konstaterade självt 2016 att förändringarna av förbundens barn- och ungdomsverksamhet, framför allt tävlingssystemen, ofta hade genomförts trots internt motstånd.

Den idrottsliga utvecklingen under 2010-talet ligger inte långt från den politiska retorik som var vanlig under samma tid, ofta formulerad som att människor eller grupper inte skulle ”ställas mot varandra”. Analogin bör inte drivas för långt men rymmer alltjämt en semantisk likhet: tävlingsidrotten bygger definitionsmässigt på att individer eller lag ställs mot varandra.

För idrotten, precis som för andra delar av det bidragsberoende civilsamhället, är motsättningen tydlig. Staten vill inte styra folkrörelsens verksamhet, men ställer samtidigt allt tydligare krav på professionalitet, redovisning och vilka samhällsvärden de offentliga medlen ska främja. Samtidigt vill den räkna hem folkrörelsens frivillighet, demokratiska organisationsform och låga kostnader.

Frågan är hur många ideella ledare som i längden vill bära det uppdraget. ■

***Marcus Björk** är borgarrådssekreterare i Stockholm och flerfaldig SM-medaljör i konståkning.*

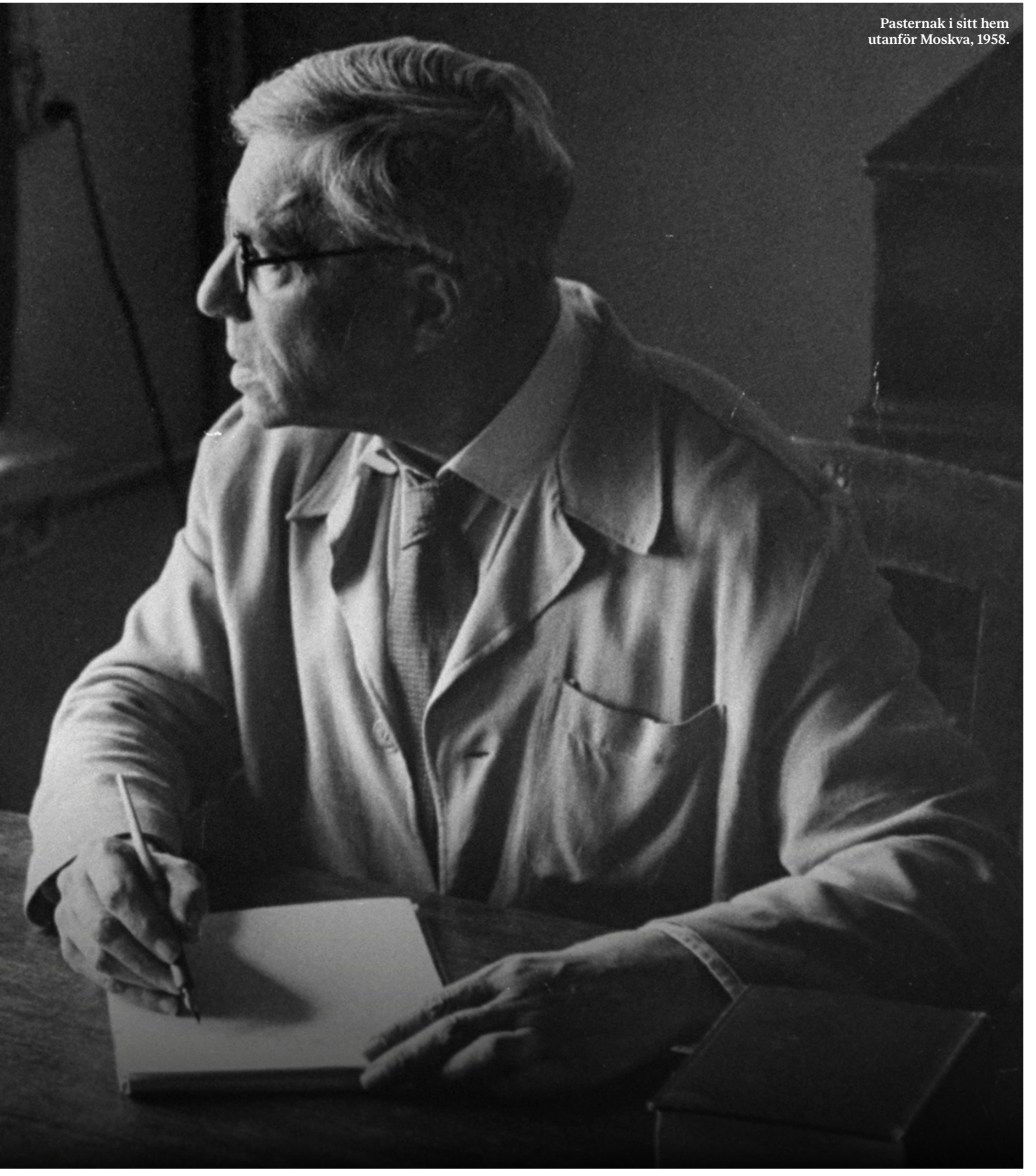


NOBELPRISET SOM VAR POLITISK DYNAMIT

För Harry Martinson var ryske Boris Pasternak en självklar mottagare av litteraturpriset 1958. I många andras ögon var det ett ställningstagande mot Sovjet.

Av **Bengt Jangfeldt**

FOTO: GETTY IMAGES



Pasternak i sitt hem utanför Moskva, 1958.

Boris Pasternaks Nobelpris i litteratur har omskrivits och diskuterats otaliga gånger sedan han tilldelades det 1958. Den viktigaste orsaken är skandalen som priset väckte i poetens hemland, som såg Svenska Akademiens beslut som ”en fientlig handling”, Pasternaks författarskap som ”konstnärligt undermåligt, illasinnat” och poeten själv som en folkförrädare. Med mera, och värre.

Kampanjen ledde till att Pasternak uteslöts ur det sovjetiska författarförbundet och fråntogs titeln ”sovjetförfattare”. En vecka efter att han tilldelats priset avsade han sig det efter hårda påtryckningar med motiveringen att det var ”oförtjänt”.

Det var dock inte bara från sovjetiskt håll som attackerna kom. Valet av pristagare kritiserades också av de svenska författare som företrädde den så kallade tredje ståndpunkten, vilken gick ut på att man inte skulle ta ställning i den politiska konflikten mellan öst och väst; många av tredjeståndpunktsanhängarna var dock mer skeptiska mot västmakterna och mer förlåtande mot det kommunistiska Sovjetunionen.

Pasternak hade nominerats till priset flera gånger innan han fick det, första gången redan 1946, och då för sin poesi. Ändå ansågs han ha fått Nobelpriset för romanen *Doktor Zjivago*, som utkom på italienska 1957 och på franska och engelska året därpå. På ryska trycktes boken först 1959, och då i väst.

Att de sovjetiska attackhundarna hade läst *Doktor Zjivago* var således otänkbart. De svenska kritikerna hade med ett undantag heller inte gjort det. Ändå vågade de hävda att uppståndelsen kring romanen inte berodde på ”dess konstnärliga kvaliteter utan på att den var kritisk till sovjetsamhället” och att den var mer ”en spark åt Sovjet än en heder åt en diktare” (författaren Sivar Arnér). Andra ansåg boken vara ”föremål för måttlös överskattning” och ”ett tillhygge i ett kallt krig” (författaren Karl Vennberg). Vad som upprörde kritikerna var således inte att romanen inte höll måttet för ett Nobelpris utan att priset riskerade att skada Sovjetunionen. Med tanke på att landets väpnade styrkor bara två år tidigare hade krossat upproret i Ungern framstår denna omtanke som rent oanständig. En kritiker som faktiskt hade läst romanen var Artur Lundkvist, som ägnade den och dess författare en lång artikel i socialdemokratiska Morgon-Tidningen. Rent litterärt tillerkände Lundkvist romanen ”avsevärda tillgångar”. Skildringen ”lyfts gång på gång, oftast plötsligt och momentant, upp till häftig närvaro, korthuggen uttrycksfullhet, intensiv känsloverkan”. Ändå är det en ”inte särskilt fullgången bok”: ”Diktarkraften förnims endast ryckvis, uppbyggnaden är trevande och förströdd”.

”Det självupptagna, stingsliga och egocentriska draget är också påfallande”, fortsätter Lundkvist, som menar att romanen ”trots den idealiska förklädnaden smakar av privat besvikelse och bitterhet”. I själva verket är Pasternak, sammanfattar Lundkvist, ”främst en kuriös gestalt ur det förflutna, en gengångare från den förrevolutionära tiden”. Av Pasternaks (underförstått sovjetiska) jämnåriga kolleger hade Lundkvist dessutom hört talas om dennes ”egocentricitet, hans vilsekommenhet i sovjetverkligheten”.

Det var med andra ord Pasternaks oförmåga att känna sig hemma i ”sovjetverkligheten” som fick Lundkvist att göra tummen ner. Samtidigt ansåg han, motsägelsefullt, att romanen var ”rätt torftig” som uttryck för ”en livskraftig, okuvlig opposition inom sovjetväldet”.

Vad var det för opposition Lundkvist efterlyste? kan man fråga. När Solzjenitsyn och Brodsky fick Nobelpriset 1970 respektive 1987 röstade Lundkvist, som då satt i Svenska Akademien, emot besluten. Representerade inte heller de en tillräckligt ”livskraftig, okuvlig opposition” för att tillfredsställa Lundkvists behov?

Talet om opposition var naturligtvis bara teater. Artur Lundkvist var en stor vän av Sovjetunionen och hade sedan 1950 suttit med i ledningen för det sovjetstyrda Världsfredsrådet. När han 1952 utkom med reseskildringen *Vallmor från Taschkent* sågs den som så Sovjetvänlig att Bonniers förlag fann sig föranlåtet att ta avstånd från bokens innehåll.

Mitt under polemiken kring Pasternaks Nobelpris skruvades konfliktnivån upp ytterligare. I centrum stod ingen annan än Artur Lundkvist, som den 27 oktober tilldelades det sovjetiska Leninpriset vid en ceremoni i konserthuset. Priset – som tidigare hette Stalinpriset – sågs i Sovjetunionen som ett alternativt Nobelpris, och prissumman var stor, hälften av Nobelpriset. Leninpriset gick huvudsakligen till medlemmar av Världsfredsrådet; att Lundkvist fick det var således ingen tillfällighet.



FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Artur Lundkvist ogillade Pasternaks syn på Sovjet.

Svenska Akademien hade tänkt skicka en ”hederskommitté” till utdelningen bestående av ständige sekreteraren Anders Österling, Harry Martinson och litteraturprofessorn Henry Olsson. Efter den sovjetiska kritiken mot Akademiens Nobelprisval beslöt man dock att bojkotta ceremonin.

Samma kväll framträdde Harry Martinson i tv, där han upprört försvarade beslutet att utebli från prisutdelningen: Akademien hade utsatts för ”de mest perfida angrepp” och överösts med ”invektiv som söker sin like i fråga om oförskämdhet”. Till detta uppenbara argument kom att han själv kände sig ”personligen sårad” och ”verkligen förbittrad och upprörd över detta”.

Vad var det som fick Martinson att känna sig ”personligen sårad” och inte bara kränkt å Akademiens vägnar? Svaret står att finna i hans speciella relation till Boris Pasternak.

Långt senare förklarade Anders Österling att det var 1957 års pristagare Albert Camus som hade rått honom att läsa den italienska översättningen av *Doktor Zjivago*, vilket han också gjorde. Han såg det därför som sin förtjänst att priset gått till Pasternak. Det var en uppfattning som han hade fog för. Österling var ordförande i Nobelkommittén och hans positiva omdöme om romanen var helt klart avgörande för beslutet att tilldela Pasternak 1958 års Nobelpris i litteratur.

Österling i all ära. Men vad gäller Pasternaks Nobelpris finns det också en annan Akademiledamot som förtjänar att uppmärksammas, och det är just Harry Martinson, som hade nominerat Pasternak till priset redan i januari 1957, innan romanen ännu fanns tillgänglig. Det var hans förtjänst att Pasternak fördes upp på korta listan det året. Att Pasternak inte fick priset då berodde på att Akademien ansåg att det vore fel att ge det till en så pass ”smal” diktare som honom året efter att den ”svårtillgänglige” spanske poeten Jiménez fått det. Därför gick 1957 års pris till Camus.

Varför nominerade Martinson Pasternak? En anledning var givetvis att han uppskattade dennes poesi, som han läst i översättningar. Men det finns en annan förklaring. Martinson hade nämligen träffat Pasternak, och det under omständigheter som var ägnade att skärpa hans varseblivning.

Mötet ägde rum vid den första sovjetiska författarkongressen, som anordnades i Moskva i augusti 1934. Inbjudna till kongressen var närmare 600 delegater från 52 länder. Till de mer namnkunniga hörde Nordahl Grieg, Klaus Mann, André Malraux och Martin Andersen Nexø. De som inte kunde närvara skickade välgångsadresser: George Bernard Shaw, Romain Rolland, André Gide. Från svenskt håll kom Harry och Moa Martinson och poeten och konstkritikern Erik Blomberg. Selma Lagerlöf var inbjuden men tackade nej.



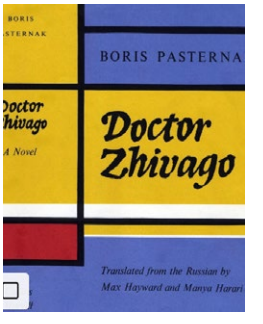
Harry Martinson var drivande bakom Akademiens beslut.

FOTO: GETTY IMAGES

Tanken med kongressen var att visa Sovjetunionens politiska styrka i den internationella börskraschens kölvatten och att slå ett slag för den socialistiska realismen inom litteraturen.

Bland svenskarna var det Moa Martinson som visade störst entusiasm. Vid hemkomsten publicerade hon en rapport om kongressen i Stockholms-Tidningen med titeln ”På fest hos Maxim Gorki”. Hon beskriver här lyxen som omgav gästerna. Artikeln avslutas med orden: ”Efter några dagars vila började vi om: teater, bio, fabriker, fester. Ingen ska bli melankolisk på grund av vårt frosseri; alla i Sovjetunionen är välnärda.”

Artikeln väckte skarp kritik från både vänster och höger. Erik Blomberg menade i Social-Demokraten att hennes reportage var ”ett virrigt och icke sanningsenligt sammelsurium”. Och enligt Nya Dagligt Allehanda var det ”en fruktansvärd mentalitet som lyser fram ur denna ’radikala’ författarinnas uttalanden”: ”Hon intresserar sig icke för folket – men väl för på statens bekostnad arrangerade luxuösa fester för en utvald klick.” Moa Martinsons naivt prosovjetiska känslor hånades till och med i en nyårsrevy skriven av Kar de Mumma med Katie Rolfsen i rollen som Moa.



***Doktor Zjivago*, Pasternaks magnum opus, publicerades 1957.**

Forts. →

Moa Martinson åkte på författarkongress i Sovjetunionen och rapporterade beundrande.



FOTO: TT

> Moa Martinsons naivitet kan förklaras med den tro på Sovjetunionen som rådde inom delar av den västeuropeiska intelligentian vid den här tiden.

Moa Martinsons naivitet kan förklaras med den tro på Sovjetunionen som rådde inom delar av den västeuropeiska intelligentian vid den här tiden, men också med att hon just hade publicerat sin första bok och bländades av den uppmärksamhet hon ägnades på kongressen.

Hennes reportage var dock inte bara ett ”sammelsurium” utan innehöll också några iakttagelser som är av direkt intresse i vårt sammanhang. Så här skrev hon om Boris Pasternak:

> Bredvid Gorki [i presidiet] sitter Rysslands mest subtila poet. Tyst, men oändligt uttrycksfull. ”Hans ansikte lyser över hela salen”, viskade pisatel [författare] Martinson i mitt öra. ”Ja”, viskade jag, ”han lyser verkligen.”
>
> Och ändå var han så enkelt klädd; en svensk arbetare, bara en månad in i jobbet, skulle inte ens ha burit en sån kostym till jobbet. Den var illa sydd, gjord av grovt tyg, troligen vävt förra året (bra tyger finns redan tillgängliga i frihandeln i år; allt utvecklas snabbt i Sovjetunionen nu), och hans slips var dåligt knuten och bleknad. Men inga av hans böcker finns tillgängliga i Sovjetunionen, inte heller hans porträtt. Han heter Pasternak. [...] det beslutades att Pasternak skulle översätta det tal jag höll på kongressen för de skandinaviska forskarnas räkning, och där satt jag i presidiet och förklarade på min usla engelska (Pasternaks var inte bättre) att jag var gift med en lyriker, en mycket bra lyriker, tyckte jag att jag hade rätt att säga, och därmed gjordes en introduktion – Martinson och författaren Pasternak skulle byta böcker och jag skulle få ett porträtt av honom [...].

Uppgiften om bokbyte är helt rimlig: Harry Martinson hade med sig sin enda bok i engelsk översättning, *Cape Farewell*, som utkommit samma år. Martinson själv kommenterade inte kongressen. Men ett år senare delade han med sig av sina intryck av resan till Sovjetunionen i ett brev till sin förläggare Tor Bonnier (det ”stormiga svårmodet” syftar på konflikterna i Harrys och Moas äktenskap):

> Vid återkomsten till Sverige skrev hon [Moa] under intryck av bägges vårt stormiga svårmod en serie okritiskt berömmande och obalanserade artiklar om Ryssland, fick presskampanjen emot sig från [Ture] Nerman till Allehanda och kom i revyerna på nyåret. Själv teg jag. Ryssland hade slagit mig med undran och tystnad, fruktan. Jag tillhörde inte de frälsta varken bland svarta, bruna, vita eller röda och ställde tusen frågor.

Nästa gång Harry Martinson återvände till kongresstemat var efter Sovjetunionens anfall mot Finland hösten 1939. Likt många svenskar var han djupt chockad över detta övergrepp på ett litet och självständigt land. Under vintermånaderna 1939–1940 gjorde han en föreläsningsturné i Sverige för att samla in pengar till Finlandshjälpen, och i februari 1940 anmälde han sig som frivillig och begav sig till norra Finland. Resultatet av hans ”finska kampanj” blev boken *Verklighet till döds*, publicerad hösten 1940.

Ett av bokens kapitel handlar om författarkongressen. Martinson utvecklar där sin kritik av den samtida civilisationen, för vilken han myntade ordet *kubiarki*, det vill säga ”välde över kuben, makt att göra alla sina mänskliga fel i tre, ja, fyra dimensioner, men med ett psyke som förut inte ens förmått att balansera sig till hjälplig rättfärdighet ens i två dimensioner”. Han slås av alla bilder av ”gud”, det vill säga Stalin, ”i papper, i porslin, i betong, i gips [...], i blomsterrabatten och [...] i flätad halm. Därav framträder Stalin i jätteporträtt,

spända i ramar med tyngder under och nedsläppta i fallskärm, omgivna av en samtidigt fallande och hurrande komsomolhop, som under nedfärden mot jorden extatiskt vinkande hylla och hälsa guden Konkret. Verklighetsguden, konkret i kvadrat.”

På kongressen fäste Martinson uppmärksamhet på slagordet om diktaren som ”människosjälens ingenjör”. Trots att kongressens inriktning var förutbestämd av denna paroll tillät sig, mindes Martinson, några talare ändå att balansera på gränsen till det tillåtna. Han noterade partiideologen Nikolaj Bucharins tal som ”det mest andliga” – som om denne underförstått ville ”apostrofera *diktaren* och *mänskosjälen* men utmanövrera ingenjören”. Att döma av applåderna fanns det enligt Martinson de som var trötta på ingenjörer. ”De vågade visa att det fanns folk som började protestera mot ingenjörsväldets tyranni, folk som vågade framhäva att ingenjören och diktaren tvärt emot Lenins påstående är varandras naturliga fiender och att den dag ingenjören fick ledarrang i andens värld skulle anden och dikten dö.”

Bland författarna pekade Martinson framför allt ut författarförbundets ordförande Maxim Gorkij, en ”ständigt dödstrött hedersgäst hos folket”, som ”i sin stora ärliga vilja att vara absolut logiskt statslojal stod och talade mot sin egen diktarfantasis bättre vetande”. Boris Pilnjak satt och ”bet på naglarna – uttråkad”. Sjolochov, ”epikern, med sitt väldiga kosackepos [*Stilla flyter Don*] bakom sig såg ut att vara glad över att ha detta gjort, innan han på regeringens vink måste skriva om traktorer”.

Endast en poet skilde i Martinsons ögon ut sig:

> Pasternak, skald i klassiskt sträng mening, satt sorgsen och blid, med ögon som såg långt bort, frånvarande och tidlös, fatalistiskt stolt: vad rör det er om jag inte duger! till ingenjörsbesjungares ingenjör.

I Pasternak uppfattade Martinson en själsfrände som vann hans odelade sympati. Livssynen som kom till uttryck i *Verklighet till döds* (1940) kunde lika gärna ha varit formulerad av hans ryske kollega:

> Den tekniska och praktiska verklighetens tyranni på drömmarnaturernas sunda tvekan var även i de demokratiska länderna olidligt, vulgärt, flåsande och självförgudande. Men det lilla som fanns kvar var värt att försvara med liv, blod och själ, ty om också denna sista rest försvunne, då vore solen inte längre alls poeternas och visionärernas utan enbart de systematiska solbrännemänskornas och det moderna storåkerbrukets sol [...].



ПРОЛЕТАРИИ ВСЕХ СТРАН, СОЕДИНЯЙТЕСЬ!

ЛИТЕРАТУРНАЯ ГАЗЕТА

Сегодня в Москву приезжает делегация Польской Народной Республики. Делегацию возглавляет первый секретарь Центрального Комитета Польской объединенной рабочей партии Владислав Гомулка, в ее составе — председатель Государственного совета Польши Александр Завадский, председатель Совета Министров Юзеф Циранкевич, видные партийные и государственные деятели.

Советские люди от всего сердца братски приветствуют посланцев ма... Польши.

В РЕДАКЦИЮ «ЛИТЕРАТУРНОЙ ГАЗЕТЫ»

ПИСЬМО ЧЛЕНОВ РЕДКОЛЛЕГИИ ЖУРНАЛА «НОВЫЙ МИР» Б. ПАСТЕРНАКУ

FOTO: TT

Solen hade den eviga rätten att vara med i sagan och meditationen likaväl som i solbrännan. Inför solen hade visionären den eviga rätten att se Undret, så stort, så ofta och så länge att det kom honom att tveka och dröja i de vändningar som en beskäftig civilisation alltid med självförgudande tonfall och kommandovissla påbjöd. Därför tänkte visionärerna också försvara denna rätt och värva över andra på sin sida för att förhindra att civilisationen fullständigt bröt ned allt det som var outtalat, obevisbart och vagt i livet och drömmen – själva livsstämningen, känslan av tillvaro sådan den förekom över en äng, i en skog, då man såg en dimma över en hösthage eller ett moln ute på ett hav. Eller nattens sus i tuvorna medan stjärnorna äro liksom speglingar av gräsens lysmaskar. [...] De som tro att framtiden kan sona vad verklighetstyranniet nu förstör, de bedra sig, ty den alltför häftiga utvecklingen har bestulit framtiden på vad den kunde ha haft att ge. [...] Diktaturstaterna ha riktat Naturen mot mänskligheten men en gång skall Naturen rikta sig mot dem.

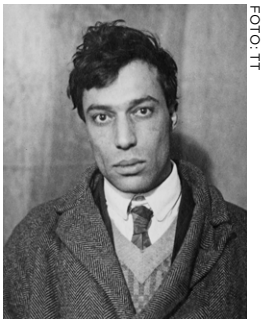


FOTO: TT

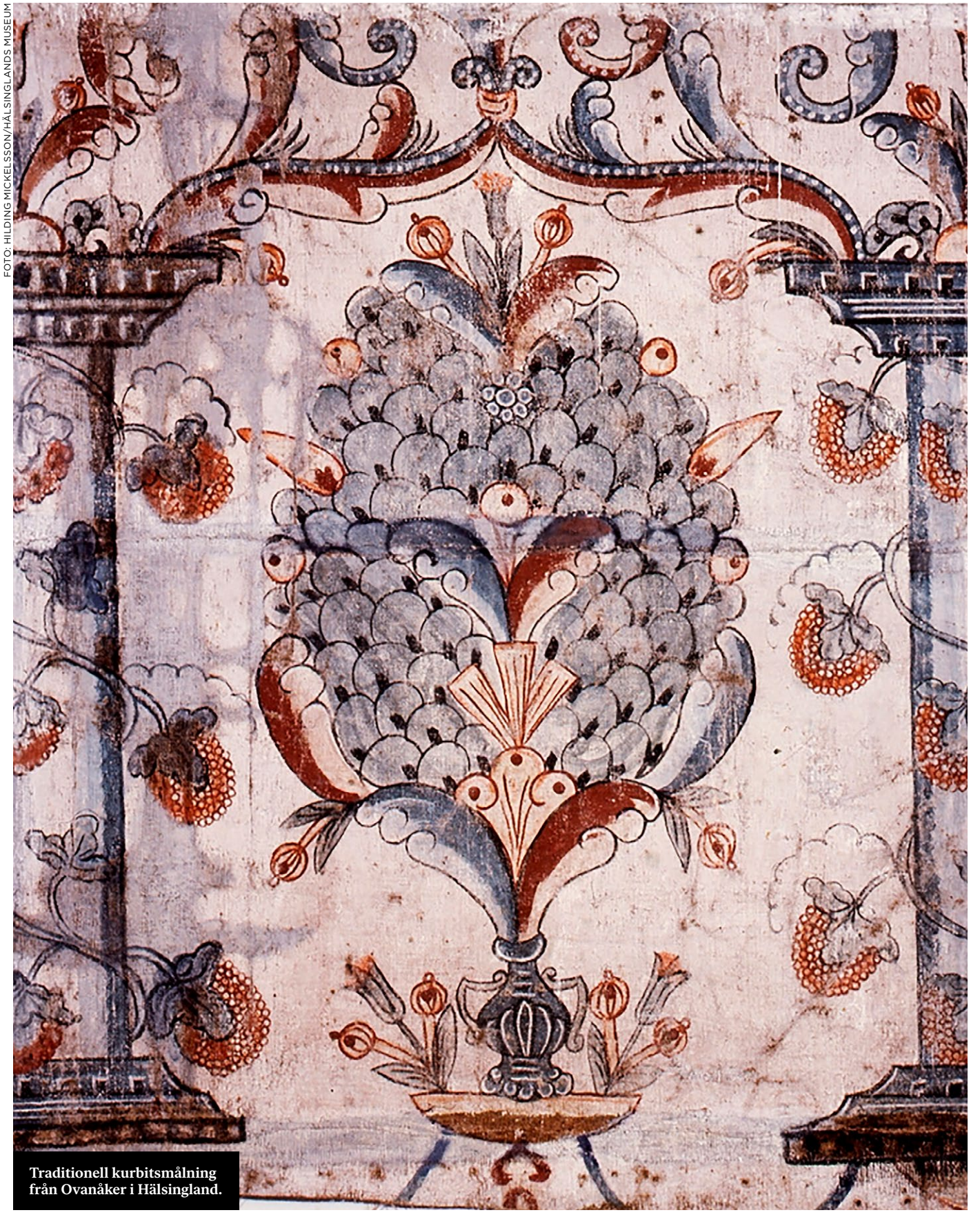
Porträtt av författaren som ung.

Ovan: Det sovjetiska författarförbundets tidning rapporterar om Nobelpriset 1958.

När Harry Martinson 1957 nominerade Pasternak till Nobelpriset var det för att han ville ära en poet som han hade träffat ett kvartssekel tidigare och som hade imponerat på honom med sitt stolta avvisande av alla former av litterär ingenjörskonst. Svenska Akademien för inga diskussionsprotokoll, men det är svårt att tänka sig att Österling under prisöverläggningarna inte skulle ha haft kraftigt eldunderstöd från Martinson, som rimligen måste ha delat med sig av sina minnen och intryck av den ryske poeten. Kanske var det inte bara Anders Österlings förtjänst att Svenska Akademien enhälligt beslöt att ge 1958 års Nobelpris i litteratur till Boris Pasternak. ■

Bengt Jangfeldt *är författare och docent i slaviska språk vid Stockholms universitet.*

FOTO: HILDING MICKELSSON/HÄLSINGLANDS MUSEUM



Traditionell kurbitsmålning från Ovanåker i Hälsingland.

SVENSK KONSERVATISM BEHÖVER SINA RÖTTER

Ideologins svenska företrädare borde fokusera mindre på engelsmän och mer på sitt eget kultur- och idéarv.

Av **Fredrik Sixtensson**

Svenska konservativa ägnar sig för lite åt svensk konservatism. De intellektuella intrycken kommer i dag främst från den anglosaxiska världen – man läser Roger Scruton, Russell Kirk och kanske Douglas Murray – samtidigt som man negligerar svenska tänkare. Det är ironiskt, med tanke på att konservatismen är en ideologi som betonar nationell särart och inhemska traditioner. Tänkare från andra delar av världen kan visserligen säga relevanta saker, men deras poänger kommer inte särskilt an på svenska förhållanden. Alltför stor förlitan på dem riskerar att göra konservatismen till en universalistisk *one size fits all*-ideologi – något som konservativa annars brukar kritisera liberalismen för att vara.

Till denna kritik vill jag foga ytterligare en: att svenska konservativa i otillräcklig utsträckning söker stöd för sin politik eller rentav samhällssyn i den svenska historien – kanske egentligen i historien över huvud taget.

Synpunkten måste förstås mot bakgrund av en tanke hos konservatismens fader Edmund Burke – en icke-svensk man inte kommer runt. Han uttryckte i sin *Reflektioner om franska revolutionen* (1790) en stark skepsis mot ”abstrakta principer” (med betoning på abstrakta) som politisk vägledning. Handling och tanke skulle i stället grundas i konkret verklighet och vägledas av historisk erfarenhet.

Sådan vägledning kan förstås gälla ganska torr sakpolitik. Frågor som hur Sverige bör förhålla sig till Ryssland, om nordiska politiska unioner är gångbara eller huruvida brännvinet bör vara billigt och möjligt att köpa lite varstans är saker som man både kan och bör resonera om historiskt – åtminstone som en av flera aspekter – och inte bara hemfalla åt plattityder av typen ”om Tyskland kan ha sprit i matbutiker så kan vi”.

Men det kan också gå djupare. En klassisk konservativ idé är att man genom att studera svenska folkets historia och kulturuttryck lär känna vad man kan kalla den svenska ”folksjälen” (ett uttryck som kan tolkas bildligt eller bokstavligt allt efter smak). Med kunskap om denna folksjäl kan man få ett hum om vilka samhällsinrättningar som är dess sanna uttryck, och dessutom på vilket sätt de är det. Detta skulle leda till reflekterad konserva-

Forts. →

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS



Erik Gustaf Geijer, den svenska konservatismens ene fader.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS



Hans Järta, den svenska konservatismens andre fader.

tiv politik: en som på goda grunder kan avskaffa även gamla institutioner om de aldrig har ägt sann relevans, samtidigt som man kan skapa institutioner som i ny form uttrycker något som har varit närvarande genom hela den svenska historien och knappast kan mistas.

Det kan låta diffust. Men de tidigaste svenska konservativa var ytterligt intresserade av vad historien kunde förtälja om svenskhetens väsen. Erik Gustaf Geijer (1783–1847) och Hans Järta (1774–1847), svenskkonservatismens fäder, var ursprungligen något slags liberaler som så kom att influeras av Edmund Burke. Geijer skulle visserligen i slutet av sitt liv bli liberal igen, men innan dess bidrog han och Järta till att förskjuta tänkandet från ett liberalt naturrättsligt tänkande, som motiverade politiska institutioner utifrån hur väl de rimmade med medfödda mänskliga rättigheter, till ett historicistiskt. Statsvetaren (och sedermera Högerpartiets ledare) Gunnar Heckscher uttryckte om Geijer att han ”iakttog i historien vissa fakta och tendenser. Han sammanställde dem och tolkade dem efter sina filosofiska grundsatser – och en politisk åskådning blev resultatet”. Heckscher refererade också Järtas ståndpunkter: ”Skall man låta den allmänna viljan bestämma syftet [för staten], då måste det vara den vilja ’som borde vara, men som ännu icke är allas’. Och detta ideal kan man lära känna endast genom de främsta av förgångna generationers företrädare, vilka uttryckt sina strävanden i folkets historia.”

Deras efterföljare, som filosofen Samuel Grubbe, kunde säga ungefär samma saker men på ett mer metafysiskt språk: historien handlar om att förverkliga mänskligheten ”idé”, och varje folkslag hade sin egen nationella idé att förverkliga, som en pusselbit i den stora planen; vilken idén var kunde anas i det förflutna.

De huvudsakliga lärdomarna man från början ville dra från historien rörde författningsfrågor och närliggande spörsmål. Det är fullt förståeligt utifrån samtidens skeenden. Franska revolutionen, som ju konservatismen reagerade emot, var i princip en författningsstrid. Sverige genomgick också en kris i och med avsättningen av Gustav IV Adolf år 1809. Ett sådant oerhört kontinuitetsbrott behövde förstås legitimeras, och det skedde i någon mån med hänvisning till den ”djupare” historien, som fick företräde framför den mer samtida. (Järta var för övrigt med och utformade den nya regeringsformen från detta år.)

Vad var det då tänkare som Geijer och Järta såg som kunde legitimera den nya ordningen när de själva började pejla den svenska folksjälens djup? Det är frestande att citera Geijers ”Odalbonden”, som börjar så här:

> Det är en folklig och redig frihet som inte känner någon demokratisk masskultur; den styrs av hävd och pliktkänsla.

Å bergig ås, där står mitt hus,
Högt över skog och sjö.
Där såg jag första dagens ljus,
Och där vill jag ock dö.

Må ho som vill gå kring världens rund:
Vare herre och dräng den det kan!
Men jag står helst på min egen grund,
Och är helst min egen man.

I dikten möter vi det mytologiserade bondeståndet, självägande och sigsjälvskötande, som föder landet och blöder med det. De ger kungen bifall eller avslag i olika frågor, men låter sig ledas av honom i strid för fosterjorden, de äger inte boklärdom men väl sunt förnuft. Det är en folklig och redig frihet som inte känner någon demokratisk masskultur; den styrs av hävd och pliktkänsla.

Man misstänker att ”Odalbonden” är ett försök att i diktform uttrycka vad Geijer uppfattade som svenska folkets väsen. Den stämmer nämligen väl överens med den historiska författningsanalys som Geijer senare producerade i skriften *Feodalism och republikanism* från 1818–1819. Feodalism och republikanism var de två tendenser som skulle stå mot varandra i hela Europa från och med franska revolutionen. Geijer tolkade det svenska styret som en förening av de bägge tendenserna. Alla fria svenskar var jämlika. Dessa jämlikar utsåg bland sig någon som skulle uppbära rikets värdighet – en kung, som alltså var en *primus inter pares*. Detta var det republikanska inslaget.

Men kungen hade också ett hushåll med en hird, och mellan honom och dessa huskarlar rådde ett feodalt förhållande. Huskarlarna tjänade folket och kungen på samma gång och adlades av denna tjänstgöring. Den här idén om kungamakten som delvis republikansk var inte (bara) romantiskt hittepå utan kunde spåras i vår urgamla konungaförsäkran. I denna gick kungen ed på att uppfylla sina förpliktelser mot folket, vilket folket replikerade på genom att lova att lyda kungen.

Den svenska kungamakten som den såg ut när

Geijer skrev kunde tolkas som en modern variant av vad han tyckte sig se i historien. Också Järta menade att det svenska riket var en jämförelsevis mycket ”konstitutionell” stat – vilket med tidens språkbruk betydde att makten fördelades någorlunda rättvist mellan kung, aristokrati och folk. (Även mer praktiska konservativa politiker som August von Hartmansdorff lade stor vikt vid att staten skulle balanseras mellan kung och folk. Genom att tala om konstitutionalismen som en del av Sveriges väsen kunde man också avfärda det nyss avskaffade gustavianska enväldet som ett slags författningsmässig irrfärd. Huset Bernadotte och 1809 års regeringsform blev en kursrättning.

Man kan nu fråga sig om inte den här analysen blev överspelad i och med 1975 års regeringsform, som ju gör kungen till en galjonsfigur och inte så mycket mer. Möjligt. Det går förstås att hävda att kungen också som symbolisk makthavare tjänar som en stödjepunkt för folket i rikets högsta skikt, en arkaisk motvikt mot den aristokrati av i dag som yrkespolitikerna kan sägas utgöra. Men det är lika möjligt att säga att kungens inflytande enligt den historiska måttstocken i dag är för litet, och att han borde återfå ett visst mått av verklig makt – även om han kanske bara ska kunna utöva den när det är verklig kris.

På andra områden än de författningsmässiga kan konservativa argument ibland landa i rena banaliteter: Sverige som lagstyrt och välordnat rättssamhälle till exempel. I tider då detta framstod som hotat – till exempel när det fanns en uppriktig och i viss mån befogad rädsla för vad demokratin kunde tänkas göra med landet – var detta viktigt att betona. Den nya rörelsen behövde om inte motas i grind så åtminstone tvingas in i rätt fålla (vilket ju också lyckades, till stor del för att demokratiföreträdarna inte var de samhällsomstörtare man trodde de skulle vara).

I bland kan man dock i det ytligt sett banala ana något djupare. Enligt ett referat av historikern Gustaf Jacobsson såg till exempel Harald Hjärne, historiker och en av sekelskiftets framstående professorskonservativa, att ”samarbete, icke dualism och ståndssplittring” var en av det svenska samhällets hörnstenar. Även i dag, hundra år efter professorns bortgång, betonas ju ofta Sveriges samarbetskultur. Med Hjärne i bakhuvudet kan man se exempelvis Saltsjöbadsandan som ett modernt uttryck för ett förhållande mellan överhet och en fri underhet som existerat i alla tider. Det betyder inte att man i dag behöver köpa den med hull och hår, men om man vill ersätta den med något annat kan den konservative fråga sig hur det urgamla samförståndet kan komma till ett nytt och bättre uttryck – förutsatt då att Hjärne, som Jacobsson refererar honom, hade rätt.



FOTO: NATIONALMUSEUM

Karl XIV Johans kröning 1818 fick symbolisera en återgång till traditionell svensk konstitutionalism. Målning av Per Krafft d.y.

> Det är lika möjligt att säga att kungens inflytande enligt den historiska måttstocken i dag är för litet, och att han borde återfå något slags verklig makt.

Här är några halmstrån. Det finns mycket mer att göra, och man behöver förstås inte köpa varenda premiss av det ovanstående när man gör det, till exempel om man finner talet om folks ”personlighet” eller ”själ” svårsmält. Men alla konservativa måste inse att talet om vikten av historia och tradition förpliktar om orden ska bli mer än floskler.

Det finns goda skäl för den svenska högern att sätta sig in i Sveriges konservativa tradition, historia och kulturella verk. Dessa bör inte åberopas opportunistiskt för att uppnå dagspolitiska mål, utan via ärliga tolkningar ligga till grund för etiska uppfattningar och politiska program. Den som i dag försöker sig på något sådant skulle göra mycket för att ge liv och vitalitet åt den svenska konservatismen. Framför allt skulle detta göra den svensk. ■

Fredrik Sixtensson *är fil.dr i grekiska.*



FOTO: GETTY IMAGES

Vitahavskanalen kallas också Belomorkanalen, Stalinkanalen och Vitahavs-Östersjökanalen.

STALINS KANAL: ÅTERKOMSTEN

Moskva vill utveckla den sovjetiska Vitahavskanalen mellan Arktis och Östersjön till en väg förbi västvärldens sanktioner.

Av **Brigita Van den Houta**

Stalin byggde den på 20 månader med hjälp av fångar från Gulag – hackor, spadar samt mellan 12 000 och 25 000 straffarbetares kroppar. Sovjetunionens första stora tvångsarbetsprojekt, Vitahavskanalen mellan Vita havet och Östersjön, invigdes 1933. En 227 kilometer lång vattenväg grävdes genom det karelska urberget för att förbinda Östersjön med Norra ishavet utan att passera genom ett enda utländskt rättskipningsområde. Den var redan från början underdimensionerad, strategiskt viktig och en moralisk katastrof. Sedan dess har den tillhört det förgångna. Så har det i alla fall förefallit.

Rysslands invasion av Ukraina och västs sanktioner har inneburit en ny relevans för föråldrad infrastruktur. Med hamnar i de baltiska länderna under uppsikt, Öresund alltmer bevakat av de europeiska örlogsflottorna och minskad tillgång till europeiska marknader har Moskva återvänt till den fråga som Stalins ingenjörer besvarade 1933: Hur transporterar man gods mellan Rysslands arktiska områden och hamnarna i Östersjön utan att passera något annat lands territorialvatten? Svaret är, och var, Vitahavskanalen. Höga ryska tjänstemän har under ledning av Nikolaj Patrusjev – en av den ryska säkerhetstjänstens mäktigaste män – upphöjt denna kuriositet från Sovjettiden till en del av vad de kallar den Transarktiska transportkorridoren, ett system bestående av olika komponenter som kopplar samman Lianyungang och andra kinesiska hamnar med västeuropeiska marknader, till exempel Hamburg, genom att förena Nordostpassagen med Östersjön via Rysslands inre vattenvägar, till exempel genom Sankt Petersburg och Kaliningrad.

Tanken är med andra ord att kanalen ska fungera som en alternativ rutt mellan Arktis och Östersjön som ersätter Suezkanalen för transporter mellan Kina och Europa. Om det är genomförbart är en helt annan fråga – men i så fall är planen mer logisk än kritikerna vill medge.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS



> Hur transporterar man gods mellan Rysslands arktiska områden och hamnarna i Östersjön utan att passera något annat lands territorialvatten? Svaret är, och var, Vitahavskanalen.

Allt bygger på de geografiska förutsättningarna. Ett containerfartyg lämnar Lianyungang och färdas i nordostlig riktning över Stilla havet, rundar Kamtjatka och passerar genom Berings sund innan det svänger av västerut längs Rysslands ishavskust och anländer till Archangelsk efter att ha färdats 1 300–1 400 mil.

Från Archangelsk fortsätter lasten på Rysslands inre vattenvägar: via Vitahavskanalen till sjöarna Onega, Svir och Ladoga, sedan längs floden Neva till Sankt Petersburg och därifrån ut i Östersjön. Jämför det med den vanliga rutten via Suezkanalen, vilken från Shanghai till Hamburg är mellan 2 000 och 2 100 mil lång.

I teorin sparar man omkring 700 mil och 8–12 dagar. Man har räknat ut att containertrafiken skulle spara flera hundra tusen dollar per resa vid goda väderförhållanden, men denna siffra kan behöva justeras om man räknar med kostnader för isbrytareskort, vilka för närvarande ligger på så mycket som 700 000 dollar per resa. Därmed hänger korridorens kommersiella fördelar inte på hur många mil man sparar, utan på ifall omkostnaderna minskar i och med att handelsflottan utökas och klimatförändringarna bidrar till en förlängning av den farbara säsongen.

De strategiska fördelarna är för Moskvas del intressantare än de ekonomiska. Om korridoren blir verklighet skulle all handel mellan Kina och Europa dirigeras om via ryskkontrollerat område. Den skulle undvika alla de större västkontrollerade maritima zonerna: Malackasundet, Suezkanalen, Gibraltar sund och Doverkanalen. Viktigast av allt för Ryssland efter 2022 var att transporter skulle kunna nå Östersjöhamnar utan att passera genom Öresund,



FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Josef Stalin lät inte humanitära överväganden stå i vägen för sina ambitioner.

Forts. →

FOTO: GETTY IMAGES



Vitahavskanalen byggdes med hårt manuellt arbete (nedan t.h.) och tiotusentals av de utkommenderade gulagfångarna blev sjuka eller dog.

där danska myndigheter 2025 registrerade 300 EU-sanktionerade oljetankrar och där man ständigt utökar restriktionerna. Korridoren skulle i sin helhet ligga inom ryskkontrollerat, eller ryskvänligt, område.

För en stat som har upplevt hur västs sanktioner alltmer skär av alla alternativa vattenvägar förefaller tanken på en logistikkorridor där ingen fiende kan hindra trafiken utan att ge sig in på ryskt territorium både strategiskt omvälvande och ekonomiskt attraktiv. De strategiska fördelar som säkerhetstjänstens Nikolaj Patrusjev nämner påminner om den preussiske amiralen Alfred von Tirpitz skäl till den snabba utbyggnaden av Kielkanalen mellan 1907 och 1914. Denne menade att Tyskland inte kunde föra krig till havs innan kanalen var färdigställd. Patrusjev antyder att Ryssland inte kan upprätthålla sitt ekonomiska övertag förrän Vitahavskanalen har byggts ut.

Klimatförändringarna är den faktor som gör det som annars skulle vara ett fantasifoster från Sovjettiden till något som skulle kunna bli verklighet inom en relativt överskådlig framtid. Arktis smälter omkring fyra gånger så snabbt som övriga världen. Den farbara säsongen längs Nordostpassagen hade 2025 redan utökats till omkring fem månader, och enligt prognoserna kommer den framåt mitten av seklet att vara åtta eller nio månader. Vi kan komma att uppleva ett isfritt september före 2030. Under Arctic Circles konferens 2025 uttalade Kirill Dimitrijev från ryska Direktinvesteringsfonden det som tidigare inte sagts högt: Nordostpassagens ökade farbarhet är direkt kopplad till global uppvärmning. Den uppvärmning som övriga världen försöker förhindra är ur Moskvas perspektiv en strategisk tillgång. Varje hundradels grad lägger flera veckor till korridorens farbarhet och minskar behovet av atomisbrytareskort.

Det största hindret är tekniken, inte viljan. Kanalen i sig utgör ett hinder. I sin nuvarande form begränsas Vitahavskanalen till ett maxdjup på omkring fyra meter och slussarna är dimensionerade för fartyg med ett deplacement på 5 000 ton – vilket undantar planetens samtliga containerfartyg värda namnet. Frakt som anländer till Archangelsk via Nordostpassagen måste lastas om till mindre flodpråmar, vilket genast inkräktar på den tidsbesparing som rutten via Arktis innebär. En bredare kanal – som grävts ut till 8–10 meters djup – skulle kunna förändra hela uträkningen radikalt. Gods skulle kunna transporteras mellan Lianyungang och Hamburg med samma fartyg från dörr till dörr utan omlastning från Vita havet till Sankt Petersburg på mellan 24 och 28 dagar – en besparing på upp till åtta dagar, i stället för de 28–32 dagar som det normalt tar att gå via Suezkanalen.

Vitahavskanalen stiger 103 meter via 19 slussar – en hydraulisk komplikation som gör det svårare att fördjupa än att bredda en vattenväg med plan botten. Det bästa exemplet är Wellandkanalen i Kanada, som lyckas med en nästan identisk stigning till 99,5 meter mellan Eriesjön och Ontariosjön. Wellandkanalen har byggts om i sin helhet fyra gånger sedan 1829, och det har tagit över 100 år för den att uppnå nio meters djup. Panamakanalens utbyggnad, som färdigställdes 2016 till en kostnad av 5,2 miljarder dollar, lyckades uppnå en ökad stigning på endast 26 meter. Om man tänker sig en fyra gånger så hög stigning, svårare geologiska förutsättningar, permafrost och en arbetssäsong på fem eller sex månader, skulle en ombyggnad av Vitahavskanalen troligen kosta mellan 30 och 50 miljarder dollar.

Detta kommer inte att hända inom de närmaste fem åren; för närvarande är endast tre slussar under renovering samt en dammanläggning, och kostnaderna för kriget i Ukraina lämnar föga utrymme för



FOTO: GETTY IMAGES

en ekonomisk satsning i den storleksordningen.

Men om 15–20 år kommer saken däremot att kunna ses i ett annat ljus. Ryssland besitter ett starkt institutionellt minne för exakt den här typen av kanalkonstruktioner för transporter över hela kontinenten – det ursprungliga kanalnätet, som kopplade samman fem hav, visar den kapacitet som finns att tillgå.

Dessutom har diktaturer en strukturell fördel framför marknadsdemokratier när det gäller att driva strategisk infrastruktur under årtionden, vilket Kielkanalen är ett exempel på, eftersom de inte behöver bekymra sig för kvartalsbokslut eller väljarnas åsikter.

Vad skulle det innebära om projektet lyckades? För Rysslands del ett starkare grepp om logistiken, vilket skulle ge Kreml goda möjligheter att utöva ekonomisk makt i Eurasien utan västs inblandning. För Kinas del skulle det handla om en tillförlitlig korridor i norr till europeiska marknader som nu inte kan nås på grund av västs sanktioner, något som Peking har visat intresse för, men utan att ännu ha lämnat några ekonomiska garantier.

För Västeuropa blir effekterna ännu tydligare. En fungerande korridor mellan Arktis och Östersjön skulle minska Rysslands sårbarhet inför just de sanktioner som Natos medlemsstater har tillbringat tre år med att få till stånd.

Varor med dubbla användningsområden skulle kunna nå fram till Ryssland, och eventuellt Europa, via kanaler som inte passerar genom någon västerländsk zon med gällande sanktioner mot Ryssland. Kanalen skulle också utgöra ett militärt mål – en 227 kilometer lång, trång flaskhals med 19 slussar och en stark och sårbar koncentration av rysk logistik, vilket skulle ge Moskva anledning att militarisera och skydda den med alla medel.

Natos maritima planerare konfronteras nu med ett Ryssland som har tillgång till Östersjön via flera hamnar och rutter, vilket gör det svårt att driva igenom förbud. En korridor som leder viktig last via en enda smal kanal skulle innebära en stark koncentration av transporter som går genom Ryssland till en enda plats. Den geometri som gjorde kanalens slussar till militära mål under de första timmarna av Operation Barbarossa skulle återigen komma till användning. På 1940-talet visste båda sidor att kanalens slussar var avgörande strategiska mål. Så är det fortfarande.

Det man behöver vara särskilt uppmärksam på är en kraftigt utökad budget i Rysslands ”Effektiva transportsystem”-projekt; kontrakt för ombyggnad av slusskamrar snarare än bara renovering; att kinesiska eller andra icke-västerländska entreprenörer anländer till kanalområdet.

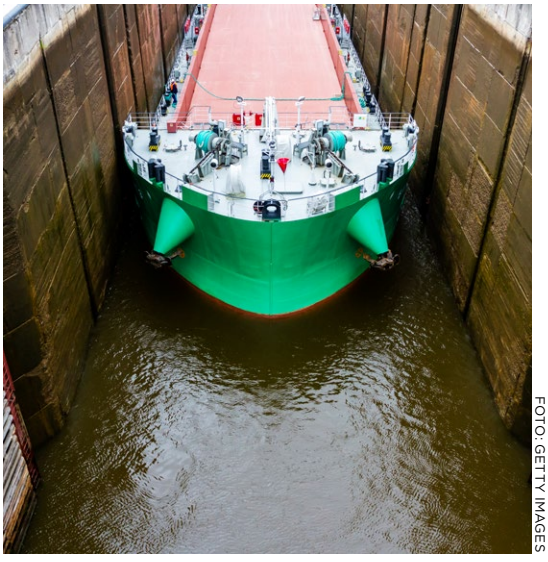


FOTO: GETTY IMAGES

Om den breddas och fördjupas kan Belomorkanalen bli en vinst för både Ryssland och Kina.

> En bredare kanal – som grävts ut till 8–10 meters djup – skulle kunna förändra hela uträkningen radikalt.

Inget av detta har ännu noterats. Men en uppgradering till ett strategiskt ramverk på presidentnivå, med Patrusjevs personliga stöd och kanalens införlivande med Rysslands formella doktrin för utvecklingen av Arktis, skulle visa prov på ett känt mönster i Rysslands strategiska kultur: upprepade signaler på hög nivå framkommer i allmänhet flera år innan själva infrastrukturen, och denna infrastruktur förverkligas när det geopolitiska trycket blivit tillräckligt starkt och har pågått tillräckligt länge. Detta tryck är inte på väg att lätta.

Det vore obetänksamt av Västeuropa och Nato att vänta tills betongen börjar flöda innan man bestämmer sig för att frågan behöver uppmärksammas. ■

Brigita Van den Houta *studerar Land Economy vid universitetet i Cambridge och arbetar med forskningsprojekt inom säkerhet.*

Denna artikel är översatt av Katarina Trodden från det engelska originalet publicerat i Engelsberg Ideas.

SAMTIDEN

För en upplyst sagovärld



FREDRIK JOHANSSON
är konsult och skribent.

Dagens Nyheters kulturchef Björn Wiman hävdade härförleden att en långvarig förtrollning var bruten. Lättnaden var stor. Vi kunde likt en högstadieklass sänka axlarna när klassens översittare hade lämnat oss.

Det handlade om Sverigedemokraterna. Vad annars. Enligt Wiman har SD skapat en rädsla som förvridit sinnet hos svenskarna och ”under det gångna årtiondet fått svensk offentlighet att böja sig likt ett sädesfält för vinden”. Äntligen ska denna mentala förgiftning vara hävd.

I ingressen kunde man läsa: ”Alltför länge har Sverigedemokraterna tillåtits härja och domdera i svensk offentlighet. Nu är deras trollkrets bruten – och det är dags att återvända till verkligheten, skriver Björn Wiman.”

Läsaren undrar onekligen var Dagens Nyheters kulturredaktion och dess chef hållit hus under alla dessa år, om de nu inte varit i verkligheten? Och var har vi andra befunnit oss? Som kanske tyckt att Tidö var rätt okej eller som inte legat sömnlösa över huruvida en av världens starkaste demokratier skulle överleva ett regeringssamarbete med SD. Har vi varit så förgiftade i själen att vi inte kunnat se klart?

Svaret går – om man ska tro Wiman – att finna i sagorna. Närmare bestämt i Tolkiens rika värld av trollkarlar och manikeisk kamp mellan det onda och det goda. Mellan mörkret och ljuset. Ska vi förstå vår samtid ska vi inte gå till riksdagsprotokoll, budgetpropositioner eller en stabil svensk placering i världens demokratirankningar. Vi ska gå till en värld befolkad av övernaturliga väsen, trollkonst och en ondska så högoktanigt raffinerad att den förtär allt inklusive sig själv.

”Trollkretsen” är bruten på samma sätt som Gandalf i Peter Jacksons filmatisering bryter kung Théodens förtrollning. ”Jag drar ut dig, Saruman”, säger Gandalf, ”som man drar giftet ur ett sår”, citerar Wiman gillande.

Det är ju glädjande att Wiman inte längre känner sig förtrollad och att han återvänder till verkligheten. Det bör vara till fördel för hans framtida redaktörskap och till glädje för DN:s läsare. Men perspektivet väcker onekligen frågor.

Svensk samhällsdebatt har sedan Sverigedemokraternas intåg förhållit sig till Sveriges utveckling som vore den just en episk kamp mellan gott och ont. Vådan av att ”rida på tigerns rygg”. Att ”stå på rätt sida av historien”. Referenser till det centraleuropeiska 1930-talet. Till Dietrich Bonhoeffer och Stefan Zweig. Vi har fått en blomstrande industri kring den svenska demokratins omedelbara undergång.

I verkligheten har utvecklingen lunkat på. Undergången kom aldrig. Regeringspartierna gick fram i valet, Sverigedemokraterna backade. Man bestämde sig för att SD fanns i sinnevärlden i allmänhet och i riksdagen i synnerhet. Då bröts den förtrollningen.

Men den episka kampen fyllde ett tomrum. Att – åtminstone i fantasin och i den egna gruppen – få vara Bilbo eller Churchill. Att få sitta vid världshistoriens honnörsbord och säga ”jag protesterade när mitt land anträdde marschen mot avgrunden”. Känna värmen i magen.

Kanske finns det något svenskt i detta. Att vår erfarenhet – eller brist på erfarenhet – gör att vi är särskilt benägna att vilja se oss i dessa roller. Den långa freden och friheten har förskonat oss från mycket, men också skapat en samhällelig brist. Ett förlorat sinne.

De flesta av oss har inte vuxit upp med äldre släktingar som berättat om krig, ockupation och förtryck. Om verklig rädsla. Hur det är att leva i ett land som tar sig upp ur avgrunden och försöka läka. Också i länder där många inte stod på ”rätt sida av historien” och där de allra flesta helt enkelt bara försökte överleva. Där kontrasten mellan det svarta och det vita inte är lika tydlig. Där det finns proportioner.

Kampen mot Sverigedemokraterna blev i brist på detta vårt Normandie, vår Motståndsrörelse, vår syskonen Scholl.

Förtrollningen är bruten, men kampen tycks fortsätta. På bokmässan i Göteborg 2026 är Dagens Nyheter med och arrangerar ”en kväll för demokrati och anständighet”.

Om arrangemanget är i verkligheten eller i sagornas värld framgår inte.

Gandalf är inte med i programmet i alla fall. Men väl Alex Schulman. ■

”Vi har fått en blomstrande industri kring den svenska demokratins omedelbara undergång.”



FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Den katolska missionen i kaliforniska Carmel lär ha uppförts av Junípero Serra.

MUNKEN SOM FORMADE KALIFORNIEN

De spanska missionerna bidrog till att skapa dagens USA. Junípero Serra spelade en central roll.

Av **Johan Falk**

I bland överträffar verkligheten dikten. I en stillsam by vid namn Petra belägen mitt på Mallorca finns som i alla byar på ön en kyrka, ett torg, några barer och matställen. Just den här byn hade knappast uppmärksammats av någon om inte Clint Eastwood en dag 2013 hade kommit på besök och låtit sig fotograferas vid det lokala museet. Filmstjärnan och regissören från Hollywood besöker Petra på Mallorca, hur kan det komma sig?

Museet är inrymt i franciskanermunken och missionären Junípero Serras födelsehus, en enkel boning där småbrukarparet Antoni Serra och Margalida Ferrer nedkom med en son 1713. Junípero kände tidigt i livet en stark böjelse för religiösa ting och ägnade sig åt bibelstudier, latin och kyrkosång i sin hemby. Bara att få komma till Palma, regionens största stad, och bedriva fördjupade studier vid Franciskanerklostret var en stor sak, men hans mentor vid Llulluniversitetet i Palma insåg att Junípero var ämnad för större uppdrag. Hans mål var att komma till Las Indias, de spanska besittningarna på andra sidan havet, för att verka som missionär bland indianerna. Det är omvittnat att Junípero Serra brann för att sprida evangeliet, lära ut katekesen och döpa hedningarna.

Efter avklarade formaliteter fick Serra och ett tjugotal franciskanermunkar de nödvändiga tillstånden att företa resan över Atlanten. Efter ytterligare väntan fick missionärerna plats på ett skepp. Med på resan följde Serras elev och skyddsling Francesc Palóu, som 1787 författade en levnadsteckning över Junípero Serra. Den 28 augusti 1749 avseglade sällskapet från Cádiz och nådde fram till Veracruz efter 98 dagar. Det är inte svårt att föreställa sig strapatserna under resan, men det gör Palóu ingen stor sak av. Kort efter landstigningen blir Junípero Serra stungen av en insekt i foten, vilket gav honom men för livet. Han envisades ändå med att gå till fots, haltande, under sina färder i det oändliga landområde som Spanien hade mutat in.

Serra hade fått i uppdrag att missionera i ett område som ungefär motsvarar nuvarande Kalifornien (på spanska Alta California). Vicekungadömet Nya Spanien, som bestod av kärnlandet Mexiko, expanderade norrut under 1600- och 1700-talen. I sin maximala utbredning omfattade Nya Spanien stora delar av

Forts. →

dagens USA, den sydvästra delen upp mot dagens Kanada. I denna ockupation spelade missionerna en stor roll. En mission var ett klosterliknande mönstersamhälle vars främsta syfte var att kristna indianerna och därmed rädda deras själar. En viktig uppgift var att civilisera infödingarna, instruera dem i att bedriva jordbruk, anlägga bevattningssystem, odla medicinalväxter och lära sig den ingenjörskonst som var i ropet. 1700-talet var upplysningstid och Spanien hade anammat strömningarna från Frankrike om praktisk forskning och naturvetenskap.

Men det fanns också andra mer eller mindre uttalade syften. Missionerna uppfördes som utposter mot det okända, en bekräftelse på att detta land nu var en del av imperiet. Detta var Spanien, inte en koloni till den spanska kronan. Spridandet av evangeliet gick ofta hand i hand med militär ockupation och bosättningar. De texter som berör förhållandet mellan de katolska, civila och militära myndigheterna talar ofta om gnissel och ren konfrontation.

Missionärerna, bland dem Junípero Serra, hade mestadels en human och beskyddande inställning till indianerna och rapporterade om övergrepp och kränkningar. Det katolska Spanien hade en paternalistisk syn på ursprungsbefolkningen, och för att skydda dem stiftades de så kallade Burgoslagarna redan 1512 (reviderade 1547), ett imponerande dokument för denna tid. Här reglerades indianernas skyldigheter och rättigheter. Föreskrifter på papper är en sak; i vilken mån de efterlevs är dock en annan.

Det är väl känt att de spanska soldaterna anställde rena folkmord under erövringen på 1500-talet av Las Indias, det nyupptäckta landet. Så utrotades så gott som hela urbefolkningen på de karibiska öarna. Spanjorernas list och svek i mötet med härskarna för aztek- och inkaimperierna kontrasterar starkt mot det juridiska regelverk som utarbetades som ett skydd för indianerna.

Hur skildras då mötet med urinvånarna av Junípero Serras biograf Francesc Palóu? Påfallande lite och påfallande oengagerat. Indianerna förekommer som ett slags staffagefigurer – rätt vad det är dyker de upp, grupper på 10, 20 eller 40. Men de är inte individer, de skildras utan empati, snarast som presumtiva föremål för omvändelse. Det är en viktig punkt i mötet mellan individer som lever som samlare och jägare (eller fiskare) och kristna missionärer inskolade i katolsk teologi och starkt motiverade att sprida den rätta tron. Det var inte ett möte på lika villkor. Spanjorerna besatt sanningen; de infödda betraktades som oskyldiga, ibland uppstudsiga, barn som måste civiliseras och evangeliseras.

> Källorna säger inte mycket om hur indianerna rekryterades till missionerna och vilken rörelsefrihet de hade.

Källorna säger inte mycket om hur indianerna rekryterades till missionerna och vilken rörelsefrihet de hade. Helt klart rådde arbetsplikt och disciplin i det inrutade livet på en mission, samtidigt som indianerna genom dopet erhöll status som spanska undersåtar. Det må vara symtomatiskt att Junípero Serras biograf tonar ner konflikter och protester i missionsverksamheten. Det låg i missionärernas intresse att framställa missionen som en *locus amoenus*, en fridfull plats, där man levde i endräkt. Vilka tvångsmedel som användes är inte lika omtalat.

Det finns rörande inslag i berättelserna. Återkommande nämns att indianerna lever utan blygsel, männen går helt nakna, kvinnorna skyler sig något med kläder av växtfibrer, man förrättar sina behov helt öppet. För missionärerna måste indianernas levnadssätt korrigeras innan de kunde ta emot dopet. Brist på förståelse för ”den andre”, missionärernas övertygelse att de besatt sanningen, ledde naturligtvis till konfrontationer och våld. Det finns många belägg för att relationen mellan spanjorerna och de infödda var vänskapsfull, åtminstone till en början. Men det fanns gränser som ibland överskreds och det gällde ofta ägandet av land. Ett känt fall var mordet på fader Lluís Jaume, som stenades till döds av de infödda. Att européerna framställde missionsverksamheten som en frälsning i alla avseenden är givet, hur indianerna uppfattade den är förborgat i historien.

Det materiella spelade en roll i de europeiska upptäcktsresandenas spridande av den egna kulturen. Man hade med sig säd, växter, frön och husdjur som grisar, kor och ankor som skulle skapa öar av europeisk civilisation i de koloniserade landområdena. Serra och hans följe var inget undantag. Mycket spilldes på hälleberget. Kaliforniens kustområden är extremt torra och lämpar sig inte för europeiska grödor. Vad värre var: de nya näringsmedlen ledde till grava miljöproblem och de infödda livsföring rubbades i grunden. De vinstockar som spanjorerna hade med sig blev däremot en framgångssaga. Inte för inte kallas

Serra det kaliforniska vinets fader. I dag är Kalifornien den fjärde största vinproducenten i världen efter Italien, Frankrike och Spanien.

Det som skedde i Kalifornien, liksom i andra delar av världen under kolonialtiden, var en snabbspolad ackulturationsprocess. Övergången från en jägar- och samlarkultur till en jordbrukskultur som hade tagit hundratals, till och med tusentals, år i den gamla världen skulle nu ske på en generation. En sak är säker: spanjorernas syn på de infödda skilde sig markant från de anglosaxiska kolonisatörernas. För de senare gällde det att erövra land till vilket pris som helst och indianerna var ett hinder i vägen; citatet ”the only good Indian is a dead Indian” sägs härröra från president Theodore Roosevelt.

De spanska missionärerna närmade sig de infödda via religionen. Att döpa hedningarna var det överskuggande målet, och med detta följde alfabetisering och praktiska kunskaper i bland annat trädgårdsskötsel. Missionsverksamheten gick hand i hand med militär ockupation och bosättningar. Det är omvittnat att konflikter uppstod mellan dessa bägge grenar av erövringen. Junípero Serra tog alltid parti för indianerna, även när de burit hand mot soldater eller missionärer. Det berättas att franciskanermunken vandrade till fots 1 500 kilometer till Ciudad de México för att hos vicekungen anhålla om att få en oduglig och grym guvernör avsatt, vilket han också lyckades med. Tillspetsat kan man säga att spanjorerna skapade en mestiserad kultur i de båda Amerika, medan anglosaxarna skapade reservat.

Serra var oförtröttlig i sin iver att sprida evangeliet och han var noga med att detta skulle ske både på indianernas språk och på spanska. Själv lärde han sig flera inhemska språk, bland annat *pame*, som talades i centrala Mexiko.

Bilden av Junípero Serra och missionerna i Kalifornien är inte entydig. Missionsverksamheten som han var en del av har hyllats och ihågkommits. Statyer har rests. El Camino Real är en turistrutt som förbinder de 21 spanska missionerna i Kalifornien. Samtidigt har statyer och minnesmärken fördömts och vandaliserats av olika aktivistgrupper. Detta var särskilt vanligt åren kring 1992 då 500-årsminnet av Amerikas ”upptäckt” skulle högtidlighållas. Junípero Serra var en given måltavla. Historikern Javier Rubio Donzé nämner åtta fall av vandalisering av statyer av Serra i USA efter 2015. Sett i ett avdramatiserat historiskt perspektiv måste man medge att missionerna är ett märkligt kulturarv, en del av de amerikanska nationernas historia.

Var kommer Clint Eastwood in i bilden? Missionärerna med Junípero Serra i spetsen strävade mot norr längs den kaliforniska kusten. Från San Diego kom de till en plats där man anlade missionen med det krångliga namnet Nuestra Señora la Reina de los Ángeles del Río de Porciúncula, vilket var embryot till megastaden Los Angeles. De stora städerna San Diego, Santa Barbara, San José och San Francisco har alla vuxit upp kring spanska missioner.



FOTO: TT

Junípero Serra spred inte bara evangeliet – han har även kallats det kaliforniska vinets fader.

En av dessa, Borromeo de Carmelo, uppfördes enligt hävderna av Junípero Serra själv tillsammans med fyra döpta indianer, tre sjömän och fem soldater. Denna mission gav upphov till staden Carmel-by-the-Sea, cirka 10 mil söder om San Francisco – och nu är cirkeln sluten. Clint Eastwood har varit bosatt i Carmel-by-the-Sea sedan 1981, och under sin tid som borgmästare 1986–1988 såg han till att bevara äldre bebyggelse. I denna idylliska del av staden lät han restaurera ett hotell och en restaurang som fick det talande namnet Mission Ranch Restaurant. Eastwoods besök i Petra 2013 var en händelse som satte spår. Hans idolporträtt pryder en vägg i Junípero Serras museum. ■

Johan Falk *är professor emeritus i spanska vid Stockholms universitet.*

LAURINSKA HUSETS BROKIGA BRF

Genom åren har en kavalkad av konstnärer, musiker, politiker och affärsmän bott här. Under andra världskriget höll en nationalsocialistisk cell till i husets källare.

Av **Sara Kristoffersson**



ILLUSTRATION: HANNA FIDELI NORDQVIST/ BANKERWESSEL

Luften i sovrummet vibrerar. På sängkanten sitter Fred Åkerström och Cornelis Vreeswijk, båda fenomenala på att tolka Carl Michael Bellman, var och en på sitt vis. Mellan trubadurerna finns en sorts spänning, eller kanske snarare vänskaplig rivalitet. Och den här septemberkvällen 1978 har man bara en gitarr till hands, så Åkerström och Vreeswijk turas om att spela Bellman, som om det gällde liv eller död. De tar i alltmer. Epistel efter epistel. Magnus Härenstam, Brasse Brännström, Lill Lindfors och Ola Magnell lyssnar som förstenade på kraftmätningen.

Scenen utspelar sig i musikproducenten Anders Burmans bostad högst upp i Laurinska huset på Bellmansgatan, namngiven efter skalden. Den röda byggnaden med ett runt torn och spira som sträcker sig mot himlen finns ofta med i Stockholmsflanörernas synfält. Huset – från början kallat Mälarpalatset – har blivit en karakteristisk del av Södermalms brutna horisont, ja rentav en signatur, och används flitigt som en symbol för huvudstaden: på vykort och bokomslag, i annonser och filmer. Om det stått på någon av Östermalms paradgator hade huset knappast väckt någon uppmärksamhet. Men nu gör det inte det.

Byggnaden balanserar på Mariabergets yttersta kant. Placeringen är spektakulär och i sin avskildhet ser den iögonfallande solitären gåtfull ut. Upphöjd, stolt, majestätisk och egenmäktig. Jag har sett den i hela mitt liv, eller åtminstone sedan



Tronar på Söders höjder sedan 1892.

jag började åka tunnelbana. Åker man från T-Centralen mot Slussen och tittar åt vänster, syns två reklamskyltar i neon på ett hustak vid Kornhamnstorg: ”på kvällen EXPRESSEN” och ”varje morgon DAGENS NYHETER”. Vänder man blicken åt höger, fastnar den oundvikligen på Laurinska huset, som signalerar en känsla av oåtkomlighet, och jag lär inte vara den enda som tänkt: Vem bor egentligen där?

Visst består huset av väggar och tak som håller ihop byggnaden i sig, men murbruket, konstruktionen, tinnar och torn är långt ifrån allt. Bakom den publika fasaden finns en insida med ett myller av levnadsöden. Fastigheten bär på minnen och berättelser, och i min bok *Palatset på Söder* fungerar den även som ingång till Stockholms sociala och kulturella historia, i viss mån Sveriges.

Att fasaden åt väster är tvärt avhuggen har sin förklaring. Huset uppförs i en tid när huvudstaden är i förvandling. Med Paris som förebild dras breda gator fram: Strandvägen, Karlavägen, Narvavägen. En framväxande borgerlighet i ekonomisk medvind kräver stora våningar med rum i fil, och även Mariabergets spektakulära läge har börjat exploateras av enskilda byggherrar. Samtidigt finns storslagna planer på en esplanad med ståtliga hus längs bergets kant, men av dessa luftslott blir inget av. Laurinska huset tycks fortfarande vänta på följeslagare i form av andra pampiga hus. Arkitekten bakom byggnaden – Valfrid Karlson

Forts. →

FOTO: TT



Inte ens Laurinska huset var ohotat av 1960-talets rivningshets.

– når aldrig ära och berömmelse. Att huset blir känt beror inte bara på dess placering utan också på att en lång rad av invånarna sätter avtryck på offentlighetens ekonomiska och kulturella arena. Allt börjar med Carl G. Laurin. Bara ett år efter slutbesiktningen – 1893 – kliver den då 25-årige och snart celebre konsthistorikern, teaterkritikern och förläggaren över tröskeln. Lyckan svindlar: ”Härifrån flyttar man bara som död”, säger Laurin, som följer sin egen devis nästan 50 år senare och sedermera ger huset sitt namn.

Men innan dess arrangeras mängder med salonger, fester och middagar i bostaden. Hit kommer kulturpersonligheter från Stockholm men även ryktbara namn från utlandet, och en granne i området berättade på 1990-talet för en reporter på DN: ”När Carl G. Laurin hade fest, ofta med kungliga gäster, hängde kvarterets hyresgäster i fönstren för att beskåda celebriteterna då de kom ut på balkongen för att titta på utsikten.”

Vid förra sekelskiftet umgås han nästan dagligen med konstnärsparet Hanna Hirsch Pauli och Georg Pauli på bottenvåningen, och hos dem finns ett rum som tusentals människor sett i Hannas berömda målning *Vännerna*. Skymningen faller utanför fönstret och stämningen är kontemplativ. Under en lampa med varmt sken sitter Ellen Key likt en lärarinna eller modersgestalt och läser för ett sällskap, det stockholmska kulturlivets crème de la crème.

Några år senare lämnar makarna huset, och in flyttar nya hyresgäster. Många fler. Bland andra Evert Taube och hans hustru Astri, som bosätter sig där 1928. Samma år ger sig den blivande nationalskalden ut på en lång resa där stora delar av Fritiof Anderssons visbok skapas. Storstadstangon ”Stockholmsmelodi” skrivs dock troligtvis efter hemkomsten, och den inleds med vyn från hemmet: ”Se hur hela Uppland står i lågor, kvällssol brinner bortom Solna skog!”

Kontrasten mellan Laurinska huset och grannkvarteren är stor. Området är fattigt och längs bergskanten finns en samling tätt liggande träkåkar omgivna av smala kullerstensgränder och lutande plank. Här spelas pilsnerfilmen *Söderkåkar* in 1932 och gör miljön välkänd för en masspublik. Tre år senare meddelas att den brokiga bebyggelsen ska rivas, och nu blir det bråk. Konstnärer och författare protesterar, uppbackade av Laurin, som avskyr funktionalismens framfart och politiker med siktet inställt på moderniteten.

Ungefär samtidigt händer otäcka saker i Laurinska husets källare. En januarikväll 1940 ser den prominenta översättaren Elsa Thulin uniformerade män släpa in en pojke med våld i byggnaden och anmäler händelsen till polisen, som är föga intresserad. För säkerhets skull berättar hon därför om händelsen även för sin nära vän grevinnan Amelie Posse: den svenska antinazismens järnlady, och Posses son tar sig in i den underjordiska lokalen.

> ”Arkitekten bakom byggnaden – Valfrid Karlson – når aldrig ära och berömmelse.

Förutom militärsängar på rad finner han fanor med hakkors, patronhylsor, batonger, uppgifter om nazistiska celler i Stockholm och delar av ett medlemskartotek för nazistpartiet Svensk socialistisk samling (SSS). Materialet tillhör gruppen ”Brun Marin – Flottans framtid” och kort senare publiceras ett urval av dokumenten av Ture Nerman i tidningen Trots allt!, som pekar ut höga marinofficerare som nazistsympatisörer.

Efter kriget är läget i fastigheten lugnare. Från en liten lägenhet på gatuplan hörs toner. Där bor Putte Wickman en kort period i mitten av 1950-talet i skarven mellan två äktenskap. Musikern är förvisso aldrig folkbokförd på adressen, men han och hans klarinett gjorde stort intryck på ungdomarna som då bodde i huset. Träkåkarna en bit bort står kvar. För andra har det gått sämre. Citysaneringen är i gång och från Laurinska huset kan invånarna följa hur stadsbilden nedanför förändras dramatiskt.

På Norrmalm jämnas hela kvarter med marken för att ge plats för nya komplex, mest kontor. Till Mariaberget har grävskoporna inte nått. Området har hamnat i rivningsraseriets skugga och osäkerheten om framtiden gör att husen lämnas därhän. Varför renovera om de ändå ska rivas längre fram? Bebyggelsen förfaller alltmer. Flagnad puts, fönster igensatta med kartong och masonit, bostäder utan centralvärme, dasslängor och skitiga bakgårdar. Bland Laurinska husets grannar går rykten om att huset ska rivas, och det är inga fria fantasier. I ett stadsplaneprogram på 1960-talet föreslås att stora delar av kvarteren ska avlägsnas till förmån för nybyggen.

Debatten som rasade 30 år tidigare är inte glömd och nu väcks opinionen åter till liv. I täten går Per Anders Fogelström, och mot slutet av decenniet beslutas att östra Mariaberget ska klassas som ett blivande kulturreservat. Nu uppenbarar sig ett nytt hot, och författaren Werner Aspen-

ström anar vad som väntar: invånare som bott i kvarteren i generationer kommer successivt att bytas ut mot andra, som framför allt är ute efter utsikten och har råd att betala för den.

Valåret 1976 flyttar de folkpartistiska politikerna Olle och Inger Wästberg in i huset. Den borgerliga majoriteten vill att det ska bli enklare för hyresgäster att köpa sitt boende och paret är insatta i frågan. En bostadsrättsförening bildas, och två år senare övertar den fastigheten. Vid det laget är flera av bottenplanets lägenheter avstyckade, och några månader in på 1980-talet är golvet i konstnärsparet Hirsch Paulis gamla bostad täckt med skisser.

Illustratören Mats Gustafson arbetar frenetiskt med att handmåla logotypen till en ny nattklubb, omedveten om att den kommer att få definiera en hel epok. Namnet Café Opera är till synes slarvigt skrivet i all hast, men i själva verket ligger många timmar bakom och när det är dags för invigning i augusti pryder penseldragen entrén till etablissemanget.

Samma decennium hittar näringslivet till Laurinska huset. Redan 1981 köper finansmannen och sedermera förläggaren Tomas Fischer en våning i huset. Vem som egentligen flyttar in är mindre känt, men det finns spekulationer. Följande decennium kommer Astrachefen Håkan Mogren, som dessutom expanderar. Läkemedelsföretaget köper våningen intill för representation, och när bostäderna slås samman får direktören tio rum på totalt 502 kvadrat att röra sig på.

Men vad hände med källaren? Där inleder stjärnmäklaren Fredrik Eklund sin karriär på tröskeln till det nya millenniet. Den då 22-årige entreprenören har lyckats få ihop en imponerande styrelse till sitt nybildade IT-bolag, och kanske bländar namnen Laurinska husets bostadsrättsförening, som låter honom köpa stora delar av lokalerna. Väggarna består visserligen av stenbumlingar – och badrum, toalett och kök saknas. Men här ska han bo.

Det blir kortvarigt. Redan efter något år styckas ”bostaden” till två, som Eklund sedan säljer. Till synes ger affären mersmak, för därefter flyttar han till New York, går en tvåveckorskurs i fastighetsmäkleri, och inom kort kan tv-tittare följa svensken i realityshowen *Million Dollar Listing New York*, där han säsong efter säsong säljer lyxvåningar.

Medan hus står stilla rör sig människor och tid genom dem. Några invånare i Laurinska huset har mycket medvetet sökt sig dit. En del kanske lockas av utsikten. För andra handlar det om status och symbolvärde. För åter andra styr tillfälligheter och ödet. Ibland har bostaden fungerat som en mellanstation, flera har stannat i decennier.



Bland palatsets celebra invånare: Else Kleen, Isobel Ghasal, Sylvia Vrethammar, Rune Öfwerman och Anders Burman.

Själv bodde jag länge högst upp i grannhuset. Ibland tittade jag med avund ut mot Laurinska husets takterrass på andra sidan gatan, men jag hade inga planer på att flytta, vare sig dit eller någon annanstans. En dag stötte jag emellertid ihop med en bekant som höll på att sälja sin lägenhet i huset, och jag slog till. Slump, magkänsla och impuls spelade avgörande roller, och ett par månader senare byttes ett högt läge mot nedre botten. I gengäld slapp jag el-element, fick fler kvadrat – och tillgång till gemensam takterrass.

I våningen med tornet där Åkerström och Vreeswijk en gång duellerade bor numera en annan artist, och möjligen är förklaringen till husets förföriska dragningskraft enkel. Vem vill inte bo i ett palats på toppen av ett berg? ■

Sara Kristoffersson *är författare och professor i designhistoria vid Konstfack. Hon har bott i Laurinska huset sedan 2018.*



FOTO: TT

Salvador Allendes anhängare i Santiago 1964. Nio år senare var han död, avsatt från presidentposten i Augusto Pinochets militärkupp.

MIN MINIMALISTISKA LIBERALISM

Jag gjorde resan från marxist till liberal. Den grundläggande orsaken var att jag blev rädd för mig själv.

Av **Mauricio Rojas**

Många gånger har jag fått frågan varför jag slutade vara marxist och blev liberal. Lika många gånger har jag gett ganska konventionella och undvikande svar, eftersom jag förstått att inte allt kan reduceras till några få meningar och att frågans komplexitet knappast lämpar sig för att behandlas inom ramen för en journalistisk intervju eller ett enkelt samtal. Men det svar jag har undvikit att ge är egentligen mycket kort, även om det kräver en lång förklaring: Jag blev rädd för mig själv.

Låt mig gå tillbaka till några minnen av min morfar i 1960-talets Chile i syfte att åtminstone skissera en sådan förklaring. Han, som passande nog hette Juan Salvador (Johannes Frälsare), talade alltid med mig om faran med högmodet. Han såg på mig med kärlek men också med oro när jag, fylld av entusiasm, berättade om mina revolutionära idéer, om hur vi snart skulle förändra världen fullständigt och befria människan från allt det som

> Det var vår övertygelse och vår tro, en bländande ateistisk religion som inbjöd oss att leka gudar.

plågar, förödmjukar och förminskar henne. Han var djupt religiös och kunde inte undgå att se det messianska draget hos sitt barnbarn. Vi samtalade länge under den pergola med vinrankor som gav skugga åt trädgården vid vårt hus i Santiago. Snart skulle staden se sina gator fyllas av unga människor som jag, ivriga efter revolution. Min morfar återkom ständigt till högmodet, och jag betraktade honom som en relik från det förflutna.

Allt han ville säga mig ryms i själva verket i en mening av Jesus i evangelierna, vars djup jag inte förstod förrän långt senare: ”Mitt rike är inte av den här världen.” En livsviktig uppmaning till ödmjukhet inför vad vi människor faktiskt kan uppnå.

Med min morfar kan jag sedan länge inte samtala. En hjärtattack satte punkt för hans liv 1968, och han hann inte se hur hans älskade Chile sjönk ner i en alltmer våldsam spiral av konflikter som skulle klyva dess folk och rasera dess gamla demokrati. Jag såg det däremot – och bidrog själv med mitt lilla korn till detta sorgliga förstörelseverk. Vi förändrade inte världen och vi befriade ingen. Vi slutade som martyrer eller som offer, och som sådana togs vi generöst emot överallt efter Augusto Pinochets militärkupp 1973. Men vi kunde också ha slutat som bödlar, såsom alla de har gjort som nått makten inspirerade av idén om världens totala omdaning och skapandet av en ny människa.

Till denna sorgliga visshet kom jag när jag kämpade mot mig själv i början av 1980-talet i Universitetsbiblioteket i det vackra och fridfulla Lund. Där skrev jag min doktorsavhandling, *Renovatio Mundi* (Världens förnyelse), en uppgörelse med de idéer som i mänsklighetens frälsnings namn inbjuder oss till vad som i själva verket inte är annat än ett folkmord: utplånandet av människan sådan hon är i syfte att befolka världen med en ny art, sprungen ur våra utopiska drömmar.

Denna bländande dröm kan, som Karl Popper skrev i *Det öppna samhället och dess fiender* 1945, leda oss till att ”rena, rensa ut, fördriva, deportera och döda”. Det är orsaken till att, som Popper säger, ”de som lovar oss paradiset på jorden [aldrig har] skapat något annat än ett helvete”. Det är högmodet omsatt i politisk handling, det godas hybris, som för oss till dess raka motsats. Det var om detta min morfar talade med mig mot slutet av sin långa vandring, men hans barnbarn behövde gå en lång väg för att förstå det.



FOTO: GETTY IMAGES

Idoldyrkan: ordförande Mao och hans revolutionsgarde.

Styrkan hos de rörelser som vill upprätta paradiset på jorden – såsom marxismen med sitt löfte om kommunismen – ligger i deras förmåga att attrahera sanna altruister och idealister, människor som hänger sig åt revolutionens sak med ett helgons hängivenhet och investerar all sin kraft och intelligens i vad som för dem förkroppsligar den absoluta godheten.

Just därför beundrar och ursäktar vi dem, och därför är det så svårt att förstå att människor som blir revolutionärer för att göra gott om de får möjlighet slutar med att begå ett fruktansvärt ont.

Detta var den dramatiska paradox som jag behövde förklara, de goda själarnas väg till helvetet. Slutsatsen jag kom fram till var att marxismen var en sekularisering av det messianska tänkandet som genomkorsar kristendomens historia och som, med sina sönderslitande spänningar och

Forts. →



FOTO: GETTY IMAGES

Vänsterstudenter demonstrerar i Chile 1971.

> Vi slutade som martyrer eller som offer, och som sådana togs vi generöst emot överallt efter Augusto Pinochets militärkupp 1973. Men vi kunde också ha slutat som bödlar.

blodiga konflikter, ständigt återkommer. Det handlar om idén om Messias nära förestående återkomst och upprättandet av Kristi rike på jorden, det som Uppenbarelseboken talar om: ett rike av harmoni och lycka som skulle bestå i tusen år – därför kallas de rörelser som inspireras av denna profetia millenaristiska. Det tusenåriga riket ska besegra det onda (”den stora draken, den gamla ormen, han som kallas Djävul och Satan”) och övervinna livets plågsamma villkor. Bara de rättfärdiga och martyrerna får bebo detta lycksalighetens rike, ett änglalikt människosläkte där det onda har utmönstrats.

Det som är utmärkande för det messianska tänkandet – både medeltida och modernt, religiöst och ateistiskt – är tron inte bara på närheten till upprättandet av ett jordiskt paradis utan också på ingripandet från en upplyst förtrupp. Förtruppen spelar en central roll i den stora apokalyptiska omvälvning som enligt den bibliska arketypen ska föregå världens och människans radikala återskapelse. Det handlar om det revolutionära avantgardet, för att använda leninismens språkbruk, som genom sin kamp banar väg för upprättandet av ett samhälle där rättvisa, harmoni och överflöd råder.

I marxismen moderniserades messianismen genom ett pseudovetenskapligt språk, där den gudomliga försynens frälsningsplan förvandlades till ”historiens lagar”, framdrivna av produktivkrafternas utveckling och slutligen upptäckta av Karl Marx och kodifierade i den ”vetenskapliga socialismen”. Därmed uppfattades kommunismens seger inte som ett slags godtycklig viljeakt eller produkten av en moralisk indignation över världens orättvisor. Den sågs som den mänskliga historiens oundvikliga slutpunkt, som den revolutionära förtruppen bara hjälpte till att förlösa genom dess kamp där våldet – ”historiens barnmorska” – var ett nödvändigt inslag.

Detta var den marxism som ”stal min själ” när jag var mycket ung; det var vår övertygelse och vår tro, en bländande ateistisk religion som inbjöd oss att leka gudar. För dess skull blev vi professionella revolutionärer, riktiga bolsjeviker eller ”bolches”, som vi stolta sade på den tiden. Den gav mig – eller åtminstone trodde jag det då – en total för-

ståelse av historien och en sublim roll i en episk gärning av väldiga proportioner.

Hur skulle man då kunna avstå från att delta i detta extraordinära kapitel i mänsklighetens historia? Hur skulle man inte kasta sig helhjärtat in i denna befrielsefest, där vår art skulle göras kvitt alla de plågor som alltid hemsökt den? Hur skulle man inte bli helgon, missionär och martyr för en så vacker sak, för vilken det utan tvekan var värt att ge sitt eget liv – och även många andras?

Men det är just där som utopins klara vatten grumlas och Machiavelli träder fram. Målets extrema godhet kan förvandlas till medlens extrema ondska, när mänsklighetens påstådda frälsning sker till priset av att oräkneliga människor av kött och blod offras. Che Guevara uttryckte detta med all tydlighet i sitt berömda *Budskap till Tricontinentalkonferensen* från 1967: ”Vad betyder faror och offer för en människa eller ett helt folk när hela mänsklighetens öde står på spel!” Just därför uppmanade han oss att förvandlas till en ”effektiv, våldsam, beräknande och iskall dödsmaskin” i syfte att kunna förverkliga den revolutionära drömmen om paradiset på jorden.

Här framträder ”den revolutionära moralen” där allt som främjar revolutionens sak är tillåtet. Det gäller att följa Lenins uppmaning att använda ”alla kampmetoder”, inklusive uttryckligen terrorn, och att ”inte spara på diktatoriska metoder” om de behövs för att förverkliga den kommunistiska utopin.

Lenins och Stalins brutala styre, Pol Pots ”dödsfält” och Maos kulturrevolution är barn av samma messianska anda, där det sublima målet rättfärdigar de mest fruktansvärda medlen. Det gäller att utplåna mänsklighetens kulturella arv – att ”tvätta tavlan ren” med Platons uttryck i *Staten* – för att kunna bygga den rättvisa staten. Därigenom förvandlas idealister till diktatorer, inkvisitorer och bödlar.

Detta var vad jag en dag förstod, men jag förstod det inte som ett problem hos andra eller hos en särskild kategori unikt onda människor, utan som ett problem hos mig själv och hos människan i allmänhet. Jag såg hela den potential till ondska som vi alla, på ett eller annat sätt, bär inom oss, och jag såg hur jag själv hade kunnat förvandlas till en fullständigt amoralisk och hänsynslös varelse under förevändning av en lysande morgondag.

Så kunde jag känna igen i mig själv den fulländade politiske förbrytaren som Albert Camus så träffsäkert beskriver i *L’homme révolté* (1951): den som dödar utan minsta ånger och utan gränser eftersom han tror sig göra det i förnuftets och framstegets namn. Och jag insåg att jag i grunden inte var annorlunda än de stora bödlarna som verkat i den gränslösa idealismens namn – Lenin, Stalin, Mao eller Pol Pot – men också, på sitt sätt, än Adolf Hitler och alla tiders totalitära frälsare.

> Jag såg hur jag själv hade kunnat förvandlas till en fullständigt amoralisk och hänsynslös varelse.



FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Immanuel Kant (1724–1804) hyste inga illusioner om mänsklig perfektion.

Och jag blev rädd för mig själv och sökte skydd i den mest prosaiska liberalismen, den som inbjuder oss till frihet men inte till frälsning, vars huvuduppgift är att försvara den lilla människans fri- och rättigheter mot kollektivens tvång. Den erbjuder inte paradiset på jorden utan bara en något bättre värld, pålägger oss moraliskt ansvar i stället för att befria oss från det – varje dag och i varje val vi gör.

Detta är min minimalistiska liberalism, men jag är medveten om att det också finns en maximalistisk liberalism – en utopisk liberalism – som lätt kan ge en förödande och farlig känsla av överlägsenhet åt dem som känner sig kallade att frälsa världen i frihetens namn. Jag säger detta därför att jag för länge sedan lärde mig att misstro varje livsåskådning som tror sig inneha den absoluta sanningen och den definitiva lösningen på livets gåtor.

Att vara liberal är för mig inte att tillhöra ”de goda” eller dem som skulle vara immuna mot frihetsfientliga frestelser, utan helt enkelt att förstå människans dubbelbottnade natur och den brutalitet som potentiellt ryms även i de mest beundransvärda själar.

Därför behövs en ”rädslans liberalism” – för att begagna mig av Judith N. Shklars så träffande begrepp – där det mest väsentliga är att undvika maktmissbruk och grymhet.

Människan, som Immanuel Kant en gång sade, är gjord av ett krokigt virke, ur vilket inget fullkomligt rakt kan snidas. Liberalismen kan därför inte vara ett sätt att räta ut denna krokiga mänskliga natur, utan ett sätt att tygla dess mest destruktiva drifter, särskilt när de döljer sig bakom den absoluta godhetens mantel eller drivs fram av utopins bländande sken. ■

***Mauricio Rojas** är riksdagsledamot (L) och docent i ekonomisk historia.*



Tiden går olika fort
i olika huvuden.

ATT BROMSA TIDENS GÅNG

Ju äldre man blir, desto snabbare verkar åren flyga förbi. Det finns många teorier om vad snabbspolningen beror på – och hur man kan sakta ner den.

Av **Anders Mathlein** Illustration **Staffan Larsson**

Det sägs ibland att åldrandet gör en till den person man alltid borde ha varit. Det låter vackert och kan väl rymma ett korn av sanning, men det räcker med en titt i badrumsspegeln – och i almanackan – för att tröstorden ska krackelera.

Man har nått ett skede i livet när tiden har börjat bete sig underligt. Den går inte längre, den ilar, rusar, flyger fram över ett sluttande plan mot ålderdom och bokstavlig deadline. Hur fånga dagen när man inte ens får grepp om veckor och månader?

Förra julen var ju nyss, barnen är plötsligt vuxna och själv håller man på att bli osynlig för omgivningen, eller sedd ”som genom gammal plast” som Leonard Cohen uttryckte det. Och det i en tid av ålderism, infantilisering, snabbhetsdyrkan och ungdomsfixering.

Det handlar också om tidsandan. Den som varit med tillräckligt länge kan plötsligt sakna bäringar och känna vilsenhet inför värderingar och beteenden som skaver mot det man sett som vedertaget och förnuftigt. Tiden har tydligen kört om och rusat ifrån.

Upplevelsen att tiden tycks accelerera med tilltagande ålder verkar vara vanlig bland människor som har passerat livets middagshöjd. Forskningen är sparsam, men det finns flera teorier – såväl psykologiska som fysiologiska – kring att klocktid och upplevd tid kommer i otakt. Att kronologisk och biologisk ålder inte följs åt blir tydligt när en 35-årings blick kikar ut ur en allt skorvigare och kroknande skepnad, och man förstår den bild som Lars Gustafsson frammanade i *En tid i Xanadu*:

En dag står livet / milt leende som en flicka / plötsligt på den andra sidan / utav bäcken / och frågar / (på sitt förargliga sätt): / Men hur hamnade Du där?

Forts. →

Ja, hur hamnade jag här? Det var tiden, den gåtfulla, som förde mig hit, den som beroende på omständigheterna flyter trögt som klister eller porlar lätt som vatten. Vårt intresse för tiden och dess flykt tycks gränslöst, fysikern Bodil Jönssons bok *Tio tankar om tid* (1999) såldes i 650 000 exemplar och har följts av flera på samma tema. Det finns en uppsjö av böcker och livscoacher som förmedlar goda råd om hur vi kan förvalta och förlänga vår dyrbara tid, men det är alltför ofta fråga om floskler och inspirationscitat av ”carpe diem”-karaktär. När Louise Epstein i radions P1 försökte ”förstå tiden och bli vän med den” föreslog den inbjudne gästen Micael Dahlen, professor i lycka och välmående vid Handelshögskolan, att lyssnaren skulle begrunda att ”i dag är första dagen på resten av ditt liv”.

Den dominerande linjära tidsuppfattningen, medvetenheten om tidens utmätthet och att man skymtar vägens slut, kan förstärka känslan av att tiden rusar. En cirkulär tidsuppfattning skulle öppna andra perspektiv, men att övertyga sig själv om att tillvaron i själva verket är ett kretslopp är lättare sagt än gjort.

Ett skäl till intresset för tid är att själva begreppet är så flyktigt och gåtfullt och har sysselsatt så många tänkare genom historien. Tiden låter sig inte definieras, och man kan på goda grunder ifrågasätta om det egentligen existerar ett nu, för att inte tala om evigheten, och ifall tiden har en början och ett slut. ”Dagen i dag är en märklig sak”, skaldade Alf Henrikson, ”tänk, evighet fram och evighet bak”, och såväl framåt som bakåt kan tiden delas upp i till exempel årmiljarder, mansåldrar och femtosekunder. En femtosekund förhåller sig till en sekund som en sekund förhåller sig till 32 miljoner år. Men vem vet – den brittiske fysikern Julian Barbour blev ryktbar när han i boken *The End of Time* (1999) framförde tesen att tiden inte existerar utanför det medvetande som upplever den, en tanke som redan Augustinus var inne på i slutet av 300-talet. På ett mer vardagligt plan är det en banal men allmängiltig iakttagelse att tiden går fort när man har roligt eller låter sig uppslukas av något, och långsamt när man har tråkigt eller har ont. Det beror på att hjärnans sätt att bearbeta tid tycks interagera med bearbetandet av känslor, vilket påverkar hur vi uppfattar tidens gång.

I boken *Time Warped. Unlocking the Mysteries of Time Perception* (2012) går journalisten och författaren Claudia Hammond till biologiska, psykologiska och neurologiska forskningsrön för att förstå mer om vår tidsuppfattning. Upplevelsen av tid är en komplicerad väv av känslor, minne och uppmärksamhet.

> En förklaring till att tiden tycks gå fortare med åren kallas ”proportionalitetsteorin” och går helt enkelt ut på att varje nytt år utgör en allt mindre andel av den redan levda tiden.

En förklaring till att tiden tycks gå fortare med åren kallas ”proportionalitetsteorin” och går helt enkelt ut på att varje nytt år utgör en allt mindre andel av den redan levda tiden: för en femåring 20 procent, för 50-åring 2 procent. Vår inre, mentala klocka – som skiljer sig från den cirkadiska 24-timmarsrytm som styr en rad kroppsfunktioner – går dessutom långsammare hos äldre människor, vilket får till följd att livet tycks gå fortare. Det visar sig bland annat när unga och gamla får uppskatta tidsintervall.

Men det finns fler infallsvinklar. Adrian Bejan, rumänsk-amerikansk professor i maskinteknik vid Dukeuniversitetet och med flöden som specialitet, skriver i tidskriften European Review om små, omedvetna och mycket snabba så kallade sackadiska ögonrörelser. Genom dessa riktar vi på millisekunder om blicken och fixerar nya mål, och mellan dessa rörelser bearbetar hjärnan den visuella informationen. Fixeringsperioderna är kortare hos barn än hos vuxna, och det finns ett omvänt proportionellt förhållande mellan hjärnans bearbetning av stimuli och känslan av tidens hastighet. Med åldern tar det längre tid för hjärnan att hantera visuell information, vi ”ser långsammare”, med följd att vi upplever att tiden ökar farten.

En viktig faktor är förstagångsupplevelser. Tiden påverkar minnet, men minnet påverkar också hur vi upplever förfluten tid. Det vi är med om för första gången skapar starka spår som blir tidsmarkörer, vare sig det är den första skolväskan eller den första kyssen. Robert Louis Stevenson satte fingret på det när han skrev ”den första kärleken, den första soluppgången, den första söderhavsön är avgränsade minnen – de rörde en gång vid en sinnets oskuld”.

Som barn har vi mängder av förstagångsupplevelser, och nyhetens behag förklarar också varför vi senare mest livfullt minns sådant som inträffade mellan ungefär 15 och 25 års ålder. Det är en tid i livet då man har sex för första gången, får jobb, egen bostad, reser på egen hand, men därefter inträder för många en mer inrutad tillvaro med vanor och rutiner. Det blir färre överraskningar och hållpunkter, avtrubbad uppmärksamhet – och tiden tycks gå fortare. Hammond menar att det är under detta ungdomens ”minneskrön” som vår identitet och plats i världen formas. Hågkomsterna blir levande och detaljerade för att senare kunna bibehålla och förstärka vår självbild.

Det är vanligt att uppleva att det senaste decenniet passerat snabbare än de mer avlägsna, och att tro att sådant som skett under de senaste tio åren ligger närmare i tiden än det verkligen gör. Det som ligger längre tillbaka tror vi är än mer avlägset än det egentligen är, och skälet kan vara att eftersom vi vet att minnen bleknar med tiden placerar vi otydliga bilder än längre tillbaka på tidsaxeln. De som har barn upplever att den senaste tioårsperioden passerat fortare än de som inte har barn, och effekten förstärks ju fler barn man har.

”Semesterparadoxen” är också välbekant, att den sedan länge planerade resan susar förbi, men i minnet senare framstår som mer varaktig. Åter är det förstagångserfarenheter som står ut och töjer tiden.

Det uppdrivna livstempot färgar också tidsupplevelsen. Internet och smarta telefoner har på bara ett par decennier förändrat samhället och vårt sätt att vara och kommunicera. Världen före internet och digitalisering kan förefalla obegriplig för unga människor; nu gäller omedelbarhet och otålighet, ett ändlöst flöde av budskap och uppmaningar, av permanent tillgänglighet och förväntan på snabba reaktioner. En norsk studie visar att talhastigheten har ökat med 50 procent sedan andra världskriget. Med livet på snabbspolning är det inte förvånande att tiden tycks rusa och vi får svårt att hinna med.

Motströms i tidsfloden kämpar idealisering av och strävan efter ungdomlighet. Föryngringspreparat och plastikkirurgi är mångmiljardindustrier som lockar med löften om att dölja tidens obevekliga gång. ”Vid 50 har man det ansikte man förtjänar”, skrev George Orwell – som bara blev 46 – men det var långt före påhitt som ”70 är det nya 50”. Den enklaste, ofarligaste, billigaste och mest effektiva metoden för att se yngre ut är annars att helt enkelt ställa sig lite längre bort.

”Rätt använt är livet långt nog” var Senecas kärva budskap, och kanske är det innehållslöshet och brist på mening som får tiden att rusa? Men hur ska man då förklara den omättliga konsumtionen av ”tidsfördriv”, ett ord som i sig antyder att vår tid är för generöst tilltagen? Och det väcker frågan vad vi ska ha all den tid till som ”tidsbesparande” prylar och tjänster utlovar. Ger oss robotgräsklippare, färdigmat och AI mer tid till tidsfördriv?

Men det finns också tillfällen när tiden saktar ned. Minnet av min hittills enda trafikolycka är att ögonblicken innan det small utspelades i slow motion. Det är en så vanlig observation att den närmast är en kliché, och förklaringen sägs vara att skrämmande, intensiva och stressfyllda upplevelser aktiverar många nervceller i hjärnan och skyndar på processer, vilket gör att yttre händelser förefaller att gå långsammare.

Det kan vara så att kontinuiteten i vår varseblivning är en illusion, att perceptionen snarare är



Det uppdrivna livstempot färgar också tidsupplevelsen.

Forts. →



Att uppleva saker för första gången får tiden att gå långsammare.

att likna vid en snabbt skiftande serie filmrutor. När en laddad situation utlöser en aktivitetstopp i hjärnan svarar den med att koppla in en mental höghastighetskamera, vilket ger en rikare minnesbild som tar längre tid att spela upp.

Hur kan man då hejda tidens allt stridare ström? ”För att inte bli Tidens pinade slavar, berusa er utan hejd!” föreslog Baudelaire. ”Med vin, poesi eller med dygd, efter behag.” Många väljer alkoholen vars trollkraft till stor del består i att låta oss leva i stunden, men det är en kortsiktig och riskabel lösning. Att bryta rutiner och söka nya upplevelser och intressen kan vara en säkrare väg.

Claudia Hammond hävdar att vi skapar vår egen ”tanketid”, vilket betyder att vi kan påverka den, vare sig det gäller känslan av tidens acceleration eller att vara mer närvarande i nuet. Termer som ”närvaro” och ”acceptans” har kompromett-erats då de är bärande inslag i mindfulness, som

Hon tillbringade 500 dagar ensam i en grotta som ett led i en studie av effekterna av extrem isolering, och när hon kom upp i dagsljuset trodde hon att bara 160 dagar hade förflutit.

introvert och dompterande andlighet i management-tappning. Men att vara närvarande – att verkligen smaka på maten, att ta sig tid att lyssna och se – är sannolikt ett gott råd om man vill dra ned hastigheten. Att försöka ”leva i nuet” är dock förmodligen lönlöst – det är ju redan förbi.

Ett ovanligt men verkningsfullt sätt att påverka sin tidsuppfattning är att göra som den spanska idrottaren Beatriz Flamini. Hon tillbringade 500 dagar ensam i en grotta som ett led i en studie av effekterna av extrem isolering, och när hon kom upp i dagsljuset trodde hon att bara 160 dagar hade förflutit.

Bland andra råd för att hejda tidens flykt finns till exempel att vistas i naturen. Där upplever vi att tiden går långsammare och det ger också tid för eftertanke. Stäng av telefonen och andra pockande störningsalstrare och reflektera mera, tänk ostört på det förflutna och framtiden.

Om den accelererande tiden leder ända fram till ålderdomen kan Simone de Beauvoirs reflektioner i *La vieillesse* (1970) vara ett stöd: ”Det finns bara en lösning om inte ålderdomen ska bli en absurd parodi på vårt tidigare liv, och det är att fortsätta att sträva efter mål som ger vår existens en mening – hängivenhet för individer, för grupper och ändamål, sociala, politiska och intellektuella, och kreativt arbete”.

Tiden ilar, och åldrandet är ingenting för veklingar. En vacker dag kanske man får en komplimang för sina krokodilskinnsskor och tvingas påpeka att man är barfota.

Det gäller att stålsätta sig. ■

Anders Mathlein *är journalist och författare.*

EKONOMI & PSYKOLOGI

Slutnotan för ett brustet hjärta



CECILIA NIKPAY
är ekonom och journalist i Affärsvärlden.

Pengar kan köpa kärlek, som alla vet. Men det omvända är mycket vanligare, tror jag: att kärlek uttrycks i pengar. Det verkar fungera som vilken valutamarknad som helst, bara med mer kaosartade växelkurser. Dåligt samvete, lojalitet och avund är vanliga småvalutor på handelsplatsen.

På den nästan riskfria delen av marknaden förhandlas om vardaglig kärlek och uppmärksamhet. Mamma och pappa kan inte vara hemma i kväll – vad kostar det? Barnen föreslår pizza och dyraste energidrycken som pris. Kursen är fastställd och summan swishas över.

Någon dag senare köper föräldrarna en tonårsförsäkring: 200 kronor i matbidrag i utbyte mot telefonnumret till en kompis och regelbundna uppdateringar under kvällen.

Ju djupare och krångligare känslorna blir, desto fler paragrafer får kontrakten.

Obehagliga gräl om pengar i skilsmässor vore ovanligare om inte storheter som besvikelse, frihet, barn och minnen också gjorde anspråk på att ingå i bodelningen. En bytesekonomi som var luddig i kanterna inom äktenskapets ramar, med utrymme för skilda tillgångsvärderingar och filantropiska insatser, ska plötsligt slutredovisas i en kärlekskonkurs.

Jag frågade AI om man kan räkna ut hur mycket ett brustet hjärta kostar. ”Absolut, det går att göra åtminstone halvt försvarbart”, sa Claude entusiastiskt och gav mig ett spektakulärt detaljerat *Heartbreak Opportunity Cost*. Jag får tyvärr nöja mig med en kortversion:

Två timmar aktivt grubbel per dag under första månaden avtar linjärt och landar på 165 timmar. Givet en svensk mediantimlön motsvarar det en hyfsad begagnad bil: 38 000 kronor. Därtill kostnader för mental frånvaro på jobbet, ”sömnskatt” (45 förlorade minuter per natt), telefonvaka (30 statuskontroller på Facebook per dag à 30 sekunder), återställningskonsumtion (vin, gymkort och onödiga streamingtjänster), en olycklig period på Hinge (”åtta misslyckade dejter – utan problem 12 000 kr”).

Vänskapskapitalet utelämnades inte heller. ”Tre nära vänner tvingas höra samma historia tio gånger à 45 minuter. Totalt 22,5 fritidstimmar till halva nettolönskostnaden: 5 200 kr.”

Slutnota för ett medelsvårt brustet hjärta landade på 50 000–75 000 kronor och ett katastrofalt på över 100 000 kronor.

Brutna relationer må vara kostsamma, men den situation som utlöser flest känslovalutakriser är nog ändå arvstvister. Se på rättegången som just startat i Skåne, där testamentet efter landets siste fideikommissarie enligt den gamla ordningen, greve Hans-Gabriel Trolle-Wachtmeister, bestrids av brorsonen Carl-Fredrik Wachtmeister. Under ett decennium hade greven förberett brorsonen på att ta över vad de hoppades skulle bli ett förlängt fideikommiss. I slutskedet skar det sig dock om något så aristokritiskt som en jakträtt och greven gjorde ett lappkast i tronarvingefrågan. Tre miljarder i slott och mark gick till Hans och Kirstine von Blixen-Finecke i stället för till Carl-Fredrik, som greven ville ge ”så lite lagen medger”.

Kan man ens föreställa sig känslan i bröstet hos den snuvade familjegrenen? All investerad tid, alla förväntningar. Kanske åratal av bandlagda känslor inför en egensinnig greve. Och ovanpå det nedärvd bitterhet från Carl-Fredriks far, som i fideikommissets ordning såg sin bror knipa slottsnyckeln i förra arvskiftet.

Stora förmögenheter hamnar på förstasidorna, men det är inte summan som avgör hur stort dramat känns för de inblandade.

En tysk familj i bekantskapskretsen är inne på tredje generationens strid om en moraklocka som hamnade hos ett halvsyskon i Mexiko under andra världskriget. Den rätt värdelösa klenoden bär i sin trälekamen farfarsfars svek när han rymde med en kvinna över havet. Barnbarnsbarnen vill därför ha tillbaka klockan och kärleken till varje pris, advokatkostnader inklusive.

Låter det som en krass slutsats, att allt går att mäta i pengar? Jag tycker inte det. Tvärtom kan det väcka mer empati att se förhandlingar, krav och bråk om materiella ting som halmstrån vi griper efter när något viktigare är svårt att känna eller uttrycka. I bästa fall klargör det perspektivet vad man själv eller motparten egentligen försöker sätta ett pris på.

Kanske går det att skippa det materiella och utbyta vad parterna verkligen vill ha i stället. Ibland något så lätt (och svårt) som ett erkännande eller ett förlåt. ■

”Två timmar aktivt grubbel per dag under första månaden avtar linjärt och landar på 165 timmar.”



AXESS PODD

För dig som vill ha både bredd och djup och som gillar vetenskap, bildning och tradition.



AXESS ESSÄ

Inlästa essäer, krönikor och recensioner från magasinet. Inläsare är **Thomas Lunderquist**.



FÖRR ELLER SENARE

En historiepodd om de långa linjerna som gör samtiden mer begriplig i historiens ljus, med **PJ Anders Linder.**



AXESS EXPEDITION

En podd om upptäcktsresande, deras öden och äventyr, med **Blanche Sande** och **André Casselbrant**.



LUTHERSSON LÄSER VÄRLDSLITTERATUREN

Samtal om litterära klassiker och författarskap med **Peter Luthersson** (inspelat för Axess Television).



BOKSAMTAL

Författarintervjuer om den mest intressant facklitteraturen i Axess Magasins monter på bokmässan.

AXESSPODD

axess.se/podcasts

KULTUR

TRADITION / CIVILISATION / KULTURRÅDET

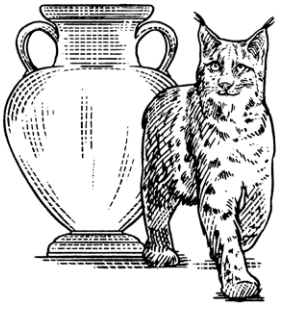




FOTO: GETTY IMAGES

Margareta Melén om motståndsmannen Marc Bloch s. 58
Lars Lönnroth besöker Rysslandsbevakaren Barents Observer s. 62
Fredrik Gustafsson om *Casablancas* regissör s. 64
Jessica Haas Forsling läser Simone de Beauvoir s. 66
Jakob Sjövall om centraleuropén László Krasznahorkai s. 68
Bengt Ohlsson längtar till sjuttiotalets tv-tittande s. 69

Simone de Beauvoir och Jean-Paul Sartre i Rom 1986. Läs mer på s. 66.



Marc Bloch 1914. Under första världskriget stred han för Frankrike och belönades med Hederslegionen.

FOTO: ALAMY

HISTORIA

Forskaren som blev motståndsman

Nyligen invaldes Marc Bloch i det franska mausoleet Panthéon. Han var framstående både som medeltidshistoriker och motståndsman under den tyska ockupationen.

Av ***Margareta Melén***

Våren 1943 gjorde den franska motståndsrörelsen en lika oväntad som, skulle det visa sig, värdefull rekrytering. Det handlade om medeltidshistorikern Marc Bloch, en 56-årig sexbarnsfar som med sitt silvergrå hår, en käpp i ena handen och en portfölj i den andra framtonade som den respektingivande Sorbonne-professor han hade varit i det civila innan Vichy-regimens antisemitiska lagstiftning tvingade honom att gå under jorden.

Inom kort var han involverad i hela verksamheten, från att utbyta hemlig information med unga män i fårskinnsjackor i Lyons gränder med samma oberörda min som han förut hade delat ut skrivningar till sina studenter, till att ansvara för att alla kuggar i Rhône-Alpesregionens nät fungerade så effektivt som möjligt. En av hans medkämpar vittnade senare om att deras motståndskamp kunde delas in i två faser: före Bloch, då man framför allt förlitade sig på personligt mod och god vilja, och efter Bloch, ”då det verkligen fanns en organisation”.

Som historikern Annette Becker påpekar i förordet till *L’histoire, la guerre, la résistance*, en samlingsvolym från 2006 med texter av Bloch, var motståndskampen för den tidigare professorn ett sätt ”att fortsätta leva genom att aldrig upphöra att vara historiker”. De analytiska och organisatoriska färdigheter han hade tillägnat sig under sin långa forskarkarriär var avgörande för hans beslut att gå med i motståndsrörelsen. Han visste att han hade en roll att spela där trots att han var överårig.

Den 23 november 2024, i samband med 80-årsdagen av Strasbourgs befrielse, tillkännagav president Emmanuel Macron det länge emotsedda beslutet att välja in Bloch i det nationella mausoleet Panthéon mitt i Paris, ett populärt val av en mindre populär president. Själva ceremonin ägde rum den 23 juni i år. Det var 82 år efter att Bloch 1944 hade arkebuserats tillsammans med 29 medfångar på order av Gestapochefen Klaus Barbie, ”slaktaren från Lyon”. Under fängelsetiden hade Bloch utsatts för svår tortyr utan att avslöja något om sina egna eller andra motståndsmäns aktiviteter. Bara ett tiotal dagar tidigare hade de allierades landstigning i Normandie inletts.

Att representanter för ytterhögern inte skulle tillåtas närvara vid ceremonin i Panthéon var ett av de två villkor som familjen Bloch hade ställt. Det andra var att Blochs kvarlevor inte skulle flyttas från sin nuvarande viloplats i den lilla kommunen Le Bourg-d’Hem i centrala Frankrike. Därför ägde hans ”panthéonisering” rum i form av en kenotaf, ett gravmonument rest till hans minne. Vid samma tillfälle hedrades Blochs hustru och nära medarbetare Simonne Vidal. Efter hans arrestering hade hon svårt sjuk tagit sig till Lyon, där hon avled på sjukhuset den 2 juli 1944, sannolikt utan att veta vad som hade hänt maken. Hon begravdes under falskt namn i en gemensamhetsgrav. Parets sex barn överlevde alla kriget.

Född i Lyon 1886 – en stad som ger hans liv ett slags tragisk symmetri – i en assimilerad och sekulariserad judisk familj tillbringade Bloch upp-

Forts. →

växten i Paris, där hans far Gustave Bloch var professor i antik historia. Hemmet präglades av liberala värderingar och patriotisk republikanism i ett Frankrike djupt splittrat av Dreyfusaffären. Fadern var inte från början en övertygad Dreyfussympatisör men blev det tillsammans med många andra intellektuella. Minnet av faderns engagemang följde Bloch genom livet. Liksom för fadern var den franska identiteten central för honom, men erfarenheten av antisemitism gjorde det viktigt för dem båda att hävda den judiska härkomsten.

Med fadern delade Bloch också passionen för historia; han skulle senare tala om ”historieämnets ovedersägliga dragningskraft” och om Alexandre Dumas läsare som ”måhända just inget annat än potentiella historiker”. När en av hans egna söner en dag frågade honom vad historia egentligen är bra för satte det i gång en process hos honom som med tiden resulterade i en aldrig fullbordad text som skulle bli berömd under titeln *Apologie pour l’histoire*. Han arbetade på den under ockupationsåren då han var en jagad man utan tillgång till något större bibliotek eller till sina egna böcker, vilket, som han skriver, ”gör att jag i stor mån tvingas förlita mig på mina anteckningar och mitt minne”. Ändå lyckades han åstadkomma, som historikern Peter Burke skriver i *The French Historical Revolution*, ”en lättbegriplig, återhållsam och omdömesgill introduktion till ämnet – fortfarande en av de bästa vi har”.

Publicerad postumt 1949 och utgiven på engelska redan 1953 har den sedan dess översatts till ett flertal språk och etablerat sig som en i högsta grad levande klassiker. Detta till trots dröjde det ända till 2022 innan den kom på svenska med titeln *Till historiens försvar eller Historia som yrke* (översättning Johan Wollin), ett beklämmande dröjsmål inte bara på grund av verkets historievetenskapliga intresse utan också för att Bloch där medvetet riktar sig till en bredare publik. *Till historiens försvar* är snarare en personlig essä om, som han själv formulerar sitt syfte, ”hur och varför en historiker utövar sitt yrke” än en renodlad handledning i historisk metodik. Han förlorar aldrig sonens fråga ur sikte – ytterst handlar den ju om historieämnets legitimitet.

Att beskriva historia som vetenskapen om det förflutna är enligt Bloch befängt och missledande. Även om det förflutna kan betraktas som ett oföränderligt faktum så är kunskapen om det något som befinner sig i ständig rörelse. Han vänder sig också emot sin tids ”modernitetsvurm” som får ”månget maskinstyrt intellekt” att inbilla sig att man ”för att förstå och lösa mänsklighetens för närvarande största problem inte har någon som helst nytta av att ha analyserat de problem som tidigare epoker stått inför”. Samtidigt är det viktigt att inte förlora greppet om nuet eftersom historikerns yrke till syvende och sist går ut på att förstå nuet genom det förflutna och det förflutna genom nuet.

Bloch var under livstiden respekterad som en nytänkande medeltidsforskare inom ramen för Annales-skolan, namngiven efter den vetenskapliga tidskrift som han 1929 grundade tillsammans med vännen och kollegan Lucien Febvre då båda var knutna till universitetet i Strasbourg. På 1970-talet återupptäcktes Bloch av en ny generation historiker i samband med mentalitetshistoriens internationella genomslag. En av hans pionjärinsatser var hans tidiga intresse för ”fake news”, som vi ofta tänker på som något nytt och specifikt för vår egen digitala era. I en uppsats från 1921, *Réflexions d’un historien sur les fausses nouvelles de la guerre*, som bygger på hans erfarenheter av ryktesspridning i första världskrigets skyttegravar och på hans forskning om kollektiva vanföreställningar, menar Bloch att dessa ofta har sitt ursprung i individuella iakttagelser som sprider sig men ”endast överlever på ett villkor – att de finner en gynnsam kulturell grogrund i det samhälle där de förökar sig”. Det är genom den, fortsätter han, ”som människor omedvetet uttrycker sina fördomar, sitt hat, sina rädslor, alla sina häftiga känslor”. Bara den typen av mycket starka gemensamma känslolägen har förmågan att ”omvandla en missuppfattning till en legend”.

När Bloch skrev detta var han förmodligen mitt uppe i planeringen av *Les rois thaumaturges*, en studie i religiös psykologi som han publicerade 1924. Den handlar om ett falskt rykte i stor skala som var utbrett i England och Frankrike från medeltiden fram till 1700-talet: tron på kunglig handpåläggning som botemedel mot skrofulos, ett slags hudtuberkulos. I dag betraktas Blochs studie som ett pionjärarbete inom mentalitetshistoria.

Också de följande verken – en studie av det franska agrarsamhällets utveckling (*Les caractères originaux de l’histoire rurale française*, 1931) och en mästerlig syntes av det europeiska feodalsamhället (*La société féodale*, 2 vol. 1939–1940) – karakteriseras av den nya historia som Bloch tillsammans med Febvre och andra radikala historiker introducerade i opposition mot den traditionella forskningens besatthet av politik och händelser och av vad Bloch kallar ”oändliga listor med lösryckta fakta”. Annales-historikerna tog strid för en historia på lång sikt, tvärveten-

skapliga och jämförande perspektiv, användandet av icke-skriftliga källor och skapandet av nya forskningsämnen, som exempelvis kroppens historia eller, som Bloch föredrog att kalla det, ”kroppens äventyr”.

Under ockupationsåren strandade Blochs planer på att emigrera till USA med sin stora familj. Vid samma tid prövades vänskapen och samarbetet med Febvre till bristningsgränsen på grund av deras olika syn på den gemensamma tidskriftens fortsatta existens. Som den schweiziske historikern Bertrand Müller påpekar i sin introduktion till brevväxlingen mellan Bloch och Febvre (*Correspondance I*, 1994) var de båda ”inte bara ansvariga utgivare för en tidskrift utan också ägare av ett ’halb-jüdisches Geschäft’”. Det betydde att Annales när som helst kunde beslagtas eller läggas ned. Inför den utsikten krävde Febvre att Bloch tills kriget var över skulle ge honom full kontroll över företaget och acceptera att namnet Bloch avlägsnades från tidskriftens omslag. Febvre såg det inte som en eftergift till ockupationsmakten och Vichy utan som ett sätt att med Müllers formulering ”inte överge alla kulturella och vetenskapliga sektorer till fienden”. Även om Bloch var långt ifrån övertygad av Febvres argument gick han till slut motvilligt med på att medarbeta under pseudonym i den tillfälliga ersättningen för Annales.

Det råder delade meningar om Febvres agerande – ”föga ärofullt” är en av kommentarerna – samtidigt som man kan konstatera att vänskapen, om än sargad, höll för påfrestningarna. Det var Febvre som ombesörjde publiceringen av den första utgåvan av *Till historiens försvar*, där Bloch inledningsvis riktar sig till vännen med orden ”Vi har länge kämpat sida vid sida för en bredare och mänskligare historia”. Det säger en del om bådas hängivenhet för det gemensamma projektet.

Det som gör framför allt Bloch till en så stor inspiratör för en senare tids historiker är, som Annales-historikern Jacques Le Goff understryker i sitt förord i *Till historiens försvar*, hans ”enastående förmåga att omvandla sina upplevelser av nuet till en historisk betraktelse”, något som inte minst genomsyrar hans andra postumt publicerade verk, från 1946, *L’étrange défaite* (Det sällsamma nederlaget). För Le Goff framstår det som den förmodligen ”mest skarpsynta undersökning som gjorts av vad som ledde till det franska nederlaget 1940 och hur detta yttrade sig”. Efter Blochs död lyckades hans vänner med knapp nöd bevara manuskriptet åt eftervärlden genom att organisera en smuggelkedja och flytta det mellan olika gömställen. Trots att Bloch skrev i realtid under



Ceremonin i Panthéon den 23 juni 2026 där Bloch och hans hustru Simonne Vidal hedrades.

exceptionella omständigheter lyckades han, som Le Goff mycket riktigt poängterar, gå till väga ”som en historiker och inte som en journalist”. Hos Bloch förenades det fysiska modet med en intellektuell djärvhet och öppenhet som ur många aspekter gör honom till en tidlös historiker.

Det är detta som är hemligheten med Blochs postuma karriär. Själv återkommer han i sina reflektioner över historieämnet gärna till en av sina egna inspirationskällor, ett besök i Stockholm 1928 tillsammans med den belgiske historikern Henri Pirenne, som var en vän och mentor. De hade knappt anlänt förrän Pirenne insisterade på att de först av allt skulle titta på Stockholms nya stadshus. ”Om jag varit antikvitetshandlare”, förklarade han för Bloch, ”så skulle jag bara haft ögon för gamla föremål. Men jag är historiker. Därför älskar jag livet.”

Bloch skulle komma att uppfatta de orden som en smått poetisk illustration av historikerns viktigaste egenskap: ”Förmågan att fånga det levande” och göra det på ”precis det sätt som Pirenne demonstrerade, genom att man aldrig släpper taget om dagens värld.”

Vart var Bloch på väg som historiker vid sin död? Han skulle nog ha fortsatt att vara ständigt sökande och omprövande. Som han formulerar det i den allra sista meningen i *Till historiens försvar*: ”Med ett ord, orsaker är inom historievetenskapen, precis som i andra sammanhang, ingenting man postulerar. De är något man söker efter.” ■

***Margareta Melén** är översättare och kulturskribent.*

PRESS

Väktarna vid Barents hav

Den lilla motarbetade norska nättidningen Barents Observer har blivit en viktig källa för nyheter om Ryssland.

Av ***Lars Lönnroth***

Norden ovanför polcirkeln har i flera bemärkelser blivit ett hett område. Land och hav där uppe har rent faktiskt blivit varmare genom klimatförändringar. Men området har också blivit en het potatis i konflikten mellan Nato och Ryssland, för att nu inte tala om USA och Danmark. Den amerikanske presidenten har av militära skäl velat lägga beslag på Grönland. Samtidigt vill Ryssland i det gamla finska Petsamo-området bygga ett stort militärt kraftcentrum. Och någonstans i havet ligger ryska ubåtar och väntar med kärnvapen ombord.

Mitt i detta av midnattssol och norrsken belysta polarområde finns en norsk kuststad som heter Kirkenes och ligger nära ryska gränsen, slutstation för Hurtigruttens luxuösa kryssningsfartyg. Mindre känt är att där också finns en liten tidning som heter Barents Observer. Den ägs av ett par norska journalister tillsammans med några modiga landsflyktiga ryska kolleger, som inte längre stod ut med Putins diktatur och kriget i Ukraina. Nu bevakar de tillsammans vad som händer kring Barents hav, inte minst på den ryska sidan. Tidningen, som ges ut på nätet på både engelska och ryska, är naturligtvis strängt förbjuden i Ryssland, och journalisterna riskerar hårda straff om de i dag skulle visa sig öster om gränsen. Men deras verksamhet har inte heller alltid setts med blida ögon av invånarna i Kirkenes med omnejd.

Saken är den att när Barents Observer 2002 började ges ut var avsikten att tidningen skulle främja vänskapen mellan norrmän och ryssar på båda sidor av gränsen. Den understöddes med statliga norska pengar genom en samarbetsorganisation, Barentssekretariatet, och sågs med välvilja också av ryska myndigheter. Man mindes då ännu i Kirkenes att staden hade befriats från nazisternas förtryck av Röda armén under slutet av andra världskriget. En staty av en sovjetisk soldat står fortfarande i stadens centrum som minne av denna lyckliga händelse. Stadsborna umgicks gärna med folk på andra sidan gränsen, och norsk-ryska samarbetsprojekt uppmuntrades.

Men när Ryssland under Putin blev mer auktoritärt och tidningens medarbetare skrev kritiskt om detta, krävde ryska myndigheter 2014 att tidningen skulle läggas ned. Barentssekretariatet gick Ryssland till mötes genom att avskeda de kritiska journalisterna. Tidningens grundare Atle Staalesen och chefredaktören Thomas Nilsen, två grävande murvlar med goda kontakter i Ryssland, beslöt att driva sin tidning vidare som The Independent Barents Observer. Det var i början svårt att klara den digitala utgivningen på nätet ekonomiskt. Tidningen motarbetades såväl av de forna arbetsgivarna som genom juridiska stämningar från rysk sida.

Men man lät sig inte stoppas. Efter flera års möda och juridiska processer lyckades tidningen få stöd genom stiftelser och privata donationer, numera också från universitetet i Tromsö. Den stora vändpunkten kom sedan Ryssland 2022 hade inlett sitt fullskaliga krig mot Ukraina. Nu kunde den självständiga och oberoende Barents Observer även rekrytera regimkritiska ryska journalister som flytt från sitt land för att kunna verka fritt och undgå fängelse i hemlandet. I dag har tidningen utvecklats till en internationell succé och det arktiska områdets viktigaste väktare och nyhetskälla för såväl Västeuropa som Rysslands dissidenter. Det är ofta där vi numera först får höra om nya ukrainska drönarattacker mot Ryssland eller om fängslandet av oppositionella ryssar. De forna arbetsgivarna i Barentssekretariatet har sent omsider tvingats erkänna att de nog gjorde ett beklagligt misstag när de försökte tysta sina egna journalister, väktarna vid Barents hav.

Jag är på väg till Kirkenes som passagerare på ett av Hurtigrutens fartyg och har inbjudits att besöka redaktionen. Som förberedelse läser jag de initierade artiklarna om den militära uppbyggnaden av Petsamo-området och om nya ukrainska drönare som snart förväntas kunna bryta igenom det ryska försvaret kring polarområdets ubåtar. Men det finns också berättelser om hur vardagslivet ter sig för vanliga ryska medborgare i Nordryssland, tvångsrekryterade och skickade till Ukraina för att dö en meningslös död vid fronten. Det är stark journalistik, välskriven och tydligen baserad på trovär-

diga källor. Den som bjudit in mig är chefredaktören Thomas Nilsen, känd för uppmärksammade böcker om den ryska nordflottan (översatt till flera språk) och om radioaktivt nedfall i närheten av Murmansk och Archangelsk.

När jag kommer fram till Kirkenes är det svårt att hitta redaktionen, fast staden är liten och glest befolkad.

Nästan inga människor syns denna fredagseftermiddag. På den gatuadress jag fått syns inga skyltar med tidningens namn. Först efter mycket frågande och letande hittar jag redaktionen i några rum högt uppe i ett oansenligt rött tegelhus. Det visar sig att chefredaktör Nilsen har gått för dagen.

Däremot blir jag väl mottagen av tidningens grundare Atle Staalesen, en atletisk norrman i 50-årsåldern, som bjuder på kaffe. Han berättar för mig om tidningens äldsta historia, om konflikten med Barentssekretariatet och om det fria men i början hårda livet som utsparkade och bannlysta redaktörer för den oberoende tidningen. Han talar också om de nya ryska medarbetarna och presenterar mig för dem som finns på plats.

Där träffar jag Denis Zagore, en garvad äldre radiojournalist från Murmansk som redan före tidningens nya linje arbetade med dess mediebevakning i det ryska polarområdet men nu har flyttat permanent till Kirkenes. Jag växlar några ord på ryska – de få jag ännu minns från Försvarets tolkskola – med Georgii Chentemirov. Han är en grävande journalist som kommer från Petrozavodsk i Östkarelen, där han varit ordförande i journalistförbundet men numera är efterlyst som ”främmande agent” och ”terrorist” i hemlandet.

Tidningens två kvinnliga journalister tycks tyvärr ha gått för dagen. Den ena är Farida Kurbangaleev, en medelålders dam som kommer från den ofta diskriminerade tatariska folkgruppen i Kazan, numera nyhetsredaktör för den ryska upplagan. Den andra är den 22-åriga journaliststudenten Olesia Krivtsova, som har flytt Archangelsk efter att ha suttit i fängelse för att ha uttalat sig kritiskt om Ukrainakriget i sociala medier. Dessutom finns för närvarande en svensk journalist, Susanna Sjöstedt, som gäst genom ett utbytesprogram. Tillsammans utgör dessa sju hela redaktionen. Ett starkt och effektivt team, fast samtliga i Ryssland betraktas som ”främmande agenter”, mycket farliga.



FOTO: GETTY IMAGES

Barents hav omger både nordligaste Norge och de ryska hamnarna Archangelsk och Murmansk.

Att tidningen numera blir mycket läst på tidningsredaktioner över hela världen är uppenbart. Men blir den läst också i Ryssland? Ja, menar Atle. Visserligen är den förbjuden av censurmyndigheten och blockerad på internet i Ryssland, men det finns sätt att komma runt censuren, inte minst i det ryska närområdet.

Men kan den bidra till att skapa ett mer demokratiskt Ryssland? Nej, på den punkten är Atle Staalesen mycket pessimistisk. Ukraina kanske vinner sin frihet, och Putin förlorar till slut makten. Men det var länge sedan Atle som ung student i Moskva och som grundare av Barents Observer trodde på Rysslands demokratisering och vänskap med Norge. Landet på andra sidan gränsen kommer nog tyvärr att förbli en auktoritär stat, fientlig mot västerländsk demokrati. Atle har förlorat sina illusioner om Rysslands demokratisering.

Väktarna vid Barents hav kan förhoppningsvis ändå göra nytta för demokratin med sina rapporter, tror Atle. Och för oppositionella ryssar i polartrakten kan de vara en källa till kunskap och tröst, hoppas han. ■

> ”Att tidningen numera blir mycket läst på tidningsredaktioner över hela världen är uppenbart.”

__Lars Lönnroth__ är professor emeritus i litteraturvetenskap.

FILM

Inte bara *Casablanca*

Casablanca är en av världens mest hyllade filmer, men dess regissör Michael Curtiz har kommit i skymundan. Synen på honom har dock börjat förändras.

Av ***Fredrik Gustafsson***

I min ungdom var TNT, sedermera TCM, tv-kanalen för oss som älskade äldre amerikansk film, och jag tittade så ofta jag hade möjlighet. Ofta pågick en film när jag satte på och jag brukade då försöka gissa vem som hade regisserat den. Lättast var filmer av Michael Curtiz. Han har en slående, egensinnig stil.

Ändå brukar Curtiz avfärdas av tongivande kritiker. Han har setts som motsatsen till de stora konstnärerna i amerikansk film, som till exempel John Ford, Nicholas Ray, Howard Hawks, Douglas Sirk, Alfred Hitchcock och Orson Welles.

Curtiz mest kända verk *Casablanca* (1942) är förvisso ett av filmhistoriens mest hyllade och omskrivna. Men vanligtvis ses filmen som en triumf för studiosystemet och bolaget Warner Bros snarare än för Curtiz. Den inflytelserike kritikern Andrew Sarris skrev 1968 att filmen var ”the happiest of happy accidents”. De flesta kritiker och historiker har hållit med Sarris om det, trots att Curtiz regisserade en lång rad filmer före och efter *Casablanca* av jämförbar kvalitet och ofta i samma visuella stil.

De senaste åren verkar det dock som om synen på Curtiz håller på att förändras. År 2017 kom en tjock, omtalad biografi av Alan K. Rode, *Michael Curtiz – A Life in Film*, och 2020 kom Tamás Yvan Topolánszkys film på Netflix som hette *Curtiz*, om hans liv och inspelningen av *Casablanca*. I år släpptes en nyrestaurerad version av en av Curtiz centrala filmer, *Kapten Blod*, av den mest prestigefyllda dvd-distributören, Criterion Collection.

Den som vill skriva om Curtiz inser snabbt att det inte går att använda honom själv som källa. Precis som exempelvis Fritz Lang, Frank Capra, Federico Fellini och Ingmar Bergman går inte heller Curtiz att lita på. Han skarvade, överdrev, mytologiserade och ljög om det mesta. Det gäller till och med hans ålder. Curtiz föddes i Budapest, under en tid då staden blomstrade, men han har angett olika födelseår och gett vitt skilda redogörelser för sin familj och hur de levde.

I Rodes biografi anges juldagen 1886 som födelsedag, och eftersom han har sett det autentiska födelsebeviset bör det stämma. Curtiz hette ursprungligen Manó Kaminer men tog sig 1905 det mer ungerskklingande namnet Mihály Kertész. Han kom från en judisk medelklassfamilj och fick en gedigen utbildning vid universitet i Budapest. Snart blev Curtiz en del av Budapests kulturella och intellektuella kafékultur, inte minst Café New York, där han umgicks med skådespelare, fotografer, författare, filmkritiker och manusförfattare. Curtiz uppslukades av filmkonsten och regisserade 1912 sina första filmer.

Han gjorde ett stort antal filmer i Ungern och var också verksam i andra europeiska länder, främst Österrike. I Danmark var han regiassistent på den på sin tid berömda filmen *Atlantis* (1913). Så småningom värvades han av Warner Bros., flyttade till Kalifornien och gjorde sin första film för dem 1926. Det var nu han tog sig namnet Michael Curtiz.

Han var knuten till Warner Bros. fram till 1954, då han började frilansa. Curtiz hade också under några år i slutet av 1940-talet ett eget produktionsbolag tillsammans med sin fru Bess Meredyth. De jobbade tillsammans i flera decennier, till exempel med manus, även om hon sällan omnämndes.

Curtiz specialiserade sig aldrig på någon särskild typ av film eller specifik genre. Under 1930-talet gjorde han en rad skildringar av samhällsproblem utifrån ett vänsterperspektiv, om korruption, rättssystemet, polisbrutalitet och arbetslöshet. I *Som hemlig politisk agent* (1934) gav han sig på att skildra ryska revolutionen. Han gjorde också tidigt några allegorier över hotet från nazismen, före Pearl Harbor. Det fanns länge en radikal sida hos Curtiz, och det gäller också hans berättande. Här förekommer öppna slut, avancerat icke-linjärt berättande (med återblickar i återblickar) och vad som på engelska kallas ”unreliable narration”, som vi kan översätta till ”opålitligt berättande”.

Rent generellt är Curtiz 1950-tal betydligt svagare än de föregående decennierna. Filmerna blev färre och tråkigare, även visuellt. I slutet av 1950-talet blev han sjuk, och det påverkade hans filmskapande negativt. Hans sista



FOTO: TT

Curtiz med Ingrid Bergman under inspelningen av *Casablanca* 1942.

film, *Comancheros* (1961), kunde han inte slutföra på grund av sin ohälsa. Det fick i stället filmens huvudrollsinnehavare John Wayne göra, efter att Curtiz burits på bår från inspelningsplatsen. Curtiz dog några månader senare i cancer.

Under sin karriär var han ofattbart produktiv. I Ungern kunde han göra 15 långfilmer på ett år. I Hollywood drog han ner på antalet, men gjorde minst två filmer per år, vissa år på 1930-talet kunde det bli upp till sex. Det kräver en stenhård arbetsdisciplin och en genuin passion. Intrycket är att han levde för att filma – det var det enda som betydde något för honom – och han kunde vara 18 timmar per dag i studioateljén eller på någon inspelningsplats. Det är oklart hur många filmer han regisserade, men det var uppåt 180. Hur är det möjligt att vara så produktiv och ändå upprätthålla kvaliteten? Hans filmer har sällan det djup och den tematiska finess som kännetecknar de mer kompletta filmkonstnärerna. Men när det gäller det visuella berättandet kan han i sina bästa filmer mäta sig med vem som helst.

Curtiz måste blixtsnabbt ha kunnat se vad varje scen krävde. Även scener som bara flimrar förbi i några sekunder har ofta påfallande genomarbetade och avancerade kompositioner. De behöver inte vara något betydelsefullt för handlingen, men för tonen, känslan, stämningen. Och kameran rör sig, rastlöst, energiskt, som Curtiz själv, hela tiden på jakt, fram och tillbaka, till höger och vänster. Naturligtvis varierar stilen, alla filmer ser inte likadana ut, men tillräckligt många gör det för att man ska kunna tala om en personlig stil.

Ingmar Bergman har sagt att han studerade Curtiz för att lära sig hantverket, och det tycker jag syns. Det finns många bildkompositioner i Bergmans 1940- och 50-talsfilmer som garanterat är inspirerade av Curtiz.

En annan filmskapare som påverkats av Curtiz, även om det inte påtalats tidigare, är Orson Welles. Då tänker jag främst på Curtiz djupfokuskompositioner, redan under 1930-talet, hans sätt att använda hela rummet i sin iscensättning, i kombination med hans vidareutveckling av tysk expressionism. Det kännetecknar också Welles, inklusive hans debutfilm *Citizen Kane* (1941). Welles har främst pratat om John Fords betydelse, men det är oundvikligt att han också, precis som Bergman, studerat och inspirerats av Curtiz hantverk.

Curtiz väcker frågor om hur vi egentligen definierar kvalitet och konstnärlig status när det gäller en filmregissör. Hos Fritz Lang, Howard Hawks, Hitchcock, Bergman eller Welles får du ett visst sätt att betrakta världen, en filosofisk eller psykologisk utgångspunkt som går som en röd tråd genom deras samlade verk. Jag är inte säker på att en sådan röd tråd går att hitta hos Curtiz.

Huruvida det behövs är en annan fråga. Det är särskilt relevant att jämföra med Lang. Det är inte uppenbart att hans *Fury* (1936) eller *Blå gardenia* (1953) är bättre än liknande filmer av Curtiz som *20.000 år i Sing Sing* (1932) eller *Mildred Pierce* (1945).

Michael Curtiz tillhör en generation ungrare som är omtalad för den oproportionerligt stora mängd genier som återfinns bland dem. Det handlar om personer som fysikern och matematikern John von Neumann, kompositören Béla Bartók, fotografen André Kertész och författaren Arthur Koestler.

På den listan över genier bör vi även inkludera Curtiz. ■

***Fredrik Gustafsson** är fil.dr i filmvetenskap.*



FOTO: GETTY IMAGES

Filmens framgång brukar tillskrivas filmbolaget snarare än regissören.

”Under sin karriär var han ofattbart produktiv. I Ungern kunde han göra 15 långfilmer på ett år.”

LITTERATUR

Mandarinerna var mindre ensamma

Den som läser nyutgåvan av Simone de Beauvoirs *Mandarinerna* slås av hur vi i dag saknar offentliga mötesplatser.

Av ***Jessica Haas Forsling***

Ensamheten efter att ha läst nyutgåvan av *Mandarinerna* (översättning Åsa Moberg och Adam Inczèdy-Gombos) dröjer sig kvar i flera dagar. Det är en ensamhet som är svår att identifiera eftersom det är tydligt att den inte bara är min. Den är vår samtids. Och den förkroppsligas genom en längtan till det som mandarinerna hade och tog för givet: ett rum.

Simone de Beauvoirs klassiker från 1954 följer en krets av författare, journalister och offentliga personer i efterkrigstidens Paris. Karaktärerna i romanen är baserade på hennes eget umgänge med de främsta i denna intellektuella elit, däribland livskamraten Jean-Paul Sartre och Albert Camus. Men detta bör inte hamna i förgrunden. Inte för att det är ointressant, utan för att det vore trist. Betydligt mer spännande är berättarrösten, så tydligt präglad av tiden.

Första världskriget formade hennes barndom, mellankrigstiden ungdomen och andra världskriget vuxenåren. Världskollapserna har fått sammansmälta till ett bakgrundsbrus. Både instinktivt och intellektuellt bär de Beauvoir på vetskapen om att tillvaron kan rämna. Sociologen Karl Mannheim skrev redan 1928 att en generation inte formas av födelseår, utan av ögonblicken då världen landar, av kollisionerna som inte går att skaka av sig. *Mandarinerna* vibrerar av dessa ögonblick och kollisioner i innehåll såväl som i form.

De stora tänkarna rör sig på samma gång ärrade och yrvakna i den nya världen. Freden framstår knappast som någon lättnad. Friheten växer till ett kristillstånd. De som alltid har verkat genom texter står desillusionerade – vad betyder orden nu? Genom prövandet av tankar och idéer med och emot varandra, och i kroppar som får andas ut och mötas, närmar de sig romanens kärna. Den består av en central fråga: ”Hur lever du vidare när historien precis passerat genom dig?” Följdfrågorna kommer tätt därefter: ”Hur låter du denna upplösta värld ta plats i dig? Hur låter du den styra dig? Stympa dig? Väcka dig?” Det är frågor som inte låter sig besvaras av ett slipat intellekt, i vart fall inte ensamt. Om så vore fallet skulle romanen inte vara en nyckelroman.

Bland romanens karaktärer återfinns psykoanalytikern Anne Dubreuilh. Hon möter livet med ett ständigt påkopplat medvetande, tränad som hon är i att hålla utrymme för det som inte sägs. En annan av karaktärerna, Henri Perron, redaktör och skribent, definierar sig genom det motsatta: handlingar, åsikter, erövringar. Hon måste stanna, han måste ständigt vidare.

Det är inte självklart vilket slags vetande som egentligen är det vinnande. Annes frenetiska självanalys lyckas inte hålla tätt mot åtrån, svartsjukan, åldrandet, trötthet. Henris förakt för stagnationen ger också upphov till själslig klåda. Båda förhållningssätten framstår som otillräckliga positioner. Kroppen låter sig varken styras av intellektets försiktighet eller viljans rastlöshet. Den vet att det måste till något mer.

Filosofen Maurice Merleau-Ponty, som rörde sig i samma kretsar som de Beauvoir, menade att det är i våra sinnesförnimmelser som världen först blir tillgänglig för oss. När historien slår ner är kroppen den plats i vilken erfarenheten fäster. Rörelsen börjar inte i tanken, utan i axlarna som spänns och i bröstet som stramas upp. Endast i närvaron av andra, i ett delat rum, kan våra erfarenheter fördjupas. Med Merleau-Ponty blir mandarinernas hetlevrade diskussioner till olika försök att förstå vad som faktiskt har hänt, inte bara i världen, utan med dem själva. Den intellektuella gemenskapen blir fysisk, riskfylld, rentav livsviktig. Kroppen vet. Och romanen. Simone de Beauvoir skriver ur den erfarenhet som formade hennes generations tidiga och innersta livsriktning, men också utifrån det nyligt upplevda, det hon vet. Detta dubbelseende, som delvis är kroppsligt, delvis medvetet, gör att världsbilden faktiskt landar.

Skrällen är ljuvlig.

Vad är det som skapar ett sådant avstånd mellan de Beauvoirs universum och vårt? Vi har ju så mycket mer av allt. Mer information, fler röster och sätt att nå varandra. Men som vi vet formas en generation inte främst av det den har, utan av det den saknar och knappt kan sätta ord på. Jag ska ändå försöka.

Strax efter uppvaknandet, före morgonkaffet, känner jag nyhetsflödet inom

mig. Jag är inte nyfiken eftersom jag redan vet vad som har hänt. Världen har rasat igen, det finns ingen given referensram. ”Polarisering”, ”desinformation” och ”radikalisering” är behändiga ord vi tar till för att försöka förklara tillståndet. Krigen på nära håll och längre bort, AI:s svindlande framfart, explosionerna och skotten alldeles intill – allt är lika brådskande och rullar förbi i samma format och rubrikstorlek. Poddarna följer mig vidare ut på gatan. Jag går själv med röster i öronen. Relationen är helt asymmetrisk, ingen kräver något av mig, jag behöver inte berätta var jag står eller stanna kvar i något obekvämt. Jag är med dem. Och samtidigt ensam. Världen trycker på utifrån, men den integreras inte. Den låter sig aldrig formas till en begriplig berättelse.

Orden kan, precis som i *Mandarinerna*, användas som ett skydd mot det som är för stort. De statsvetenskapliga begreppen erbjuder, nu som då, en form där oron kan placeras utan att behöva kännas fullt ut. Men till skillnad från mandarinernas verklighet är våra kroppar frånkopplade i processen. Vi flockas inte längre tillsammans kring radion eller tv-nyheterna, bearbetar inte världen på några naturliga platser, samtalar inte med någon över vårt eget staket. Nyhetsflödet är en privatsak, något som kan anpassas till det vi själva vill bejaka. Vi kommenterar och orerar med tangenterna, men våra ögon möts aldrig. Och ingen kan brista ut i ett oväntat, förlösande skratt – ett sådant som lösgör oss från en bergfast position, eller åtminstone ruckar på den lite. Merleau-Ponty skulle ha sagt att det just är i sådana ögonblick, när kroppen reagerar före tanken, som något verkligt överförs.

Filosofen Byung-Chul Han har beskrivit den digitala tidsåldern som ett tillstånd där information cirkulerar utan att omvandlas till erfarenhet. Han kallar det för ett transparenssamhälle där allt syns men ingenting tränger igenom. Mediesurret passerar genom vårt medvetande utan att forma oss. Flödet håller oss ständigt uppkopplade mot världen, men vi förblir lika splittrade som de världsbilder vi konsumerar.

Mandarinerna bär däremot världen



FOTO: GETTY IMAGES

Simone de Beauvoir i sin lägenhet i Paris – en intellektuell miljö lik den i *Mandarinerna*.

tillsammans. Och de fortsätter att göra det trots all den friktion som uppstår när man lyssnar på någon som tänker annorlunda än en själv. Att säga fel saker i fel rum kan få konsekvenser för vänskapen, för hur man sedan kan möta den andres blick. Men det som inte kostar något formar heller ingenting.

Det är där, i integreringen av en splittrad och omöjlig värld, som de Beauvoirs roman drabbar mig som starkast. Inte som en historisk skildring, utan som en studie i vad som händer när tänkandet inte längre räcker som orientering. Insikten kräver att man lämnar det skydd som orden ger och går ut i det osäkra, ofärdiga. Simone de Beauvoirs mandariner var utmattade och desillusionerade. Men de var åtminstone närvarande i ett gemensamt rum.

Som jag längtar efter ett sådant! Ett rum som förmår bära ett verkligt samtal; ett prövande, rörigt, vansinnigt och ibland hopplöst samtal – för att världen är just sådan. Men framför allt: ett rum där det inte handlar om att ha rätt, utan om att stå kvar. ■

***Jessica Haas Forsling** är kulturjournalist och författare.*

”Vi flockas inte längre tillsammans kring tv-nyheterna, samtalar inte med någon över vårt eget staket.”

LITTERATUR

Apokalyps och ironi

Nobelpristagaren László Krasznahorkai har många drag som måste beskrivas som specifikt centraleuropeiska.

*Av **Jakob Sjövall***



Krasznahorkai på en presskonferens i Barcelona 2026.

Förra årets Nobelpristagare i litteratur, ungraren László Krasznahorkai, har över lag fått ett varmt mottagande i svenska medier. En aspekt som dock inte har belysts särskilt mycket är i vilken utsträckning Krasznahorkai är en typiskt centraleuropeisk författare.

Under 1980-talet fördes en ganska livlig diskussion om centraleuropeisk kultur. Ett av de viktigare inläggen var den polske Nobelpristagaren Czesław Miłosz artikel ”Central European Attitudes” i Cross Currents 1986. Denna akademiska tidskrift beskrevs av litteraturvetaren Jessie Labov som ”den engelskspråkiga publikation som mest heltäckande behandlar de litterära och kulturella aspekterna av den centraleuropeiska frågan”.

Miłosz artikel var ett försök att definiera några karaktärsdrag som utmärker centraleuropeisk litteratur.

Historiens roll i litteraturen, det ironiska anslaget och den apokalyptiska världssynen är tre huvudteman han tar upp och som också känns igen i Krasznahorkais verk.

Czesław Miłosz skriver att tiden är stämd på ett annat sätt i centraleuropeisk litteratur. I västeuropeisk tradition är tiden ”neutral, tidlös, viktlös, den löper inte i sicksack, den är utan plötsliga bukter och vattenfall”.

I den centraleuropeiska traditionen är det tvärtom: Tiden är full av överraskningar, i princip en aktiv deltagare i berättelsen.

Miłosz härleder detta karaktärsdrag till en utsatt historisk erfarenhet.

En historia där ingen går riktigt säker skapar en litteratur där tiden inte går att lita på.

Den erfarenheten leder till en ironisk grundsyn, en attityd som alla läsare av Krasznahorkai nog känner igen. ”Förnedrad nationell stolthet ger upphov till vanföreställningar, självömkan och mytbildning. Den centraleuropeiske författaren som ser detta tränas i ironi”, skriver Miłosz. Det gäller särskilt erfarenheten av den totalitära kommunismen, som Miłosz konstaterar har levererat motsatsen till vad dess intellektuella företrädare utlovat – inte bara fysiskt lidande, utan också genomgripande mänsklig alienation och en uppsvälld, fientligt inställd statsapparat. Diskrepansen mellan de offentligt påbjudna lögnerna och den upplevda verkligheten har skapat en grogrund för ironi och cynism.

Krasznahorkai är kanske mer än något annat känd som en författare som utforskar apokalypsen som tema.

Prismotiveringen från Svenska Akademien tar fasta på hans ”visionära och kraftfulla författarskap [...] mitt i undergångens fasa”. Susan Sontag har beskrivit en av hans mest lästa böcker, *Motståndets melankoli*, som ett ”apokalypsens mästerverk”.

Miłosz resonerar intressant kring apokalyptiska inslag i litteraturen, och han pekar på att upplevelsen av modernitet i Centraleuropa varit betydligt mindre positiv än i Västeuropa.

Den värdenivellering som följde på 1800-talets stora vetenskapliga och sociala framsteg, med Nietzsches förklaring om ”Guds död” som intellektuellt crescendo, tämjdes inte som i Västeuropa inom ramen för öppna samhällen. ”Den fullständiga relativiseringen av ont och gott, genom att göra dessa värden beroende av sociala värden i ett givet historiskt ögonblick, är en av de stora händelserna i europeisk historia”, konstaterar Miłosz.

Samhällena i Centraleuropa inordnades under totalitära statsapparater, vilket förvandlade medborgarna till både medbrottslingar och offer på samma gång. ”En totalitär stat är den logiska produkten av den moderna människans andliga urlakning, en sorts straff”, skriver Miłosz.

Även om Miłosz skrev sin artikel före Berlinmurens fall är det alltså lätt att fortfarande spåra flera av de drag han beskriver hos en senare författare som Krasznahorkai.

Debatten om den centraleuropeiska litteraturens särprägel har sedan 1980-talet stillnat. Men centraleuropeiska författare som Krasznahorkai fortsätter fortfarande att skapa litteratur värdig Nobelpriset. ■

***Jakob Sjövall** är statsvetare och frilansskribent.*

KULTURRÅDET

Jag saknar sjuttiotalets tv-tablå



BENGT OHLSSON
är journalist och författare.

I min spellista på Spotify med blandade favoriter dök Harpos ”Television” upp. Bakom artistnamnet döljer sig Jan Svensson från Bandhagen. Låten är från 1977 och fanns med på lp:n *The Hollywood Tapes*. Texten beskriver blandningen av högt och lågt som strömmar ut från tv-apparaterna. ”The weatherman smiles while a hungry child is kissing a king/and the Osmonds sing on/someone’s bending a spoon/someone’s walking the moon/someone’s robbing a bank/someone’s blowing a bomb/on television ...”

Låt oss överse med de dammiga referenserna och den haltande engelskan – för jag utgår från att Harpo inte menar att någon utför oralsex på en sprängladdning – och gå vidare till sista versen, där han målar upp en bild av en alkoholiserad kvinna som förspiller sina kvällar med att glo på ”the late late midnight movies”.

Låtar som ljöd genom ens ungdomsår kan som bekant erbjuda omskakande tidsresor. När jag hör ”Television” minns jag hur ofta tv-tittandet fick göra tjänst som en metafor för ett själlöst vuxenliv.

Exemplen är många. Ta titellåten från Nationalteaterns *Barn av vår tid* från 1978, skriven av Ulf Dageby, en sju minuter lång förortsskildring som harmonierar väl med det grådaskiga omslaget, där en ansiktslös yngling sitter på en betongmur: ”Farsan sitter hemma framför TV:n/morsan sitter antagligen breve/Lika bra att ta sig ner till EPA:s torg/där kan vi låta betongen gunga/gasa och sniffa och flumma”.

Eller ta Ebba Grön ”Tittar på TV” från 1982, hämtad från deras tack och lov sista lp. Den skärande nödrimmade texten använder samma grepp som Jan Svenssons fem år tidigare: ”Jag ser sönderskjutna bönder/Och jag ser städer som gått sönder/Jag tittar på hur världen faller isär/Och jag tittar på en showbizz-dokumentär”.

Eller Nina Hagens ”TV-glotzer” från 1978, hennes genialiska förtyskning av The Tubes ”White punks on dope”: ”Ich bin so tot/was das schon mein Leben?/Ich schalt die Glotze an/Happiness/Flutsch-Flutsch fun-fun”.

Gång på gång får tv-tittandet symbolisera fördumning och försoffning, en medelålders liknöjdhet som de fjuniga avkommorna ägnar en äcklad blick innan de drar ner till ”EPA:s torg” och stoppar haschpipan i munnen. Hellre slår vi ut hjärncellerna med thinner än att passiviseras i tv-soffan.

”Hellre slår vi ut hjärncellerna med thinner än att passiviseras i tv-soffan.”

Det finns en besk ironi här. Låt oss ta en titt på tv-tablån en vanlig onsdag i konungariket Sverige 1978. Två kanaler finns att tillgå. Vi river i gång i TV1 klockan 18.05, efter nyheterna. *Det var en gång ...* är ”en serie om människans utveckling”. Kvällens avsnitt handlar om Marco Polos resor. Detta följs av *Programett*, om ”natur, vetenskap och medicin samt Drutten och Krokodilen”. (Det sistnämnda är, som alla äldre läsare minns, en prisbelönt sovjetisk barnserie.)

Fram till läggdags halv elva kan vi också avnjuta koreograf Mats Isaksson som ”kommit att intressera sig för Rudolf von Labans system för notation av dansrörelser”, och inte minst kvällens långsittning, där det ”berättas om den polske tonsättaren Witold Lutosławski (född 1913 i Warszawa) samt om polsk nutidshistoria och modern musik”.

TV2 då? Efter barnprogrammen öppnar man starkt med ”Olga berättar: Olga är 87 år. När hon var liten bodde hon i Småland nära Växjö med sin mamma och pappa och 12 syskon.” (Eller förlåt: Det där *var* ett barnprogram.)

Sen följer 40 minuter om kvinnans situation i Indien. Sen kommer *Igelkotten*, om ”kampen mot ungdomsarbetslöshet i Umeå”.

Efter nyheterna i *Rapport* är det dags för TV2-teatern *Parasiterna*, ett engelskt drama om ”en familj som lever på socialhjälp. Pauline är ensam med fyra barn. Den äldsta flickan är utvecklingsstörd. De har svårt att klara sig på socialhjälpen och Pauline blir desperat när hon känner att familjen håller på att brytas sönder.”

Fina skådespelare i ensemblen. Christine Hargreaves spelar huvudrollen.

Efter den här köraren är det dags att, häpp, varva ner en halvtimme med ”Staten och varven – hur har den statliga varvspolitiken sett ut i ett historiskt perspektiv?” Sen är det godnatt.

Ni fattar vart jag vill komma.

Om man tillbringade sina kvällar framför tv:n 1978 hade man varit sprängfylld med nyttigheter och angelägna samhällsfrågor. Man hade förkovrat sig i Marco Polos upptäcktsresor, moderna polska tonsättare samt, icke att förglömma, Rudolf von Labans system för notation av dansrörelser.

Något att ha i bakhuvudet inför framtida förfasanden över fördummande medieyttringar. Ingenting är svårare än att se med klar blick på den tid man står mitt i. ■


SVENSK
INSAMLINGS
KONTROLL
90 KONTO
HJÄLP
MÄNNISKOR
I NÖD
Bli månadsgivare på
lakareutangranser.se
MEDECINS SANS FRONTIERES
LÄKARE UTAN GRÄNSER

KRITIK

RECENSIONER AV INTERNATIONELL FACKLITTERATUR

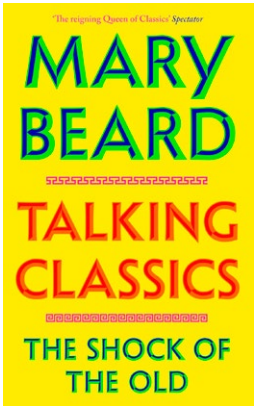


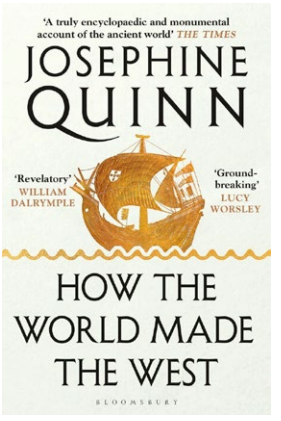


FOTO: TT

Ulla Gudmundson om greker och romare s. 72
Margareta Barabash om barndomen som försvann s. 77
Benny Carlson om den sköra Weimarrepubliken s. 79
Vincent Amble-Naess om vägen till lycka och framgång s. 82
Carl Rudbeck om filosofen Baruch Spinoza och Gud s. 85
Ann-Sofie Dahl om höken Zbig s. 90

President Jimmy Carter med sin rådgivare Zbigniew Brzezinski vid Camp David. Läs mer på s. 90.





Talking Classics. The Shock of the Old
Mary Beard
Profile Books, 2026

How the World Made the West
Josephine Quinn
Bloomsbury, 2025

HISTORIA

Vi bör samtala med antiken i stället för att dyrka den

Vi ska inte ta greker och romare så förtvivlat högtidligt, utan i stället använda dem för att bättre få syn på oss själva. Det är det som är själva poängen med den äldre historien.

Av ***Ulla Gudmundson***

När jag var 15 år och skulle börja gymnasiet bestämde jag mig för att välja latinlinjen. Beslutet var inte okontroversiellt. Tre rektorer – min far, min rektor i realskolan och min blivande rektor i gymnasiet – satte sig emot. Eftersom betygen räckte var reallinjens matematiska gren det självklara valet. Säga vad man vill om dessa rektorer: någon skillnad på flick- och pojkhjärnor gjorde de inte.

Men jag ville lära mig latin. Till slut segrade liberalen i min far över den auktoritära föräldern: ”Läs det du vill, då får du bäst betyg, och om arbetsmarknaden 10–20 år framåt vet vi ändå så lite.” Att det skulle finnas ett jobb där det var en poäng att kunna latin hade förstås varken han eller jag en aning om vid den här tiden.

Jag valde latinet av pur nyfikenhet. Och det har jag aldrig ångrat. Och latinet visade sig vara ekvationslösning för humanister: bena ut subjekt och predikat i en obegriplig text, haka på objekt och bisatser, fylla ut med adverb och attribut. Se meningen framträda. Och så det sista, deliciösa, momentet: sätta modern svenska på ord som skrevs för ett par tusen år sedan.

Att rabbla böjningsmönster (voco, vocas, vocat ...) och syntaxregler var förstås inte det roliga. Det var som multiplikationstabellen, ett träigt men nödvändigt verktyg. Det som grundlade en livslång kärlek till klassiska språk och till antiken var att få frågan ”tycker ni man ska leva så?” när vi i den latinska poesin kom till Horatius *carpe diem*, fånga dagen. Det var att få jämföra Ciceros Catilinadiatriber med Disraelis, Churchills och Kennedys tal och se hur de retoriska greppen återkom. Vår lärare, Lennart Thorslund (ja, jag tycker han förtjänar en hyllning), lyckades övertyga elva tonårstjejer i 1960-talets Mora om att de gamla romarna angick oss. När sanningens minut, muntan, kom var censorn, en professor från Uppsala, euforisk över denna latinklass långt ute i bushen. Fyrtio år senare skulle Lennart coacha mig en hel sommar inför posten som ambassadör i Vatikanen. Där hade man bilden av Sverige som ett renodlat futuristiskt ingenjörsland, utan humanistisk tradition. Att utmana stereotypa världsbilder är också en del av diplomatin.

Nyckeln till den antika världen kan vara en 4 000 år gammal brödbit. Mary Beard, professor emerita i klassiska studier i Cambridge och mångfaldigt prisbelönt antikforskare, beskriver i boken *Talking Classics. The Shock of the Old* hur hon som femåring med sin mamma (folkskollärare liksom mina föräldrar) besöker egyptologiavdelningen på British Museum. En museitjänsteman ser den lilla flickan storögt betrakta montern med brödbiten.

Han låser upp och sticker brödet under näsan på henne. ”Jag har aldrig glömt den där känslan av att vara så riskfyllt nära det förflutnas förlorade värld, genom något så välbekant, och så mirakulöst välbevarat, som en vanlig brödbit – en som, i alla fall i min föreställningsvärld, lika gärna kunde ha ätits av mig som av de där mystiska egyptierna.”

Så, egyptierna byggde inte bara pyramider och balsamerade mumier? De åt bröd? Som vi? Beards första kontakt med antiken är sinnlig, inte intellektuell. Reaktionen är förundran – över att människor för tusentals år sedan var så lika oss, att de åt, drack, tömde tarmen

”Grekerna såg sig inte som unika, de var väl medvetna om sin skuld till andra kulturer, främst den egyptiska.”

precis som vi. Som graffitin på ett avträde i Pompeji: ”Apollinaris, kejsar Titus läkare, sket ordentligt här”. Eller målningarna på väggen i en bar: gräl om fusk i spel, om vems tur det är att bli serverad, och pubvärdens klassiska replik: ”vill ni bråka får ni göra det utanför”.

I *Talking Classics* reflekterar Beard kring sina nära 50 år som antikforskare. Hon har förutom sin akademiska gärning varit en formidabel kommunikatör av antikens kultur och historia. Hon har publicerat en rad hyllade populärvetenskapliga verk. *Talking Classics* kan läsas både som en lättsam samtalsbok och som ett testamente.

Frågan hon ställer är: Varför ska vi egentligen bry oss om antiken? Ska vi verkligen intressera oss för vad människor gjorde och skrev i Grekland och Rom för mer än 2 000 år sedan?

Beards svar är, förstås, ett rungande ja – men inte av de skäl som brukar anges: att klassiska studier ”trains the mind”, övar tänkandet, eller att latinet är en hjälp i studier av moderna europeiska språk. ”Erfarenheten visar att om man vill lära sig franska så är det bäst att börja med franska, inte latin”, skriver hon torrt. Ännu mindre respekt har hon för argumentet att det är något speciellt, något unikt beundransvärt, med den grekiska och romerska kulturen. Visst, vi skulle vara fattigare utan Sapfos kärleksdikter, utan Vergilius *Aeneiden* och många andra verk, men det finns mycket i antiken som inte är värt att beundra. Skräplitteratur och trista och tråkiga texter skrivs under antiken likaväl som nu. Alla beundrar inte heller, påpekar hon, den grekiska och romerska arkitekturen som vi gör i Västerlandet. Den indiske poeten Rabindranath Tagore brast i gråt när han såg Parthenon – inte överväldigad av dess skönhet utan av dess ”barbariska fulhet”. Har vi rätt att hävda att han hade fel? Och slaveriet, kvinnoföraktet och det nästan ofattbara våldet var också en del av den antika världen.

Så, varför ska vi bry oss? Inte för att hos greker och romare hitta ”tidlösa sanningar”, inte heller för att de är ”källan till den västliga civilisationen”, utan för att *de fortfarande angår oss*. Att studera den äldre historien ger, skriver Beard, impulser att ställa frågor om oss själva, se med nya ögon på sådant som tagits för självklart. Hur var det att *leva* under antiken? Vi får, hävdar hon, ut betydligt mer av greker och romare om vi slutar upp med att ta dem så högtidligt. Det är *samtal* med dem, inte dyrkan, som vi bör ägna oss åt.

Och nog finns det en del att omvärdera. Att Västerlandets självbild har varit präglad av idealiserande projektioner på, i synnerhet, den grekiska antiken är ett faktum. Den har uppfattats och studerats som en unik kultur, skild från sin omgivning. Dagens forskning har korrigerat den bilden. Josephine Quinn, professor i antikens historia i Oxford, visar i bästsäljaren *How the World Made the West* hur den grekiska kulturen formades i utbyte med fenicier och egyptier, och även med det persiska imperiet.

Grekerna såg sig inte som unika, de var väl medvetna om sin skuld till andra kulturer, främst den egyptiska. Historikern Herodotos förundras och imponeras av mötet med icke-grekiska folk. Alexander den store förde den grekiska kulturen in i Asien.

Den indiske nationalekonomen och Nobelpristagaren Amartya Sen har påpekat att den grekiska demokratin spreds österut långt innan den nådde Mellaneuropa. Och den västerländska kultursyntesen rymmer inte bara Grekland och Rom utan också judendom, islam, medeltida kristendom och germanskt krigaretos.

Tankefiguren om en motsättning väst–öst, där väst stått för ljus, förnuft, harmoni, ordning och civilisation och öst för mörker, irrationalitet, kaos och barbari lutar sig tungt mot Platon, portalfigur för rationalismen och en av de bärande bjälkarna i västerländsk idétradition. Människans väsen är intellekt och ande, vägen till kunskap och det goda livet går via logisk reflektion. Platon har stått för det upphöjda, eviga, stabila, universella.

Den amerikanska filosofen Martha Nussbaum ser Platons filosofi som en teknik, *techne*, att med förnuftets hjälp göra sig immun mot fysiska begär, känslor, förnimmelser och behov, allt som hör till det förgängliga, vardagliga jordelivet. Den filosofiska motpolen till Platon är Aristoteles, som har blicken riktad mot sinnevärlden. Förnimmelse, känsla, erfarenhet är för honom vid sidan av intellektet viktiga vägar till kunskap. Praktisk livsvisdom är något annat än vetenskaplig teori. På Rafaels fresk *Scuola di Atene*, som kan beses i Vatikanmuseets Rafaelrum, ser man Platon peka

Forts. →

”Klassikerna tar, påpekar Beard, inte ställning politiskt. De har använts av fascism och nazism, men också i försvaret av demokrati och yttrandefrihet.”

uppåt, Aristoteles framåt. Det sammanfattar skillnaden mellan de bägge filosoferna.

Och i själva verket var ju de gamla grekernas tillvaro i högsta grad otrygg, oförutsägbar, instabil, obeständig. Aiskylos, Sofokles och Euripides tragedier speglar en värld där människan är utlämnad åt omständigheterna, det tillfälliga och föränderliga, och åt ödet. Nyckfulla gudar måste blidkas med offer. Samma budskap finns i *Odysséen*. *Pontos*, grekernas ord för det öppna havet där man inte ser land och där en skeppsbruten Odysseus kastas hit och dit, kan läsas som en metafor för detta mänskliga predikament. Havet går inte att betvinga med förnuftet. Det enda människan kan göra är att navigera sig fram mot sitt mål.

Det relevanta verktyget är inte det upphöjda förnuftet, utan det grekerna kallade *metis*: förmågan att blixtsnabbt anpassa sig till nya situationer och kompensera ett styrkemässigt underläge med listighet.

Magi, spöken, monster, droger, extatisk yrsel, spåmän och siare var också en del av det grekiska. Det är dem Odysseus möter på sin färd. Beard känner frändskap med E.R. Dodds, irländsk socialist, mystiker och författare till *The Greeks and the Irrational*, en fascinerande bok som fortfarande finns i tryck efter trekvarts sekel. Dodds visar på den ständiga dialogen i det antika Grekland mellan det vilda, oberäkneliga, okontrollerbara och det logiska förnuftet. Inte bara Athena, visdomens gudinna, utan fruktbarhetens och extasens gud Dionysos dyrkades i 400-talets Aten. De stora tragödernas verk (och även Aristofanes komedier) var gåvor som frambars till guden vid de stora årliga festerna. Budskapet i Euripides *Backanterna* är att det irrationella, passionerade måste accepteras som en del av det mänskliga.

Hur lika eller olika oss var egentligen de gamla grekerna och romarna? Mary Beard är på jakt efter vanligheten, likheterna. Men lika viktigt, understryker hon, är att acceptera att *vi aldrig riktigt kan nå fram*. Antikens människor förblir i grunden ogripbara. Vi rörs till tårar över Odysseus gamla hund, vars hjärta brister av glädje när han återser husse efter 20 år. Men hur ska vi se på hängningen av de tolv slavinnorna, vars enda brott är att ha haft sex med, antagligen våldtagits av, friarna? Måste vi se den historiskt, som ett uttryck för en arkaisk tid då rättvisa skipades med blodshämnd?

Har vi rätt att fördöma den utifrån vår tids etiska kriterier? Både och, är Mary Beards svar.

Klassikerna tar, påpekar Beard, inte ställning politiskt. De har använts av fascism och nazism, men också i försvaret av demokrati och yttrandefrihet. Den romerske historikern Tacitus torra yttrande ”ubi solitudinem faciunt, pacem appellant” – de skapar en öken och kallar den fred – passar märkvärdigt väl in på dagens Gaza. Den italienske socialisten Antonio Gramsci pläderade för grekiska och latin som en del i statliga läroplaner. Jag minns mr Abrams, min grekisklärare i USA 1967/68, som på fritiden brände inkallelsekort till Vietnamkriget.

Det är omöjligt att läsa Beard utan att reflektera kring den tradition hon både är en del av och har revolterat mot. Att hon som kvinna, med bakgrund i medelklass och statliga skolor, verkat i ett spänningsförhållande till ett etablissemang som rymt enorm kunskap, men också snobbighet, könsdiskriminering och klasstänkande, är uppenbart.

Fram till 1919 (för Cambridge) och 1920 (för Oxford) var skolbetyg i latin och antik grekiska ett måste för att över huvud taget få studera där. En inte orimlig parallell är genombrottet för den allmänna rösträtten vid samma tid. Långt efter att detta krav lyfts ansågs en examen från Oxbridge i klassiska studier vara den naturliga kvalifikationen för en karriär inom juridik, statsförvaltning eller det militära.

Beard citerar Louis MacNeice, irländare, poet, klassicist och BBC-journalist. Denne fångar i den tunna lilla volymen *Autumn Journal* inte bara världsläget hösten 1938 utan också, i en underbart ironisk passage, en *public school*-kultur där klassiska språk fungerar som grindvakter för privilegier, klass och skolning i imperiebyggande:

Which things being so, as we said when we studied
The classics, I ought to be glad
That I studied the classics at Marlborough and Merton
Not everyone here having had
The privilege of learning a language



Ur Christopher Nolans film *The Odyssey,* där den skeppsbrutne Odysseus kastas hit och dit på det öppna havet och nyckfulla gudar måste blidkas med ständiga offer.

FOTO:UNIVERSAL STUDIOS

Forts. →



FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Odysseus huvud i marmor, funnet i kejsar Tiberius villa i Speralonga.

That is controvertibly dead,
And of carting a toy-box of hall-marked marmoreal
phrases
Around in his head
We wrote compositions in Greek which they said was a
lesson
In logic and good for the brain;
We marched, counter-marched to the field-marshal's blue- pencil baton,
We dressed by the right and we wrote out the sentence
again.
We learned that a gentleman never misplaces his accents,
That nobody knows how to speak, much less how to
write
English who has not hob-robbed with the great grandparents of English,
That the boy on the Modern Side is merely a
parasite
But the classical student is bred to the purple, his training
in syntax
Is also a training in thought
And even in morals; if called to the bar or the barracks
He always will do what he ought.

Att begåvningar drogs till klassiska studier med sådana framtidsutsikter är ju knappast förvånande. Utrymme fanns också av allt att döma för ett mått av excentricitet.

Ett exempel är Kenneth Dover, vars kommentar från 1970 till Aristofanes komedi *Molnen* fortfarande är högst njutbar läsning. Den genomsyras både av lärdom och av vildsinta rallarsvingar mot forskarkollegor. Den som kämpar sig igenom Aristofanes fars får en inblick i det lägre vardagsspråket i 400-talets Aten. Könsorden haglar.

Efter läsningen kan man be folk dra åt helvete på klingande attiska: *eis kórakas*, dra åt kråkorna!

Bara det!

Beard har inte varit ensam om att kritiskt granska den brittiska klassicisttraditionen. Mot romantikern John Keats *Ode on a Grecian Urn* och *On First Looking into Chapman's Homer* kan ställas Virginia Woolfs underfundiga essä *On Not Knowing Greek* från 1923. (sex år före *Ett eget rum*, en text med vilken den har mycket gemensamt). Essän är *vintage* Woolf, stillsam men knivskarpt ironisk mot de ojämlika villkoren för pojkar och flickor när det gäller klassisk bildning.

Flickor ansågs kunna nöja sig med det poeten Elizabeth Barrett Browning döpt till "lady's Greek", en grekiska *light*, utan de accenter som vållar nybörjare i språket så mycken möda och vars korrekta användning MacNeice sarkastiskt utnämner till tecknet på en sann gentleman. Men, som Beard påpekar, Platon, Sofokles och Euripides skulle ha stått helt frågande inför en accentuerad text. Accenter infördes långt senare, som ett stöd för betoningen, och systematiserades först under bysantinsk tid.

Ändå känner jag avundsjuka mot Beard som haft en så stark tradition att ta spjärn mot. År 1950 när Dodds skrev sin klassiska bok var också Sverige på banan. Dodds citerar med påtaglig respekt svenska antikforskare: Martin P:son Nilsson och Erland Ehnmark.

Sverige har antikforskare också i dag, men poolen ur vilken framtida forskare ska tas existerar knappast längre. Utvecklingen är inte unik för Sverige, men jag undrar om något europeiskt land velat ta bort antikens historia ur läroplanen för grundskolan (som Skolverket var en hårsmån från att göra 2019)?

Medelhavsmuseets framtid är osäker. Möjligheten för svenska femåringar att, som Mary, möta antiken konkret kan snart vara borta.

Och de klassiska språken? Jag kan tycka att Beard med sin *hands-on*-approach underskattar deras betydelse som dörr till antiken. Vi som inte burit samma ryggsäck som hon möter texterna på samma sätt som hon brödbiten: med *thauma*, förundran.

Och fortfarande finns Homeros, Euripides, Platon tillgängliga på svenska tack vare Erland Lagerlöf, Ingvar Björkeson och Jan Stolpe, och även Hjalmar Gullberg och Emil Zilliacus.

Men översättningar åldras, nya kommer att behövas. Kommer någon att ha de kunskaper och känsla för både svenska och de antika språken som krävs? ■

***Ulla Gudmundson** är diplomat och författare.*



Girls®. Gen Z and the Commodification of Everything
Freya India
Henry Holt, 2026

SAMTIDSKULTUR

Barnen leker inte längre, de är upptagna med hudvård

I det digitala universumet gäller speciella regler som får en uppväxande generation att lägga mer tid på att retuschera sina selfies än på att rita, läsa och leka.

Av ***Margareta Barabash***

De nioåriga tvillingsystrarna Koti och Haven Garza har 5,3 miljoner följare på Tiktok. De slog igenom som fyraåringar 2020 när modern Adrea började lägga upp korta dansvideor på sina döttrar. I ett viralt klipp med över fyra miljoner visningar sitter Koti framför kameran omgiven av hudkrämer, serum och sprejer. ”We’re Gen Alpha influencers, of course we’re obsessed with skincare”, säger hon klämkäckt med munnen full av mjölktandsgluggar. Klipp till Haven: ”We’re Gen Alpha influencers, of course our favourite stores are Sephora and Ulta [skönhetskedjor].” Hon trasslar in sig bland bokstäverna i ”influencer”, ett ord för knepigt för ett litet barn att artikulera. Tillbaka till Koti: ”We’re Gen Alpha influencers, of course we wear a headband when we’re doing our Get Ready With Mes [en utmaning som går ut på att filma när man gör sig i ordning].” Och slutligen Haven: ”We’re Gen Alpha influencers, of course we don’t have toys.”

Hudvårdsbranschen exploderade under pandemin. Instängda i sina hem och fastklistrade framför ett algoritmiskt dopat flöde blev tjejer metodiskt invaggade i tron att tvål, vatten och en ren handduk inte längre var tillräckligt för att vara vacker och fräsch – eller kanske ens för att bibehålla människovärdet. I klipp efter klipp propagerade influerare, ofta i betalda samarbeten, om att den nya tidens skönhetsideal krävde polypeptidkräm, glykoliskt nattserum och ansiktsbehandlingar med infrarött ljus. Plötsligt blev ”Sephora 10-year-olds” ett omtalat globalt fenomen – lågstadiebarn som intar butikerna, beter sig som på en lekplats och shoppar (med föräldrarna i släptåg) avancerade produkter för tusentals kronor.

Men ytterst sett spelar det ingen roll hur mycket pengar tjejerna spenderar. De kan aldrig någonsin bli vackra eller framgångsrika, åtminstone inte enligt det digitala universumets lagar. Idolernas gyllene snittet-ansikten är nämligen inte enbart ett resultat av kollagenkrämer. Sedan introduktionen av frontkameran via Iphone 4 2010 – och därmed selfiens födelse – har skönhetsfilter blivit en obestridlig del av den kvinnliga digitala närvaron. Retuscheringsappen Facetune har laddats ned 300 miljoner gånger sedan 2014 och marknadsförs med modeordet *empowerment*, ett sätt att skapa den bästa versionen av dig själv överallt och hela tiden. Eller för ett citera företagets cyniska tweet från 2018: ”Celebrate #InternationalWomensDay – reclaim the way you look at selfie editing, a habit which can actually be a powerful form of #selfexpression.”

AI-tekniken har tagit alltsammans ytterligare ett steg. År 2023 lanserade Tiktok verktyget Bold Glamour. Med hjälp av generativa motståndarnätverk omstruktureras ansiktet subtilt pixel för pixel i realtid, i stället för att som tidigare enbart lägga på ett filter. Smalare näsor, fylligare lockar, glödande hy. Aldrig förr har lögnen varit så sofistikerad.

Så i stället för att rita, läsa eller leka lägger tjejerna timmar på att i ensamhet retuschera bilder på sig själva. Ett förrädiskt spel med barndomens frihet och oskuld som insats.

Det är denna sköna nya uppväxt som Freya India skildrar i *Girls®. Gen Z and the Commodification of Everything*. India driver till vardags Substacken Girls, där hon med en ung kvinnas ögon reflekterar över hypermodernitetens bergochdalbana. Hon samarbetar även med

Forts. →

”Den som mår sämst är mest värdefull, eftersom algoritmerna då kan erbjuda ett evighetsflöde av skräddarsydda lösningar.”

Jonathan Haidt, socialpsykologen som ligger bakom de globala storsäljarna *The Coddling of the American Mind* och *The Anxious Generation*. I den sistnämnda, som utkom på svenska häromåret, visade han hur smarttelefoner och sociala medier har försämrat den yngre generationens psykiska hälsa, prestationsförmåga och förutsättningar att klara av vuxenlivet. India, född 1999, tillhör själv den generationen – Z. Födda mellan 1995 och 2010 blev de Silicon Valleys första labbråttor.

India beskriver hur hon under hela sin uppväxt upplevde en känsla av tomhet, ett slags bortkoppling från världen. Hon ville gömma sig för alla människor, samtidigt som hon var besatt av att utvärdera sin digitala närvaro. De vuxna hävdade att hennes känslor var normala, att tonårstiden är knepig för alla och att det ”alltid varit så här”. Men så stod de själva handfallna när India och hennes kamrater förlamades av social fobi, fick antidepressiva preparat utskrivna och tillbringade större delen av sin vakna tid i närmast hypnotiskt tillstånd framför en skärm.

För det har ju inte alltid varit så här.

Det digitala universumet har en egen logik. Dess invånare har inget människovärde, endast ett kapitalvärde. Valutan stavas persondata. Den som mår sämst är mest värdefull, eftersom algoritmerna då kan erbjuda ett evighetsflöde av skräddarsydda lösningar i form av nya produkter, nya partners och nya politiska trender. Känslor amplifierar algoritmerna. Ju mer extremt innehåll, desto större engagemang.

Den växande kroppen blir därför grotesk utan AI-filter. Den första kyssen kommer flera år efter det första mötet med våldsporren. Sökandet efter kärleken är en digital kortlek där människor bedöms och ratas som e-handelsvaror. Att inte delta i politiska nättrender som #Blacklivesmatter blir suspekt. En sökning på bantningstips blir ett kaninhål med pro-anorexi-influerare. Livets alla faser måste dokumenteras inför tusentals ögon – annars är det som om de aldrig inträffat.

Medan barndomen går sin gilla gång skär techoligarkerna guld med täljkniv. Tjejerna har blivit Tjejer® – konsumenter och handelsvaror på en och samma gång.

Stundtals blir India väl melodramatisk. För nej, det är faktiskt inte vanligt att gå på konsert enbart för att ta selfies, och nej, alla vänskaper tjejer emellan är inte reducerade till postande av Instagramstories om varandra. Vidare försöker hon sig på en politisk och existentiell analys där hon hänvisar till amerikanska studier som pekar på att progressiva unga kvinnor mår psykiskt sämre än såväl konservativa dito som progressiva män. India kopplar det delvis till 2010-talets så kallade Instagramaktivism, där komplexa budskap om feminism, intersektionalitet och postkolonialism trycktes ihop till poppiga, hashtagvänliga slagord.

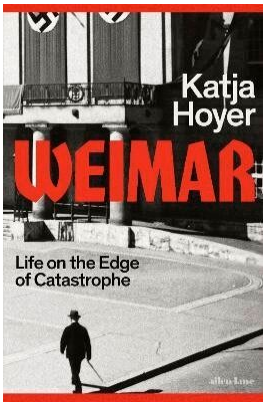
Samtidigt noterar hon nedgången i religiöst engagemang och ökningen av skilsmässor, trender som hon menar bottnar i en isolerande hyperindividualism där alla är sin egen gud. Livets syfte blir att frigöra sig från allt skav som hindrar en från att fullända templet Jaget, med perfekta kroppar och moraliskt överlägsna värderingar. Det är intressanta tankar som gärna hade fått ta mer plats, men som hon dessvärre enbart ägnar några få sidor åt. Som läsare förlåter man henne dock. Att bokens huvudled är ursinnet över den förlorade barndomen och nostalgin över en värld som aldrig fick upplevas är knappast svårförståeligt.

Råttungarna som växte upp i laboratoriet har blivit stora och de kommer inte att hålla tyst om sina upplevelser. En av fjolårets New York Times-bästsäljare var 22-åriga Shari Frankes memoarer *The House of My Mother*. Frankes mor Ruby låg bakom den numera borttagna Youtubekanalen *8 Passengers*, där hon dokumenterade sitt, sin mans och deras sex barns vardag. Kanalen hade 2020 över en miljard visningar och som mest 2,5 miljoner prenumeranter. Modern publicerade flera videoklipp i veckan, och ingenting var för privat: familjegräl, dåligt humör – till och med bh-shopping med döttrarna (enligt Franke var det den sistnämnda kategorin, det mest intima så som första kyssen eller första dejten, som genererade flest visningar). Barnen hade refererats till som ”anställda” från fyra års ålder.

De kommande åren lär verk som Indias och Frankes bli en egen genre. De äldsta bland deras generationskamrater har redan fyllt 30. De är gamla nog för att se tillbaka på sin barndom med vemod. Gamla nog för att utbrista ”det här är inte ’inget nytt’!” när den äldre generationen muttrar att det minsann moraliserades över videovåldet också.

Unga nog för att säga till dagens barn: ”Vi har sett konsekvenserna av det ni går igenom just nu. Logga ut innan det är för sent.” ■

__Margareta Barabash__ är frilansskribent.



Weimar. Life on the Edge of Catastrophe
Katja Hoyer
Allen Lane, 2026

HISTORIA

Från liberal demokrati till folkmordsdiktatur

Efter första världskrigets kaos skulle Weimar bli hjärtat i en ny, demokratisk tysk republik. I stället blev staden basen för nazistpartiets framväxt.

*Av **Benny Carlson***

Weimarrepubliken, detta experiment i demokrati och avantgarde som slutade så tragiskt, är föremål för en strid ström av litteratur. En Bokussökning på ”Weimar Republic” och ”Weimarer Republik” ger i snitt omkring 40 respektive 90 träffar per år 2020–2025. Själv har jag länge lockats av ämnet och på senare år haft nöjet att recensera Harald Jähners *Vertigo. The Rise and Fall of Weimar Germany 1918–1933* och Frank McDonoughs *The Weimar Years. Rise and Fall 1918–1933*. Även svenskar – historikern Olle Larsson, statsvetaren Erik Åsard och författaren Mats Bergström – har på sistone gett sig i kast med ämnet.

Katja Hoyer är en relativt ung (40 år) historiker och journalist. Hon föddes i DDR, studerade vid universitetet i Jena ett par mil från Weimar och är numera gästforskare vid King’s College London. Hon har tidigare gjort sig bemärkt för två böcker, *Blood and Iron* (2021) om det tyska kejsarriket 1871–1914 (recenserad av undertecknad i Axess nr 7 2022) och *Beyond the Wall* (2023) om Östtyskland 1949–1990.

Nu har ett tredje arbete anlänt: *Weimar*, om livet i staden som ses som Tysklands kulturella vagga och som har liknats vid Tyskland i ett nötskal. Detta arbete om 464 sidor, baserat på arkivmaterial, brev, dagböcker, dagstidningar och litteratur, vittnar om Hoyers välutvecklade förmåga att fånga in och organisera ett stort material och förvandla det till en medryckande och spännande berättelse.

Hoyer ställer inledningsvis den fråga som hemsöker oss eftersom vi fruktar en upprepning: ”Hur slog Tyskland inom loppet av några få år om från en av de mest liberala demokratierna i världen till en folkmordsdiktatur?” Hon finner att det, trots allt som skrivits om tredje riket, finns skäl att fortsätta söka svar på en ”granulär nivå”. Vilken stad kan vara mer lämpad för sållning av historiska korn än just Weimar, som ”länge varit Tysklands kulturella ledstjärna, men som för en tid också var mörkrets hjärta”? Nazisterna hyllade Goethe och Schiller samtidigt som de mördade tiotusentals människor i Buchenwald.

Persongalleriet i Weimar omfattar många kända namn, i främsta raden Adolf Hitler, som besökte staden ett fyrtiotal gånger, Weimarsonen och Hitlerjugendledaren Baldur von Schirach, Friedrich Nietzsches syster Elisabeth och hennes liberale vän Harry Graf Kessler, skådespelaren Emmy Sonnemann, gift Göring, och den råbarkade nazistledaren Fritz Sauckel. Men också många namn ur det anonyma folkdjupet, främst bokbindaren, pappershandlaren och dagboksskrivaren Carl Weirich, hotellägarna Arthur och Rosa Schmidt, hon med judisk bakgrund, och socialdemokraten och motståndsmannen Kurt Nehrling.

Boken är kronologiskt upplagd och skildrar, efter en prolog om första världskriget, livet i Weimar år för år från 1919 till 1939, varpå följer en epilog om andra världskriget samt slutsatser. Många dramatiska händelser passerar revy. Man kan i en recension bara återge ett axplock.

Efter Tysklands nederlag i första världskriget rådde kaos i Berlin. Friedrich Eberts provisoriska regering behövde dra sig tillbaka till en säker

Forts. →

”Weimarborna kunde knappast, hur mycket de än höll för ögon, öron och näsor, hävda att de inte visste vad som försiggick in på knutarna.”

plats, och valet föll på Weimar i delstaten Thüringen. Att den nya republiken tog avstamp i Weimar och inte Berlin innebar samtidigt en signal till ententen: Det skulle bli slut på preusseriet. Weimar ligger dessutom mitt i Tyskland. ”Det skulle bli hjärtat i ett nytt Tyskland.” I juli 1919 antogs den nya tyska konstitutionen.

Våren 1920 samlades ett par tusen vänsteraktivister i Weimar och placerade en lagerkrans på Goethestatyns huvud. En annan livlig Goethebeundrare var Marlene Dietrich, som av sina föräldrar i Berlin skickats till internatskola i Weimar.

När Elisabeth Förster-Nietzsche i juli 1921 firade sin 70-årsdag gratulerades hon av författare och konstnärer som Thomas Mann och Edvard Munch. Hon redigerade sin brors skrifter efter eget behag och drev Nietzschearkivet med hjälp av donationer från bland andra Ernest Thiel. I delstatsvalet 1921 fick partier som inte accepterade den nya republiken mer än två tredjedelar av platserna i Thüringens parlament.

Den unge Baldur von Schirach, son till en teaterchef, tog privatlektioner hos en antisemitisk författare. Tyskland led av akut bostadsbrist och i Weimar försökte Walter Gropius och hans Bauhausskola finna rationella metoder för massproduktion av praktiska bostäder, metoder som går igen hos Ikea.

Nazistpartiet, som förbjudits efter kuppförsöket i München 1923, tilläts verka i Thüringen från mars 1924, ett år före övriga landet, vilket gav partiet en bas från vilken det kunde återuppbyggas. I april det året firades Hitlers födelsedag på Arthur och Rosa Schmidts hotell Hohenzollern. Födelsedagsbarnet satt inburat i Landsberg, men det hindrade inte andra partikoryféer som Erich Ludendorff, Alfred Rosenberg och Julius Streicher från att festa på ett hotell ägt av en judinna. I augusti strömmade högerextremister åter till Weimar och ställde till med fylleslagsmål. En av deltagarna, Joseph Goebbels, fann sitt mål i livet. I valet 1924 gick emellertid extremisterna på ömse sidor bakåt och Socialdemokraterna framåt.

I mars 1925 kom Hitler till Weimar för att hålla sitt första tal utanför Bayern. Strax bildades Weimars nazistiska partigrupp, ledd av Fritz Sauckel. Bauhaus tvingades lämna staden och flytta till Dessau. Hitler återkom ett par gånger 1925, checkade in på Hohenzollern och förklarade att han älskade Weimar. Året därpå var han åter i stan. Ritualen med ”blodsflaggan” från kuppförsöket i München initierades. Hitlerjugend bildades. Hitlerhälsningen fick sin publika lansering. Misshandel, inbrott i bilar och vandalisering av byggnader ingick i ritualen.

Hösten 1927 firades den framlidne Nietzsches 85-årsdag med Oswald Spengler som huvudtalare. Hans skruvade bok *Västerlandets undergång* gick hem bland tyska intellektuella men på grund av sin pessimism inte hos Hitler. Harry Graf Kessler liknade Spengler vid en fet präst som lyckades göra Nietzsche tråkig. Hitler var för övrigt, till skillnad från Mussolini, ingen större Nietzscheentusiast; han var ju själv den store profeten.

I valet 1928 röstade 11 procent av Weimarborna på nazistpartiet, fyrfaldigt fler än tysken i gemen. I valet i Thüringen året därpå fick nazisterna 11 procent av rösterna och hela 24 procent i Weimar. I början av 1930 fick nazisterna för första gången ministerposter när juristen Wilhelm Frick blev inrikes- och utbildningsminister i Thüringen. Hitler förklarade att Fricks främsta uppgift skulle bli att rensa ut ”röda” element från administrationen och via utbildningssystemet förvandla tyskarna till fanatiska nationalister. Frick sade sig likt vår tids Milei och Musk vilja angripa den offentliga förvaltningen med motorsåg och förbjöd likt dagens amerikanska republikaner misshagliga böcker i skolan. Med Bauhaus ur vägen fick arkitekten Paul Schultze-Naumburg fria händer att rensa konst och arkitektur i Weimar från judiska, socialistiska och modernistiska inslag.

I valet 1930 fick nazisterna 18 procent nationellt, knappa 20 procent i Thüringen och 28 procent i Weimar. Emmy Sonnemann föll året därpå pladask för Hermann Göring. Weimar och Tyskland föll pladask för nazisterna, som i valet i juli 1932 fick 44 respektive 37 procent av rösterna. Efter Hitlers maktövertagande i januari 1933 upphöjdes Frick till inrikesminister i hela riket. Ett statligt institut för rasstudier etablerades i Weimar. Sauckel valde till chef sin vän Karl Astel, som sökte inspiration om härskarrasen i Nietzschearkivet och på egen hand lyckades sterilisera 1 500 människor. Nästa logiska steg blev mord på människor med mentala och fysiska

FOTO: GETTY IMAGES



Mätning av skallar och ansikten, utförd av det antropologiska institutet vid Kiels universitet under Weimarrepublikens sista år.

handikapp. Mer än 650 invånare i Thüringen föll offer för eutanasiprogrammet.

I juli 1936 ägde ett stort nazimöte rum i Weimar till åminnelse av det första mötet 1926. Inte mindre än 110 specialchartrade tåg anlände med besökare från hela Tyskland – även svenska ungnazister deltog. ”Min Führer, den tyska ungdomen är din”, utropade von Schirach vid ett massmöte med en kvarts miljon deltagare. Hitler utlovade ett lika pampigt 20-årsjubileum 1946. Det blev av oförutsedda omständigheter inställt.

En morgon i juli 1937 närmade sig en lastbilskonvoj Ettersberg, berget där Goethe hade vandrat och känt sig fri. Bilarna kom med fångar som började bygga Buchenwald, det största koncentrationslägret på tysk mark. Det brutala kommendantparet Karl Otto och Ilse Koch lyckades åstadkomma de högsta dödstalen i alla koncentrationsläger före världskriget. I allt mötte omkring 56 000 människor döden där. Lägret hade till en början inga egna förbränningsugnar, varför krematoriet i Weimar fick ta hand om ideliga leveranser av utmärglade kroppar. Läkare i Weimar fick på sin lott att sterilisera fångar. Vatten, elektricitet, livsmedel och andra varor levererades från staden till lägret. Weimarborna kunde knappast, hur mycket de än höll för ögon, öron och näsor, hävda att de inte visste vad som försiggick in på knutarna.

Weimarborna hade varit med och sått vind. De fick skörda storm. En fredag i februari 1945 släppte amerikanska plan närmare 2 000 bomber över Weimar. Fler räder följde och sammanlagt miste 1 254 invånare livet. Goethe- och Schillermuseerna låg i ruiner.

Dessa axplock har kretsat kring kända namn och större händelser. Men vad hände med de ”små” människorna? (Den som inte vill veta ”hur det gick” kan hoppa över detta och följande stycke.) Pappershandlaren Carl Weirich, en opolitisk människa som åstundade ekonomisk trygghet, ett lyckligt familjeliv och långa naturpromenader, fick inte mycket av de båda första varorna. Hans ekonomi åkte bergochdalbana, hans första hustru avled i tuberkulos och deras dotter i hjärnhinneinflammation. Han gifte om sig och fick en son, som 1944 blev inkallad till militärtjänstgöring, greps av ryssarna efter krigsslutet och avled i det tidigare koncentrationslägret Sachsenhausen.

Arthur och Rosa Schmidt drev länge med framgång sitt hotell och lyckades hålla sig under naziradarn ända till sommaren 1944 när Gestapo fick nys om Rosas judiska bakgrund. Hon sattes genast på ett tåg till Auschwitz och mördades. Även Kurt Nehring lyckades länge gå under radarn i sin krets av antinazister. Men efter några oförsiktiga yttranden blev han av en kollega angiven till Gestapo och avrättad.

Dessa tre fall (som Hoyer inte vill se som typfall eftersom de var verkliga människor) – den opolitiske mannen, den hotade judinnan, den ståndaktige motståndsmannen – vittnar om vanliga människors svåra livsval under extrema omständigheter. ”De formas av historiska händelser som de i sin tur formar genom sina reaktioner”, för att tala med Hoyer. Deras öden demonstrerar att det i det långa loppet inte finns utrymme för trygghet och lycka i en fascistdiktatur, åtminstone inte för andra än fanatiker, opportunister och sadister.

Personligen tycker jag att de företrädesvis tyska detaljstudierna av människors liv i en stad under något år utgör en av vår tids mest intressanta former av historieskrivning. Jag tänker närmast på Oliver Hilmes *Berlin 1936* och Volker Weidermanns *München 1918* och *Oostende 1936*. En svensk motsvarighet är Svante Nordins *Hitlers München*. Katja Hoyers *Weimar* är ett kraftfullt bidrag till genren, även om det, liksom Nordins, behandlar en följd av år.

Som uppvärmning till *Weimar* kan Andrea Wulfs *Fantastiska rebeller* rekommenderas. Hon är liksom Hoyer forskare och journalist uppväxt i Tyskland och verksam i Storbritannien.

Hennes bok utspelas i grannstaden Jena kring sekelskiftet 1800 och handlar om de filosofer och författare – Goethe, Schiller, Fichte, brödraparen Humboldt och Schlegel, Hegel, Novalis, Schelling och Caroline Schlegel-Schelling – som genomförde den kulturella revolution som kollektivistiska vänster- och högerextremister i efterhand försökt kidnappa, obekymrade om att revolutionärerna hade satt individens frihet i centrum. ■

***Benny Carlson** är professor emeritus i ekonomisk historia.*



80,000 Hours. How to Have a Fulfilling Career That Does Good

Benjamin Todd
Cornerstone Press, 2026

SAMHÄLLE

Karriärrådgivning för världsförbättrare

En relativt ny global rörelse går ut på att förbättra mänsklighetens situation. Nyckeln är inte demonstrationståg eller debattartiklar, utan att välja rätt karriär.

*Av **Vincent Amble-Naess***

Kärlek och arbete, lär Sigmund Freud ha svarat när man frågade honom vad som kännetecknade ett hälsosamt psyke. Vad han menade med det, och huruvida han ens har sagt det, är svårt att med säkerhet utröna. Det står i varje fall klart att synen på dessa två ting har kommit att sammanblandas sedan Freuds dagar.

Arrangerade äktenskap har i vår del av världen länge setts som en bisarr och förlegad sedvänja, och att gifta sig för pengar anses av de flesta vara direkt omoraliskt. Att välja sitt yrke utifrån ekonomiska motiv har länge varit mer accepterat, men det tycks mig som om också detta nu börjar ifrågasättas. I stället bör man följa sin passion, som det heter.

Vad gäller valet av yrke är det ett dåligt råd, anser jag. I Sverige förväntas man veta ungefär vad man vill ägna sig åt redan i 16-årsåldern, när man väljer gymnasieskola. Men att en tonåring skulle ha någon ”passion” som det går att leva på framstår som föga troligt.

I den nyutkomna boken *80,000 Hours. How to Have a Fulfilling Career That Does Good* citerar författaren Benjamin Todd en studie på kanadensiska collegestudenter. Nittio procent av dem uppgav att deras största passion rörde antingen konst eller idrott. Samtidigt bestod mindre än tre procent av arbetsmarknaden av sådana tjänster. Verkligheten är inte anpassad för våra önskemål, slår författaren fast.

För att hitta rätt karriär räcker det alltså inte med introspektion. Man måste också veta något om omvärlden. Och det är inget litet beslut det handlar om; för de flesta är det tvärtom det viktigaste i livet. För oss som inte ärver någon förmögenhet är karriären nämligen vår största tillgång. Merparten av livets vakna tid går åt till arbete.

Ett genomsnittligt yrkesliv innefattar drygt 40 timmar i veckan i 40 år, det vill säga cirka 80 000 timmar. Konsten är lång, som Hippokrates lär ha sagt. Och hur vi tillbringar dessa timmar avgör inte bara hur nöjda vi känner oss med tillvaron, utan också i vilken utsträckning vi kan påverka världen. Benjamin Todd är medgrundare av en organisation med samma namn som boken, 80,000 Hours (80k), som i cirka 15 år har arbetat med ett särskilt slags karriärrådgivning. De är en del av en global rörelse som går under det något självgoda namnet Effektiv altruism (EA). Sammanfattningsvis kan sägas att rörelsens mål är att uppnå en moralisk förbättring av världen, med hjälp av evidensbaserad metodik.

Just ordet ”moralisk” kan för många vara en stötesten. Somliga hävdar att människors moral ytterst är ett uttryck för deras kulturella värderingar, och att det därför saknas en objektiv grund för att tala om rätt och fel. I någon mån har de naturligtvis en poäng. Samhället påverkar utan tvekan våra uppfattningar om vad som är gott.

Men det som alltid har irriterat mig är att denna insikt ofta framställs som banbrytande. Att kulturen formar människors värderingar har man ju vetat i tusentals år. I princip alltid. Den verkliga frågan är en annan: Följer det därav att inga handlingar är fel i sig? De flesta skulle nog svara nekande.

Nästan ingen menar på allvar att tortyr, folkmord eller kannibalism bara är en fråga om personlig smak.

”Följer det därav att inga handlingar är fel i sig? De flesta skulle nog svara nekande. Nästan ingen menar på allvar att tortyr, folkmord eller kannibalism bara är en fråga om personlig smak.”

För den som är av uppfattningen att vissa saker är rätt och andra är fel kvarstår frågan om vad som kännetecknar dessa goda handlingar. Inom den normativa etiken finns olika teorier om detta. Somliga filosofer fokuserar på rättigheter och förbud. Vissa handlingar är förkastliga oavsett vilka konsekvenser de får. Ofta tas mord på oskyldiga som exempel. För andra tänkare är det viktiga att leva ett dygdigt liv. Och för ytterligare några är konsekvenserna det enda som avgör. Dessa senare kallas för konsekventialister, där den vanligaste formen är utilitarism, eller nyttomoral, som skolbildningen kallas på svenska.

Utilitarismen har flera problem, som kan åskådliggöras genom tankeexperiment. Det mest berömda är kanske det om läkaren som mördar sin patient för att transplantera hennes organ och på så vis rädda livet på fem andra människor. Förutsatt att läkaren inte blir påkommen, och därigenom skadar förtroendet för sjukvården, skulle ett sådant mord inte vara omoraliskt enligt den klassiska utilitarismen. För många är denna slutsats tillräcklig för att övertyga om att det måste finnas andra väsentliga saker än konsekvenserna av en handling, till exempel rättvisa eller respekt för autonomi.

Men faktum kvarstår: Även om konsekvenserna inte är det enda viktiga så är de centrala. Man skulle kunna beskriva det som att utilitarismen är en användbar fiktion med vars hjälp vi kan förstå vår omvärld. Om det vore sant så skulle teorin på många sätt likna en vetenskaplig teori som i grund och botten är just en förenkling som gör verkligheten begriplig.

Det är detta arbete, om hur man med hjälp av vetenskaplig metodik och utilitaristisk teori kan förändra världen, som till stor del är målet för EA. Och organisationen 80k fokuserar på hur man i detta syfte kan göra bruk av sin karriär. Benjamin Todds nyutkomna bok är ett försök att sammanfatta rörelsens arbete. Den inleds med påpekandet att pengar kan göra större skillnad i den fattiga delen av världen än i den rika. Ungefär var tionde människa lever på cirka 8 000 kronor om året. Siffran är justerad för att reflektera det faktum att saker är billigare i fattiga länder än i Sverige via så kallad köpkraftsparitet.

Dessa individer lever alltså på samma sätt som du skulle göra om du bara hade 8 000 kronor per år att röra dig med, och dessutom saknade tillgång till välfärdstjänster. Många läsare avfärdar denna siffra som absurd. Om man hade så lite pengar, tänker man kanske, skulle man ju inte kunna överleva.

Och det är korrekt. Mycket riktigt är det många som dör. Det är därför de har sådan nytta av pengar.

Man skulle kunna tro att det Todd rekommenderar är att alla ska börja jobba med välgörenhet. Så är emellertid inte fallet. För det första finns det inte särskilt många sådana arbeten att söka. Och för det andra är det långt ifrån säkert att till exempel en läkare skulle göra större nytta på plats i Afrika än om vederbörande donerade en betydande del av sin lön till samma verksamhet. För att ta saken ett steg längre kan man i stället för att studera medicin välja någonting mer välbetalt. En aktiemäklare som tjänar åtskilliga miljoner per år kan ha större påverkan än vad en enskild läkare i ett utvecklingsland kan vänta sig. Detta förutsatt att inkomsten doneras till effektiv välgörenhet. Denna strategi, som på engelska kallas för *earn to give*, kom tidigt att bli ett kännetecken för EA och 80k. Mitt intryck är att det berodde mer på hur upprörande förslaget uppfattades som av vänstern än på att det verkligen var vad man i huvudsak förespråkade. Hur som helst är detta i dag en ganska liten del av rörelsens arbete, och i föreliggande bok nämns det endast i förbifarten.

Fokus för EA och 80k låg inledningsvis på global hälsa, där forskning, direkt arbete och donationer prioriterades. Sedan började man fokusera mer på frågor som rör djurrätt. Det faktum att mejeri- och köttindustrin föder upp tiotals miljarder djur varje år, som hålls under förhållanden som är svåra att likna vid något annat än tortyr, är förstås av stor vikt för en utlitaristiskt sinnad person. Dessa djur kan ju lida, precis som vi. Men tids nog blev också detta område mindre prioriterat, även om det alltjämt är centralt. Rörelsen – som grundades av, och i viss mån också består av filosofer – har nämligen slagit in på en ny väg. För att sammanfatta en utveckling som skedde organiskt och under många år kan sägas att alltsammans började med följande resonemang.

Om det är rätt att göra livet bättre för

Forts. →

”Beklagligt nog finns en strömning i vår kultur som går ut på att kritisera förvärvsarbetet som institution.”

nu levande människor torde det också vara rätt att göra livet bättre för framtida, ännu ofödda människor. Om någon händelse skulle hota dessa individers existens borde man därför arbeta för att förhindra att den inträffar.

För den som accepterar argumentet blir frågan snabbt dominerande, eftersom summan av alla framtida personer är mycket större än antalet nu levande människor. Tanken är inspirerad av den brittiske filosofen Derek Parfits populationsetik, som formulerades i den epokgörande boken *Reasons and Persons* (1984).

Något som hotar mänsklighetens framtida existens kallas i den filosofiska litteraturen för en existentiell katastrof. Risken för en sådan katastrof kallas därför för en existentiell risk, eller en X-risk. Med tiden har EA och 80k kommit att fokusera alltmer på dessa X-risker. Det kan röra sig om kärnvapenkrig, pandemier eller katastrofer som härrör från utvecklingen av artificiell intelligens. Just det senare har med tiden kommit att uppta en allt större del av rörelsens tid och resurser.

I Todds bok står också att läsa att just riskerna med AI är de mest akuta. Följaktligen ägnar han en betydande del av textmassan åt just detta.

Riskerna med AI är till stor del okända, menar Todd. Även om det skrivs om dem i dagspressen har man fokuserat på fel saker. Under en längre tid har det förts en diskussion om vilka mål en framtida, extremt kraftfull AI-modell kan tänkas ha, och vikten av att dessa mål är i linje med mänsklighetens. Om så inte är fallet är risken att modellerna spårar ur och kommer i konflikt med oss. Det låter onekligen som ett science fiction-scenario, men faktum är att det inte är otänkbart.

Man skulle förvisso kunna tycka att det låter enkelt att skriva in rätt mål i modellerna, men Todd visar att det i själva verket är mycket svårt.

Tidigare former av AI påminde mer om traditionell mjukvara. Koden byggdes steg för steg och dess skapare hade insyn i processen. Sedan relativt lång tid tillbaka har utvecklingen emellertid gått in i ett nytt paradigm, som brukar kallas för maskininlärning.

Detta tillvägagångssätt bygger på neurala nätverk, som inte programmeras i detalj av människor utan tränas på stora mängder data. Genom en process av återkoppling och gradvisa justeringar blir modellerna allt bättre på att utföra en viss uppgift, till exempel att chatta. Problemet är att ingen fullt ut förstår varför de utvecklar vissa förmågor eller fattar vissa beslut.

Todd citerar Dario Amodei, som är vd för AI-bolaget Anthropic: ”We do not understand how our own AI creations work.” Farhågan är alltså att detta kan innebära en existentiell risk för mänskligheten. Därför föreslår han att fler börjar arbeta med AI-säkerhet.

Vid sidan av dessa spekulativa teorier – som dock har blivit alltmer accepterade bland experterna – innehåller boken också mer handfasta karriärråd. Där står att läsa om hur man skriver ett personligt brev, hur man briljerar vid en intervju och hur man på bästa sätt utvidgar sitt nätverk. Jag har svårt att bedöma dessa delar, men det mesta låter intuitivt tilltalande. Bland annat visar Todd hur lågt värde en anställningsintervju har för att förutsäga en kandidats framtida prestation. Det är en insikt som de flesta som har anställt någon nog kan känna igen sig i.

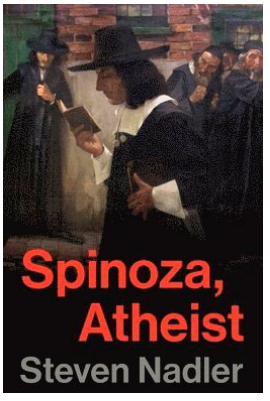
Sammanfattningsvis är *80,000 Hours* en mycket läsvärd bok, om än spretig. Man behöver inte acceptera alla slutsatser som författaren drar för att uppskatta Todds grundläggande insikt: att karriären inte bara är ett sätt att försörja sig, utan också ett av de viktigaste moraliska val som de flesta någonsin kommer att göra.

Beklagligt nog finns en strömning i vår kultur som går ut på att kritisera förvärvsarbetet som institution.

Man pratar om löneslaveri, ”bullshit jobs” och alienation. Somliga går så långt som att förorda medborgarlön. Därför är det uppfriskande att läsa en bok som ger en mer realistisk bild av saken. För de flesta av oss är arbetet en källa till värdighet, stolthet och stimulans.

Och om man spelar sina kort rätt – och samarbetar med rätt personer – kan man också förändra världen, om än i liten skala. Om någon lyckades övertyga ungdomarna om detta skulle samhället se bättre ut. En bra början vore att ge dem denna bok. ■

Vincent Amble-Naess *är läkare, poddare och skribent.*



Spinoza, Atheist
Steven Nadler
Princeton University Press, 2026

FILOSOFI

En dunkel tänkare och radikal frihetskämpe

Den judiske filosofen Baruch Spinozas religiösa övertygelser har diskuterats i många hundra år. Var han ateist eller hade han en egen, speciell gudstro?

Av ***Carl Rudbeck***

Vem är det egentligen som djupast sett är ansvarig för upplysningen? Den frågan lär aldrig få ett entydigt eller slutgiltigt svar. Kandidaterna är många: Locke, Voltaire, Descartes med flera. Ingen av dessa är emellertid dagens favorit till titeln. Baruch Spinoza (1632–1677) anses i dag av inflytelserika röster vara den som ska ha det största erkännandet för det stora emancipatoriska projektet upplysningen.

Att så har blivit fallet är till stor del Princetonprofessorn Jonathan Israels förtjänst. I en rad långa böcker som kulminerade för ett par år sedan med en enormt omfattande biografi har han gjort Spinoza till en idéhistorisk centralgestalt. Israel är främst historiker, inte filosof.

Det är däremot Steven Nadler, som genom flera böcker etablerat sig som den i dag kanske främste uttolkaren av Spinozas allt annat än lättbegripliga filosofi, som väl delvis just därför fortfarande är både lockande och kontroversiell. Trots att sakkunskapen har haft mer än 300 år på sig råder ännu ingen konsensus om hur hans filosofi rätteligen bör förstås.

Redan som ung stötte Spinoza sig med sin omvärld. Han som var av judisk börd uteslöts ur Amsterdams judiska församling. År 1656, då Spinoza var 23 år gammal, utslungade församlingens ledare en förbannelse mot honom och avrådde alla från att ha något med honom att göra, vara honom behjälplig eller läsa något av honom. ”Må han vara förbannad på dagen och förbannad på natten. Må han vara förbannad när han går och lägger sig och må han vara förbannad när han stiger upp.”

Steven Nadler, också han professor i USA, har i sin senaste bok tagit sig an ett av de stora tvisteämnena bland spinozister: Trodde Spinoza på Gud? Var han ateist, panteist eller något helt annat? Det beror förstås på vad man menar med dylika termer. På det så intoleranta 1600-talet behövde man inte uttryckligen förneka Guds existens för att bli anklagad för ateism, det räckte med att dyrka Honom på fel sätt.

Protestanter anklagade katoliker för ateism och vice versa. Som Nadler påpekar påminner det om dagens skällsord när man kallar sina politiska fiender för fascister eller kommunister lite hur som helst.

Många av 1600-talets mest betydande tänkare anklagades för att sprida omstörtande och framför allt ogudaktiga läror, bland andra Descartes och Malebranche, som var katolsk präst.

Så var också fallet när vi kommer till Spinoza. Med två stora texter, den 1670 anonymt utgivna *Teologisk-politisk traktat* och den postuma *Etiken*, ville han befria sina medmänniskor från skrockfull övertro och kyrkliga auktoriteter. Den annars ganska så upplyste Pierre Bayle kallade traktaten för ”en fördärvlig och avskyvärd” bok och i *Etiken* hittade han ”den mest monstruösa hypotes som man kan föreställa sig”. Detta fördömande grundar han inte på ett missförstånd eller ens på en särskilt illvillig läsning av *Etiken*.

Bayle förstod fullt korrekt *Etikens* grundläggande antaganden. Så här sammanfattas de av en nutida fransk filosof: ”Det finns en enda substans, på samma

Forts. →



Redan som ung stötte Spinoza sig med sin omvärld, och 1656 då han var 23 år gammal uteslöts han ur Amsterdams judiska församling.

FOTO: GETTY IMAGES



Forts. →

”Av de riktigt stora filosoferna är det väl bara Hegel som är ännu dunklare. (Jag inkluderar inte Heidegger bland de verkligt stora filosoferna.)”

gång evig och oändlig, absolut fulländad, och det är Gud. Han besitter bland ett oändligt antal attribut två som också är eviga och oändliga: tanke och utsträckning.” Vad detta betyder är som kanske framgår långt ifrån självklart. Inte undra på att skarpsinniga män och kvinnor i nu över 300 år har försökt reda ut vad Spinoza menade.

Betydande tänkare från Leibniz till Roger Scruton har till och med vidgått att det finns stycken som de knappast begriper. Av de riktigt stora filosoferna är det väl bara Hegel som är ännu dunklare. (Jag inkluderar inte Heidegger bland de verkligt stora filosoferna.)

I sin traktat kände Spinoza sig trots allt tvingad till en viss försiktighet när han kritiserade Bibeln, speciellt några av Gamla testamentets skrifter. Han trodde sig ändå kunna visa att dessa texter inte hade gudomligt ursprung.

Spinoza blev därigenom en av upphovsmännen till den moderna Bibelkritiken. Dessutom predikade han en för tiden sällsynt tolerans. Var och en fick så att säga bli salig (eller osalig) på sin fason. Här gick han ett stort steg längre än Locke, som visserligen i sin filosofi förespråkade en för tiden ovanlig vidsynthet, men denna tolerans hade sina gränser. De som förnekar Guds existens kan inte tolereras. ”Löften, överenskommelser och eder som håller ihop det mänskliga samhället kan inte kännas tvingande för en ateist.”

Ateismen skulle alltså orsaka allmän lag- och sedeslöshet. I både liv och skrift visade Spinoza att på den punkten hade Locke fel. En rationell person låter inte sina handlingar styras av fruktan för straff eller hopp om belöning efter döden. Den rationella människans handling styrs av kärlek till medmänniskorna.

Spinoza levde ett till synes oförvitligt liv och tjänade sitt uppehälle genom att slipa linser till mikroskop och teleskop. Glasdammet han då tvingades inandas kan ha varit en orsak till hans förtidiga död 1677. Han skydde offentligheten. När han erbjöds ett stipendium ansåg han att summan var alltför generöst tilltagen. Han tackade nej till en professur vid universitetet i Heidelberg eftersom det skulle hindra honom att tänka och tala fritt.

I sin på förnuftet och på inget annat grundade etik, författad med geometrisk precision, ville han visa att det var möjligt, för att inte säga nödvändigt, att uppträda moraliskt om man fullt ut följde förnuftet. Få eller kanske ingen annan av de stora filosoferna har haft samma tilltro till förnuftets förmåga att göra världen till en bättre och friare plats.

För att så ska kunna ske måste vi först göra oss av med en hel massa religiös bråte. Om Spinoza var tvungen att vara försiktig i fördömanden av traditionell religion i sina filosofiska avhandlingar kunde han vara desto frispråkigare i sin korrespondens.

I ett brev skrivet ett år före hans död står att läsa: ”Jag kan gå med på att den romersk-katolska kyrkan [...] är politiskt välorganiserad och många tjänar på den, men det finns ingen organisation som är bättre på att bedra vanligt folk och kontrollera människors
sinnen, med undantag för den muhammedanska kyrkan som med råge överträffar den.”

Spinoza hade inte mycket till övers för den gudsbild han fann i de tre abrahamitiska religionerna: judendom, kristendom och islam. Alla tre dyrkar en antropomorfisk gud: Gud som en skäggig gubbe som sitter på ett moln och därifrån tittar ner på mänskligheten. Denna Gud blir ibland arg och straffar då de odygdiga och olydiga människorna.

Ibland sker det redan på denna sida om graven, men om Han inte hinner med det så väntar eviga straff hinsides.

Åtminstone på denna punkt anknyter Spinoza till sin store medeltida föregångare Maimonides, som också tog avstånd från denna bild av Gud som ett slags straffande och ibland belönande övermänniska. Maimonides och Spinoza menade att denna gudsbild kanske var nödvändig för att den simpla massan skulle ha något att tro på, men för filosofer var den alltför primitiv.

Vi skapar en bild av Gud som liknar en perfekt version av oss själva. Inte utan viss ironi skriver Spinoza i ett brev: ”Jag tror att en triangel, om den kunde tala, skulle säga att Gud är perfekt triangulär och en cirkel att Guds natur är perfekt cirkulär.”

Spinoza skulle komma att fortsätta på denna väg mycket längre än Maimonides. Många – Steven Nadler är en av dem – menar att han helt avskaffar det som vanligt folk kallar Gud, och detta trots

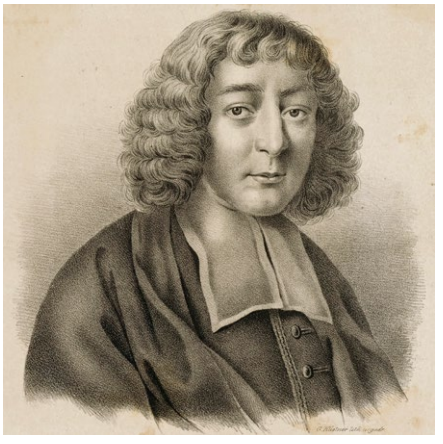


FOTO: GETTY IMAGES

Baruch Spinoza porträtterad av Gottfried Küstner, 1830-tal.

att första delen av *Etiken* heter ”Om Gud”. Meningarna på denna punkt (och på nästan alla andra punkter när det rör sig om denne tänkare) går dock isär. För många var han en förhärdad ateist, andra har hävdat att han utifrån ”en sann religiositet” kritiserade religiösa avarter. Den tyske romantiske diktaren Novalis kallade Spinoza för en man berusad av Gud – ”der Gott betrunkene Mensch”.

I den intellektuella oreda som råder om vad Spinoza egentligen trodde har Nadler känt sig manad att bringa klarhet. Mycket hänger förstås på vad som menas med vaga och mångtydiga ord som ”tro”, ”Gud” och ”religion”. För Spinoza var Gud ett oändligt, evigt, självorsakat och odelbart något. Här gör han sig av med de stora monoteistiska religionernas skapargud som ur intet frambringar universum. Vår filosof ansåg att den tanken var förnuftsvidrig.

Detta universum är strikt lagbundet. Om Leibniz i sin *Teodicé* hävdade att Gud har skapat den bästa av möjliga världar så följer det ur Spinozas starkt lagbundna system att vi alla lever i den enda möjliga världen. ”Saker kunde inte ha producerats av Gud på något annat sätt och i någon annan ordning än så som har skett.” Här berövas Gud sin allmakt, men han behåller den nödvändighet att existera som ligger i Hans natur. ”Fri nödvändighet” kallas det.

Med allt detta tal om Gud, hans egenskaper och hans fria nödvändighet att existera är det åtminstone vid första påseendet konstigt att framställa Spinoza som en amoralisk eller till och med omoralisk ateist. Det hela hänger förstås, än en gång, på vad man menar med Gud. När Spinoza anklagas för att argumentera för en gudsbild där Han saknar moraliska egenskaper, godhet, vishet och rättrådighet skulle han kunna svara: ”Ja, än sen då?” Gång efter annan i sina skrifter och brev hävdade Spinoza att Gud inte har några mänskliga egenskaper, känslor eller delar – ingenting väcker Hans vrede eller vilar i Hans hand.

Deus sive natura – Gud eller naturen – skriver han i ofta citerade ord i sin *Etiken*. Nadler menar att vi måste ta det bokstavligt: ”Gud är naturen: inte ovanför naturen, inte i naturen utan ett och detsamma som själva naturen.”

I ett brev till sin vän Oldenburg i London berättar Spinoza att han håller på med en text om den Heliga skrift för att få ett slut på enkla, vulgära människors ständiga anklagelser om ateism.

Det var väl bara det att Spinozas gud – den opersonliga naturen och dess lagar – hade mycket lite att göra med vanligt folks idé om vad Gud är, gör och kan. Att teologer och kyrkliga dignitärer från 1600-talet och framåt har beskrivit honom som ateist är egentligen både begripligt och rimligt.

Andra, från tyska romantiker till några av dagens mest framstående Spinozaspecialister, har försökt, om uttrycket tillåts, att slingra sig undan med ofta snillrika argument och velat göra författaren till *Etiken* till panteist – att Gud genomsyrar naturen och är ett med den.

Mer eller mindre sofistikerade versioner av den tolkningen har varit i omlopp nu i ett par hundra år. Nadler är tydlig: Spinoza var inte panteist. Hans natur innehåller inget transcendent eller övernaturligt. ”Hans natur är evig, oändlig och självorsakad [...] Den är en ateism, för det finns ingen som helst form av gudomlighet.”

Nadlers ganska korta och klargörande bok är det senaste ordet, som borde vara det sista, i frågan om Spinozas religiösa övertygelser. Författaren till den på latin avfattade *Etiken* trodde inte på någon abrahamitisk gud – vare sig han kallas Jehovah, Gud eller Allah.

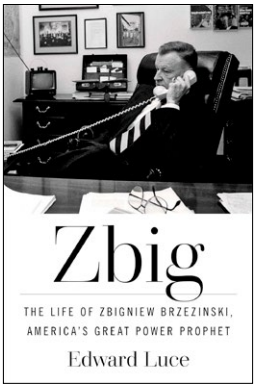
Spinoza, Atheist är en övertygande detaljstudie. Man kan därför inte begära att den också ska förklara varför många i dag gör honom till den radikala upplysningens viktigaste inspirationskälla. I det programmet var ateism en viktig del, men inte den viktigaste; frihet var nummer ett.

Det avgörande motivet att skriva *Teologisk-politisk traktat* ”var den frihet att filosofera och säga vad vi tycker och tänker som jag vill försvara på alla vis; här förtrycker predikanter den på alla vis genom sin auktoritet och stridslystnad”.

Hela hans filosofiska projekt var alltså frihetligt, men på ett speciellt, mycket spinozistiskt vis. Många människor tror att frihet är att få ge efter för sina lustar.

Den verkliga friheten består i ett slags inre lugn och en insikt om vår egen plats i den naturliga ordningen. ■

***Carl Rudbeck** är fil.dr i litteraturvetenskap.*



Zbig. The Life of Zbigniew Brzezinski, America's Great Power Prophet

Edward Luce
Avid Reader Press, 2025

BIOGRAFI

Jimmy Carters rådgivare hade passat bättre som republikan

De var ett udda par, den milde president Carter och den polske invandraren Zbigniew Brzezinski som såg kompromisser som ett nederlag. Nu uppmärksammas den senare i en bok.

Av ***Ann-Sofie Dahl***

Nu för tiden förknippas hans svåruttalade polska efternamn i första hand med dottern Mika, som varje morgon kan ses i den amerikanska tv-rutan som värd för MSNBC:s *Morning Joe*. Dit var pappa Zbig också inbjuden åtskilliga gånger under årens lopp, trots att hans första besök i dotterns tv-studio avlöpte allt annat än friktionsfritt.

Stämningen sjönk som en sten när Zbigniew Brzezinski med karakteristisk bryskhet avfärdade Mikas programledarkollega Joe Scarboroughs uppfattningar om ämnet för dagen som så ytliga och ogenomtänkta att det var generande för alla närvarande. Föga visste han då att samme Scarborough med tiden skulle komma att bli hans svärson – men vid det laget hade relationen dem emellan genomgått en rejäl förbättring efter det första intermezzot.

För det var ju sådan han var, Zbigniew Brzezinski, som av lättförståeliga skäl mestadels om- och tilltalades med det betydligt enklare Zbig. Känd långt utanför USA:s gränser som tung strategisk tänkare och flitig skribent och författare, och en gång i tiden nationell säkerhetsrådgivare i Jimmy Carters allt annat än lyckosamma administration på 1970- och 80-talen.

Med sin skarpa tunga och blixtsnabba intellekt var han förvisso inte älskad av alla, även om en avsevärd portion avväpnande charm förmådde kompensera för en del av den polska direktheten.

Det må så vara att det i dag är dottern som tilldrar sig mest uppmärksamhet; frågan ”så du är Mikas far?” fick Zbig vänja sig vid på äldre dagar. Själv var han dock faktiskt inget mindre än en legend. Men visst var det paradoxalt att han, som med råge uppfyllde alla tänkbara kriterier för en säkerhetspolitisk hök, skulle vara närmaste man och rådgivare till just Jimmy Carter av alla presidenter.

De var ett minst sagt udda par, den milde och hopplöst obeslutsamme baptistpastorn och jordnötsodlaren från Plains, Georgia, och den intensive och skarpe polske invandraren vars vokabulär inte omfattade ord och begrepp som ”kompromiss” eller ”konsensus”.

Egentligen, skriver Edward Luce – reporter på Financial Times och författare till den detaljrika tegelstenen *Zbig* – hade Brzezinski passat betydligt bättre som republikan, som den inbitne kallakrigare och Sovjetkritiker han var. Kanske rentav som nationell säkerhetsrådgivare till Ronald Reagan, Carters efterträdare efter bara en period i Vita huset och så olik sin företrädare som tänkas kan, från personlighet till politisk framgång och ideologisk läggning.

Ryktet säger, skriver Luce, att Brzezinski faktiskt fick frågan från Reagan om att kliva in som säkerhetsrådgivare inte bara en utan två gånger, utan att Zbig nappade på erbjudandet.

När Reagan tog över hade de iranska ayatollorna – högaktuella även i dag – under lång tid paralyserat Carteradministrationen med det 444 dagar långa gisslandramat. Ayatollorna förnedrade dessutom Jimmy Carter in i det allra sista genom att släppa den amerikanska gisslan från fångenskapen exakt fem minuter efter det att Ronald Reagan avlagt presidenteden, klockan 12.05 på installationsdagen den 20 januari 1981. Just som Jimmy Carter avgått som USA:s president.

Hanteringen av det utdragna gisslandramat präglades av stora slitningar mellan olika delar av Vita huset och framför allt av en djup konflikt mellan den natio-

”Visst var det paradoxalt att han, som med råge uppfyllde alla tänkbara kriterier för en säkerhetspolitisk hök, skulle vara närmaste man till just Jimmy Carter.”

nelle säkerhetsrådgivaren – höken Zbig – och utrikesminister Cyrus Vance, vars försiktiga läggning var mer i takt med den velande presidentens.

Zbigs inledande förslag om amerikanskt stöd för en militärkupp mot ayatollorna möttes föga förvånande inte av någon större entusiasm – eller rättare sagt någon alls – bland kollegerna. Och hans argument att den avsatte shahen från början borde ha välkomnats till USA och tillåtits stanna där, i stället för att skickas runt mellan olika länder, var inte heller överdrivet populärt.

”Världspolitik är inte någon kindergarten”, förklarade Zbig otåligt för sina mindre handlingskraftiga kolleger.

De många sammandrabbningarna med utrikesdepartementet och dess ledning bekräftade Zbigs redan stora misstänksamhet mot det WASP-dominerade politiska etablissemanget, och känslorna var i högsta grad ömsesidiga.

I de kretsarna betraktades polacken med den markanta brytningen som visserligen framgångsrik och intellektuellt imponerande, men ändock en katt som slunkit in bland de fina Georgetownhermelinerna.

Hans egen familjehistoria var dock faktiskt inte särskilt annorlunda än deras. Zbig må ha uppfattats som nykomling i Washington DC, men någon fattig invandrarbakgrund hade han då rakt inte. Pappa Tadeusz var polsk diplomat och familjen hade bott lite varstans i Europa innan de slog sig ner i Montreal, där de med tiden blev kanadensiska medborgare. Zbig fortsatte så småningom söderut till Harvard, men även om hans akademiska karriär rullade på som på räls var det till makten i Washington DC han sökte sig. Den första stora idolen var John F. Kennedy, som Brzezinski agerade talskrivare åt vid några tillfällen. När Zbig många år senare fick frågan vilka de i hans tycke största presidenterna var nämnde han Kennedy och Obama; den senare kom han dock politiskt på kant med. Däremot kuriöst nog inte med Carter, trots att det var i hans administration som han varit nationell säkerhetsrådgivare.

Så hur hamnade egentligen Zbig i Carters Vita hus? Den förenande faktorn dem emellan var värnandet om mänskliga rättigheter, och då i första hand – i alla fall för Zbig – för folken bakom järnridån. Att östblocket inte utgjorde någon monolitisk enhet, som så många ansåg i den amerikanska huvudstaden, utan en samling länder och folk med i högsta grad separata kulturer och identiteter, och därför borde analyseras som sådana, blev Brzezinskis käpphäst både som akademiker och i Washington DC.

Men ibland landade även han lite snett i analysen, som många år senare under debatten inför den stora Natoutvidgningen 2004. Då förespråkade Zbig en uppdelning av de baltiska staterna i tre kategorier: Natomedlemskap för Litauen – närmast hans eget hemland Polen – EU-medlemskap till Estland och med Lettland däremellan, sårbart och exponerat för det ryska rovdjuret.

Livet igenom drogs Zbig med anklagelser om dubbla lojaliteter och kritiken att det egentligen var Polen, inte USA, som stod hans hjärta närmast. Några försök att dementera de ryktena verkar han egentligen aldrig ha gjort. Däremot, påpekade han tidigt, var det viktigt att tänka bortom det då rådande kalla kriget och förbereda sig för den dag då Sovjetunionen inte längre var USA:s, och västvärldens, huvudmotståndare. Det var en minst sagt radikal tanke i en tid när töväder och samförstånd var högsta mode, ett perspektiv på världspolitiken som kanske främst av alla personifierades av Zbigs eviga rival, Henry Kissinger.

De två kände varandra från studietiden på Harvard, där den pompöse Kissinger inte imponerat på den några år yngre Zbig. Deras karriärer löpte därefter mer eller mindre parallellt under många år. Och för Zbig blev Kissingers utnämning till nationell säkerhetsrådgivare av Richard Nixon något av en uppenbarelse: även en europeisk invandrare med accent kunde alltså nå hela vägen till den absoluta makttoppen i supermaktens huvudstad.

Av USA:s 29 nationella säkerhetsrådgivare sedan posten inrättades 1947 är dessa två de klart mest berömda. Om Kissinger har det författats hyllmetrar av litteratur, om Zbig knappast något alls, inte förrän nu.

Biografins tätskrivna 545 sidor tar sin lilla tid att ta sig igenom, men enbart på grund av sitt omfång. För som läsupplevelse är den helt enkelt magnifik. Och att även Zbigniew Brzezinski får den uppmärksamhet han så väl förtjänar är verkligen på tiden. ■

Ann-Sofie Dahl *är docent i internationell politik och Nonresident Senior Fellow vid Atlantic Council (Washington DC).*

Hedengrens



En trevlig gåva är en bok från Hedengrens

Hedengrens bokhandel
Grev Turegatan 13 a (i Sturegallerian)
www.hedengrens.se

Vett & etikett

med **Edward Blom**



Enligt etiketten är det viktigt att fira högtider på korrekt datum, och när det gäller allhelgonafirandet kräver detta onekligen ett gott huvud. Sedan medeltiden innehåller denna helg både ett vördande av alla helgon, alla helgons dag, och en dag när man tänker på övriga avlidna, alla själars dag. Inom hela västkristendomen firas alla helgons dag alltid den 1 november, vilken i svenska almanackor därför ännu kallas allhelgonadagen, och så kommer alla själars dag den 2 november.

Men samfundet Svenska kyrkan (och dess finska systerkyrka) utgör ett undantag. De firar i stället alla helgons dag lördagen som infaller mellan den 31 oktober och 6 november och alla själars dag påföljande dag – ett minne från den stora helgreduktionen 1772, då överheten ville få folket att jobba mer och festa mindre.

Den irisk-amerikanska skräckfesten halloween infaller slutligen alltid den 31 oktober, vilket är logiskt då ordet är engelska för allhelgonaafton.

På 1950-talet blev hyllandet av avlidna anhöriga under allhelgonahelgen åter folkligt i Sverige, då svenskarna inspirerades av italienska invandrare att tända ljus på gravarna. Seden, som ursprungligen är en religiös handling, omhuldades lika mycket av icke-troende och fick ett massivt genomslag. Så till den grad att det även etikettsmässigt kom att anses som dålig ton att inte besöka anhörigas närliggande gravar denna helg.

Halloweenfester dök upp i Sverige bland unga vuxna i slutet av 1980-talet, och på 1990-talet började en del barn ”gå bus eller godis”. I dag är det antagligen den största och viktigaste högtiden på svenska förskolor.

Allhelgonahelgen som fridfull, eftertänksam hösthelg när man kontemplerar livets korthet och sörjer dem man förlorat, respektive halloween med upptåg, godisätande och morbid skräckfilmsestetik riskerar onekligen att krocka rätt flagrant mot varandra. Det är därför viktigt att man försöker vara inkännande och ta hänsyn till andra.

> ”Man får vara försiktigare vid halloween. Alla uppskattar inte att få besök av en blödande zombie.”

Medan en utklädd påskkärring får ringa på alla dörrar på skärtorsdagen (eller påskafton i vissa regioner), då seden är så gammal och det synbart bara handlar om att skänka bort påskkort, får man vara försiktigare vid halloween. Alla uppskattar inte att få besök av en blödande zombie. Helst bör barnen bara ringa på hus där de känner någon, eller där det finns en pumpa eller annan tydlig halloweendekoration uppsatt – och bara den 31 oktober, om inget annat är överenskommet i grannskapet.

Den amerikanska traditionen att bestraffa dem som inte skänker godis med skadegörelse eller skrämsel är helt emot svensk etikett. (Bushotet har för övrigt funnits i USA i över 100 år, men innan dess erbjöd de dörrknackande barnen sig i stället att be för människors avlidna anhöriga och fick som tack en *soul cake*.)

Begravningsplatser har sin egen etikett: Man rör sig värdigt, talar lågmält, ser till att barn inte springer runt och leker samt att de klär sig korrekt. Låt för allt i världen inte barnen komma halloweenutstyrda! Man håller sig på gångarna, utom när man ska gå fram till en viss grav.

Män ska helst ta av sig huvudbonaden under hela vistelsen på kyrkogården, precis som i en kyrka. Det är ett absolut krav när man står framför en grav. Detta är ursprungligen ett kristet bruk, men att ta av sig hatten är sedan århundraden även ett allmänt, profant tecken på vördnad. Undantaget är judiska begravningsplatser, där män i stället måste ha huvudet täckt.

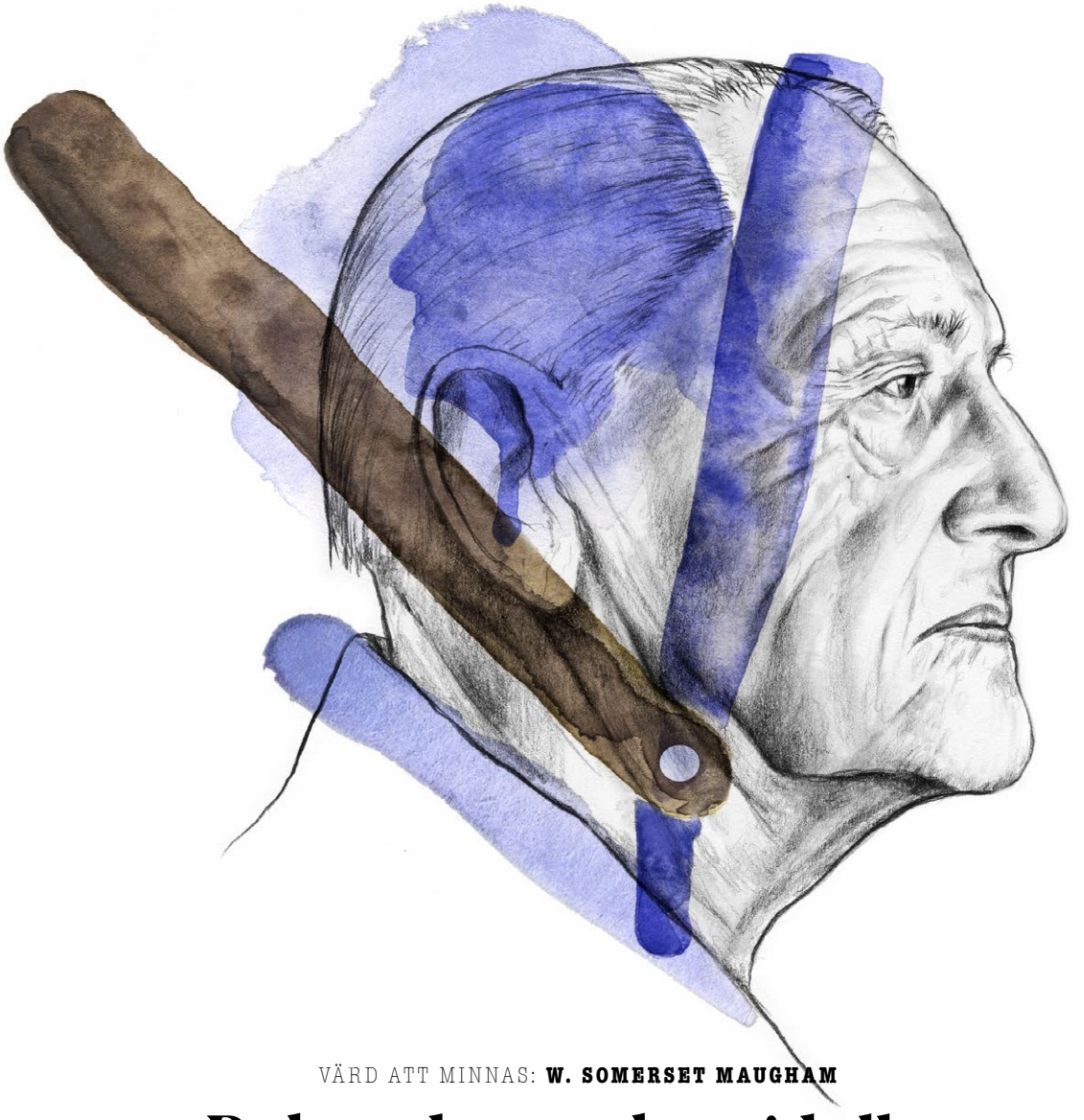
Det är inte korrekt att röka på kyrkogårdar. Att bjuda barn på godis eller småkakor är dock en sed som förekommer i flera länder och även har koppling till vår begravningskonfekt, så det torde vara acceptabelt.

En invandrad mexikan kanske diskret kan få höja en skål vid graven, men att fira alla själars dag, Día de los Muertos, med stort släktkalas på kyrkogården är tyvärr inte god ton i Sverige.

De närmast anhöriga har ansvar för att se till att en gravplats hålls välskött. De som besöker den kommer annars att uppfatta det som att de efterlevande inte bryr sig om den döde: ”Ingen vårdar min grav och ingen minnes mig gärna”, som det heter i dikten. Huruvida man sedan betalar för gravskötseln eller sköter den själv faller inte längre inom etikettens ramar, utan är upp till vad man anser utifrån sin egen världsbild. ■



Edward Blom *är gastronom och kulturhistoriker.*



VÄRD ATT MINNAS: **W. SOMERSET MAUGHAM**

Rakt och utan krusiduller

W. Somerset Maugham var ingen stilistisk förnyare. Men hans människokännedom gör honom till en stor författare.

*Av **Bengt Jangfeldt** Illustration **Julia Szulc***

W. Somerset Maugham (1874–1965) intar en märklig plats i den engelskspråkiga litteraturen. Under 1900-talets första hälft var han en av världens mest lästa och framgångsrika författare, och en av de absolut bäst betalda. Kritiker har påpekat att Maugham inte var någon stilistisk förnyare. Men för George Orwell, som inte slösade med positiva omdömen, var han den moderne författare som påverkat honom mest, och det just på grund av hans förmåga att berätta en historia ”rakt och utan krusiduller”.

Jag kom först i kontakt med Maugham i gymnasiet på 1960-talet, tack vare min lärare i engelska, Stellan Fries, som också var läromedelsförfattare. Bland hans böcker fanns kommenterade utgåvor av George Orwells *Animal Farm* och fyra noveller av Somerset Maugham. *Animal Farm* var med sin pedagogiska enkelhet lätt att ta till sig, men Maugham hade jag svårare att uppskatta. Jag var helt enkelt för omogen för att ta till mig det som är hans storhet: det psykologiska skarpsinnet och den illusionslösa blicken på människan. Det skulle ta flera decennier innan jag läste Maugham på nytt, men då slukade jag å andra sidan hans böcker.

Det finns ingen författare som jag läst så mycket av, och läst om så många gånger.

Maugham såg sig i första hand som en *storyteller*. Han menade att språket skulle tjäna berättelsen, inte dra uppmärksamheten till sig självt; inga ”krusiduller”, med andra ord. God prosa var, menade han, som en välskräddad kostym: elegant men diskret. Hans stil är klar och naturlig, men bakom den till synes okomplicerade ytan ligger ett disciplinerat språkarbete. Varje mening fyller en funktion, varje dialog för handlingen framåt och varje ord eller detalj avslöjar något om personernas karaktär.

Det som framför allt gör Maugham till en stor författare är hans människokännedom, hans närmast kliniska blick för människors motiv, illusioner och självbedrägerier – kanske inte en tillfällighet hos en författare som först utbildade sig till läkare. Han moraliserar nästan aldrig. I stället låter han människorna avslöja sig själva genom sina handlingar, medan läsaren får dra slutsatserna. Han är, med Joseph Brodskys karakteristik av en annan skarp iakttagare, W.H. Auden, en ”livets kommentator”.

”I stället låter han människorna avslöja sig själva genom sina handlingar, medan läsaren får dra slutsatserna.”

Är det något som karakteriserar Maughams författarskap är det detta distanserade sätt att betrakta människan. I *Of Human Bondage* (1915, i svensk översättning *Människans slaveri*) skildras hur Philip Carey blir fånge i sin besatthet av servitrisen Mildred. Trots att hon gång på gång förödmjukar honom kan han inte frigöra sig från sitt beroende. Romanen visar hur kärleken kan övergå i en förslavande fixering och hur människan finner sin frihet först när hon slutar att jaga ouppnåeliga ideal och i stället accepterar livets ofullkomlighet.

Samma existentiella frågeställningar återkommer i *The Razor’s Edge* (1944, i svensk översättning *Den vassa eggen*), men ur ett annat perspektiv. Larry Darrell återvänder från första världskriget övertygad om att rikedom och social framgång inte kan ge livet mening. Hans sökande leder honom till Indien och en andlig livshållning som står i skarp kontrast till den materiella värld han lämnat bakom sig. Maugham undviker dock att göra Larry till romanens moraliska segrare. Hans förra fästmö Isabels längtan efter trygghet och hennes man Grays ambition att lyckas i affärslivet skildras med samma förståelse. Författaren registrerar personernas olika livsval utan att döma dem.

Maughams psykologiska skärpa kommer kanske allra tydligast till uttryck i novellerna, där han med stor berättarteknisk ekonomi blottlägger människans innersta drivkrafter. I ”Rain” utvecklas det som först tycks vara en konflikt mellan religiös dygd och synd till en studie i bortträngning och självbedrägeri.

Missionären Alfred Davidsons fanatiska försök att omvända en prostituerad visar sig ytterst bottna i begär som han vägrar erkänna för sig själv. I ”The Letter” används en till synes enkel kriminalhistoria för att utforska skuld, lögn och respektabilitet. När sanningen gradvis kommer fram blir det tydligt att det värsta inte är brottet i sig utan avslöjandet och den sociala skammen. Även i den lågmälda ”The Kite” visar Maugham sin förmåga att gestalta människors motsägelsefullhet. Konflikten mellan Herbert Sunburys barnsliga passion för att flyga drake och hustrun Bettys krav på vuxen ansvarskänsla skildras utan att någon av dem reduceras till hjälte eller skurk.

Att Maughams berättelser känns så levande beror bland annat på att de inte bara utspelar sig i författarens engelska hemmiljö utan hämtar näring ur hans erfarenheter från den stora världen. Han var en av sin tids mest beresta författare och besökte Sydostasien, Kina, Japan, Indien, Australien, Latinamerika, USA, Mexiko och Söderhavet. Ibland var han på resa i åratal. Särskilt de många vistelserna i dåvarande brittiska kolonier som Malaya, Singapore, Borneo och Samoa försåg honom med ett oändligt förråd av miljöer och människo- och konflikttyper. Han samlade ständigt på historier som han hörde och människoöden han stötte på, och omvandlade dem till noveller och romaner. De exotiska miljöerna är inte dekor utan fungerar som sociala laboratorier där människor får visa sina verkliga karaktärer. Och oberoende på var berättelserna utspelar sig är deras egentliga forskningsobjekt alltid detsamma: den mänskliga naturen.

Maugham var som sagt en av 1900-talets mest lästa författare, både i hemlandet och internationellt. Men han verkade under modernismens storhetstid och hans stilkonst stod inte högt i kurs hos litteraturkritiker som satte formella experiment högre än klassiskt berättande.

Jämfört med James Joyces, Virginia Woolfs eller Marcel Prousts framstår hans berättarteknik tveklöst som traditionell. Men stilistisk förnyelse är tack och lov inte det enda måttet på litterär storhet.

Anthony Burgess menade att skälet till att Maugham undervärderades var att han skrev *alltför* väl – prosan är så självklar att läsaren inte noterar hantverket. Gore Vidal beskrev honom som en av 1900-talets största berättare på engelska. Nytrycken av hans böcker på hyllorna i Londons bokhandlar visar att dagens läsare håller med. Böckerna tillhör också de mest filmatiserade, från 1930-talet in i våra dagar, vilket bland annat beror på att man ser karaktärerna redan på boksidan.

Maughams verkliga storhet ligger, sammanfattningsvis, i att han med skoningslös psykologisk realism, humor och djup humanism framställer människan i all hennes komplexitet, allt på glasklar prosa. Hans gestalter är fåfänga, grymma, goda, godtrogna, sårbara och motsägelsefulla. Men de är alltid levande, och de gestaltas på ett språk som i sin skenbara enkelhet kan jämföras med Tjechovs och Maupassants.

W. Somerset Maugham var inte ute efter att förändra vare sig prosan eller världen, vilket åtminstone denna krönikör finner uppfriskande. ■

***Bengt Jangfeldt** är författare och docent i slaviska språk.*

BREV FRÅN ... TEXAS

Charmen med förtätning

I ett villaområde utanför Dallas kan invånarna njuta av en blandning av barer, nya lägenhetshus och romance-bokaffärer. **Av Rutger Brattström**



RUTGER BRATTSTRÖM
är programansvarig för internationell marknadsekonomi på Timbro.

Jag blinkade och läste skylten en gång till: The Wild Detectives, Bookstore, Bar, Venue. Mitt i villaområdet Oak Cliff i Dallas dök det för oss svenskar exotiska etablissemanget upp. Inte bara är kombinationen bokaffär, bar och musikscen något man inte kan hitta hemma, det vore nästan otänkbart att jag skulle hitta det i en helt vanlig enplansvilla, omgiven av andra småhus.

Jag var tvungen att titta in. Bokutbudet var relativt litet, men runt om i allrummet och ute i trädgården framför den lilla scenen satt människor i soffor och fåtöljer med en bok i handen och en kaffe eller ett glas vin på bordet.

Det är svårt att få grepp om en enorm metropol som de sammanväxta städerna Dallas och Fort Worth, med nästan åtta miljoner invånare. Det var byggherren Nathaniel Barrett som rekommenderade mig att åka till Oak Cliff för att känna stadens atmosfär. Stadsdelen ligger 5 kilometer söder om Dallas centrum, avskild av Trinity River, inte helt olik svenska Äppelviken, Nacka eller Lidingö. Fram till 1900-talets mitt ett sömnigt villaområde för välbärgade Dallasbor som ville bort från stadskärnan.

Men till skillnad från sina svenska motsvarigheter har Oak Cliff inte frusit fast i tiden. Byggreglerna, stadsplanerna och själva kulturen i Texas tillåter inte stagnation. Enstaka lägenhetshus började dyka upp, och demografin förändrades. Som i många andra delar av den amerikanska Södern fick desegregeringen följden att vita flyttade till nya exklusiva områden i stadens utkanter för att slippa bli grannar med svarta och latinos. Mot slutet av 1900-talet dominerades Oak Cliff av invandrare från Latinamerika.

Under en period föll bostadspriserna i stadsdelen, och många billiga lägenheter gick in i ett långsamt förfall när det inte var lönsamt att renovera dem. Men snart kom vändningen. I mitten av 1980-talet började entreprenören Jim Lake köpa upp förfallna byggnader längs Bishop Avenue i mitten av stadsdelen. Hans första hyresgäster blev ett stort konstnärskollektiv som byggdes upp kring skulptören Stuart ”Stu” Kraft och hans knasiga konstateljé. Snart började kvarteren runt Bishop Avenue kallas för ”Bishop Arts District”. I dag har konstnärerna flyttat vidare, men namnet lever kvar. I stället för ateljéer har andra verksamheter flyttat in, The Wild Detectives är bara ett av många exempel. Några hus bort på samma gata hittar man Oasis Plant Shop, granne med en ljusblå villa som härbärgerar både Blush: A Romance Bookstore och Paddywax Candle Bar.

På 1980-talet behövde Lake jobba hårt med att driva igenom ändringar i stadsplanen, men sedan dess har saker ändrats i Dallas. I dag finns ingen detaljreglering för vad en byggnad får användas till – vilket har gjort det möjligt för The Wild Detectives att starta sin verksamhet i en gammal villa. Dessutom har man skrotat parkeringskrav, tillåtit byggnation på hela tomten och byggnader i flera våningar.

Med det friare regelverket har Oak Cliff förändrats. Större delen utgörs fortfarande av småhus på enskilda tomter, men utan att man först märker det har också lägenhetshus smugits in. Villaområdet har därmed fått en täthet som villamattor i andra delar av USA där detaljplaneringen är stenhård inte kommer i närheten av.

När många människor finns på samma plats kan de mest oväntade verksamheter dyka upp. I en av de gamla industribyggnaderna längs Bishop Avenue hittar man inte bara kaféer, barer och second hand-affärer, där ligger också Pinkitzel, en butik som i princip bara säljer rosa saker.

Bishop Arts District är i dag ett av Dallas mest populära områden. Återigen håller det på att bli en plats för stadens rikare invånare, och det är lätt att förstå. Trots Texas-hettan är det mycket trevligare att vandra runt här än i Dallas centrum, med dess hektiska trafik och höga skyskrapor. Man jobbar gärna i centrum men bor i Oak Cliff, och det märks. Under min promenad genom området stöter jag på flera byggprojekt. Både nya villor på avstyckade tomter och lägenhetshus i tre fyra våningar poppar upp här och där.

Samtidigt som Sverige tycks ha glömt att den viktiga delen i ordet trädgårdsstad är just stad, är mängder av områden i Texas på väg att bli som Oak Cliff. När stadsplaneringen ger människor frihet, då skapar de bra saker. ■

”Dessutom har man skrotat parkeringskrav, tillåtit byggnation på hela tomten och byggnader i flera våningar.”

Arkitektur, stad & stil

med **Lars Anders Johansson**



En stad behöver både vardagsarkitektur och märkesbyggnader. Vardagsarkitekturens styrka ligger sällan i att den enskilda byggnaden är märkvärdig. Tvärtom ligger den ofta i förmågan att samspela med omgivningen. Det är inte varje enskilt hus som gör Gamla stan och Vasastan i Stockholm eller Majorna och Landala i Göteborg så uppskattade. Det är samspelet mellan husen: skalan, rytmen, materialen, taklinjerna, den arkitektoniska stilen och förhållandet till gatan. Detsamma gäller trästäder som Sigtuna och Trosa, trädgårdsstäder som Gamla Enskede och villastäder som Djursholm. Husen behöver inte se likadana ut, men variationen äger rum inom gemensamma ramar.

Det är därför föreställningen om ”stadens årsringar” blir problematisk när den tolkas som att varje nytt tillägg måste markera sin egen tid genom att avvika från det som redan finns. I en väl fungerande miljö kan den arkitektoniska dygden lika gärna bestå i att smälta in och förstärka platsens karaktär.

Men vissa byggnader kan inte och bör inte smälta in. Rådhus, kyrkor, museer, järnvägsstationer och stora idrottsarenor har genom historien fått en annan uppgift: att vara orienteringspunkter, symboler och monument i stadsbilden. De placerades gärna på höjder, vid torg eller som fondmotiv i slutet av gator och esplanader och kunde få torn, kupoler eller större proportioner än omgivningen.

Stockholms stadshus av Ragnar Östberg och Gunnar Asplunds stadsbibliotek är två exempel. Deras utformning berättar vad de är. Skillnaden mellan vardagsarkitektur och monumentalbyggnader gjorde staden visuellt läsbar. Man behövde inte läsa en skylt för att förstå att ett rådhus eller ett museum hade en annan betydelse än ett bostadshus.

Under 1900-talet försvagades hierarkin mellan vardagsarkitektur och monumentalbyggnader. Vanliga bostads- och kontorshus kunde växa till väldiga volymer, samtidigt som skolor, bibliotek och sjukhus ofta fick en alltmer anonym gestaltning. Om äldre skolor kunde byggas som tempel åt bildningen blev det senare fullt möjligt att uppföra dem som om de vore kontor eller lager. Om arkitekturens form ska säga något om dess funktion borde en skola rimligen få se ut som en skola. Arkitektur är också ett språk.

> ”Om äldre skolor kunde byggas som tempel åt bildningen blev det senare fullt möjligt att uppföra dem som om de vore kontor eller lager.”

En byggnadstyp där förändringen blir särskilt tydlig är idrottsarenan. Ända sedan antiken har arenor för idrott och publika nöjen varit monumentalbyggnader. Colosseum var inte bara en praktisk behållare för tiotusentals åskådare utan ett monument över staden och imperiet.

Ännu långt in på 1900-talet var det självklart att en stor idrottsanläggning också skulle vara ett arkitektoniskt verk. Stockholms stadion, ritat av Torben Grut och uppfört inför OS 1912, är ett av Sveriges främsta exempel. Den nationalromantiska tegelarkitekturen för tankarna till en borg eller stadsmur. Mer än hundra år senare används den fortfarande och är ett självklart inslag i Stockholms stadsbild. I Gävle fick Strömvallen 1923 sin nuvarande huvudläktare, ritad av Erik Vestergren med tydlig inspiration från Stockholms stadion. Även den blev en del av stadens representativa arkitektur.

När den nya nationalarenan i Solna stod färdig 2012 och dåvarande Tele2 Arena i Johanneshov året därpå fick Stockholm två väldiga byggnader som ofrånkomligen dominerar sin omgivning. Ändå framstår de främst som stora evenemangsmaskiner snarare än som monument över den verksamhet de rymmer.

En arena är visserligen genom sin blotta storlek omöjlig att göra anspråkslös. Men om gestaltningen inte motsvarar formatet blir resultatet inte blygsamt. Det blir bara väldigt stort.

Globen är ett intressant motexempel. Man kan diskutera om den är vacker, men ingen kan ta miste på den. Dess geometriska enkelhet gör byggnaden till både symbol och orienteringspunkt. Den har blivit en del av bilden av Stockholm.

Monumentalitet behöver alltså inte bestå av kolonner, ornament eller klassiska stilformer. Den handlar om att ge byggnaden ett uttryck som motsvarar dess betydelse.

En stad behöver god vardagsarkitektur som vet hur man uppför sig mot sina grannar. Men den behöver också några byggnader som får resa sig över mängden och ge fysisk gestalt åt sådant som samhället betraktar som viktigt.

Problemet uppstår när vardagshusen tävlar om uppmärksamheten, medan monumentalbyggnaderna försöker se vardagliga ut. Låt monumenten vara monumentala. ■



Lars Anders Johansson *är författare och journalist och driver podden Budoarstämning.*

MELLAN RADERNA

Det underskattade levervärdet



KATARINA BARRLING
är docent i statskunskap vid Uppsala universitet.

Vi närmar oss slutet på den stora flyttkarusellen. Hundratals miljoner fåglar lämnar Sverige. Svalor och gökar och näktergalar och sädesärlor och tranor och gäss, alla flyger de sin kos.

Det är lika obegripligt varje år. Hur orkar de? För att inte tala om hur de hittar. För oss som knappt hittar bilen på Icas parkering är det svårt att ta in hur man kan hålla rätt kurs hela vägen från Sundsvall till Marocko. Och tillbaka. Någonstans i fåglarna måste det finnas en karta. Eller i alla fall något som vet var Sundsvall ligger.

Frågar man de sakkunniga, säger de att fåglarna har någon sorts inbyggd kompass. Det är sådana svar som bara väcker fler frågor. Därför blev man särskilt glad när det i somras rapporterades att några forskare kan ha funnit förklaringen till att duvor alltid hittar hem.

De kan rentav ha lokaliserat åtminstone en del av den där kompassen. Det oväntade svaret är att den sitter i – levern.

Levern alltså. Vem hade kunnat ana? Levern har en air av tråkighet över sig, inte direkt vad man förknippar med sofistikerad navigationsutrustning. Tvärtom. Den sitter där inne i skuggan och tar hand om sådant som ingen annan riktigt vill befatta sig med. Eller begriper.

Livet är orättvist, och i dagens samhälle har levern ungefär lika hög status som den sympatiska duvan har bland fåglarna, eller skolbespisningens levergryta inom gastronomin. I den mån den omtalas för något är det som ett restupplag för begagnad Irish coffee och annat skrot. Men det finns undantag. Mitt helt lekmannamässiga intryck är att läkare verkar ha höga tankar om levern. Kanske beror det på att de förstår vad levern faktiskt håller på med.

”I den mån levern omtalas för något är det som ett restupplag för begagnad Irish coffee.”

Annat var det förr. Då var levern organvärldens mest omsusade primadonna och pekades ut som källan till allt liv. I Mesopotamien undersökte man offerdjurens lever för att ta reda på vad gudarna hade i görningen. Levern var som en anslagstavla till universum. Det kan inte uteslutas att människorna mellan Eufrat och Tigris insåg att det var i just levern som den existentiella kompassen satt, och det utan att ha läst en enda artikel i Science. Jämför med i dag, då en människa kan ägna ett liv åt en akademisk karriär utan att kunna säga någonting säkert om vad mörk materia egentligen är eller hur lång tid en svensk regeringsbildning kommer att ta.

Människans högkulturer verkar över huvud taget ha en särskild förkärlek för levern. Därför är det ingen överraskning att även renässansmänniskorna förstod dess storhet. Och i *Trettondagsafton* jämställer Shakespeare levern med storheter som hjärtat och hjärnan, ”these sovereign thrones”.

Det var tider det. I dag har hjärta och hjärna helt tagit över. De har vad vår tid, som saknar Shakespeares elegans, skulle kalla ett starkt varumärke.

Språket svämmar över av hjärtan som brister och smälter. Både internet och närbutikens chokladaskar likaså. Inte minst politiker har en förkärlek för ordet, särskilt när de vill låta riktigt mänskliga.

Hjärnan å sin upphöjda sida ses som ett allmänt tillhåll för förnuft och fakta och allt dylikt som vår tid i alla fall säger sig uppskatta. Den har rykte om sig som kompassernas kompass. Den må vara svår att förstå sig på, men ingen ifrågasätter dess förmåga att förstå allt annat.

Den stackars levern däremot är helt detroniserad. Ingen säger att man måste ”följa sin lever”, att ”det behövs mer lever i politiken” eller att någon har en ”imponerande leverkapacitet”. Men levern klagar inte utan fortsätter snällt ta hand om både det ena och det andra. Någon AL, Artificiell Lever, hotar ännu inte mänskligheten.

Däremot har levern, utöver alla andra goda egenskaper, också den exceptionella förmågan att kunna återbilda sig. Alltmedan den lagrar, omvandlar, tillverkar och sorterar. Levern är helt enkelt en renässansmänniska, en kroppens Shakespeare.

Ur det perspektivet ter det sig logiskt att det är i levern den lilla duvans makalösa kompass sitter.

Medan vi människor går omkring och försöker förstå en allt obegripligare värld med hjälp av hjärnan, hjärtat och Google Maps, sätter fågeln sin lit till levern.

Så kan den flyga till Afrika också. Tur – och retur. ■

DETTA ÄR EN ANNONS FRÅN FOKUS

Johan Hakelius politisk chefredaktör

Journalister och »journalister«

NÅGONSTANS KRING 160 journalister har dött sedan Hamas attackerade israeliska civila och utlöste Gazakriget. Det är den amerikanska ideella organisationen Committee to Protect Journalists, CPJ, som står för statistiken.

Undrar ni också vilka de här journalisterna är? En spoiler: de är inte Tintin.

Det första namnet på CPJ:s lista arbetade bland annat för det islamiska magasinet al-Mugtama och för Holy Quran radio, en saudiarabisk statlig radiostation. Låt mig gissa att den saudiarabiska idén om public service skiljer sig en aning från den vi är vana vid. Flera av de 160 är bara registrerade som frilansjournalister, men många är det inte. Bland dem finns ett tydligt mönster.

En vanlig arbetsplats för de »journalister« som dött var Al-Aqsa tv. Det är Hamas propagandastation, känd bland annat för sina frejdiga barnprogram som syftar till att rekrytera de små liven som Hamaskrigare och självmordsbombare. Andra arbetade för Al-Manar tv, som drivs av killarna i Hizbollah och räknas som den iranskfinansierade terrorgruppens viktigaste internationella propagandamaskin. »Själva kärnan i Hizbollahs hela medieapparat«, som det statliga danska institutet för internationella studier kallat Al-Manar.

Här finns reportrar som arbetade för Al-Hadaf, PFLP:s politiska språkrör, en rörelse som är lite old school och blandar marxism-leninism med sitt övergripande mål att utplåna Israel. På listan finns även »journalister« som arbetat för Quds Al-Youm tv, som representerar den islamiska jihad-rörelsen. Det finns de som arbetade för Hamaskontrollerade Safa News Agency och de som företrädde den Hizbollah-, Iran-, och Assadvänliga nyhetskanalen Al Mayadeen.

Alla hör förstås inte till den här kategorin »journalister«. Det finns en journalist som representerade Reuters. Det finns flera som arbetade för Al-Jazeera, en kanal som av och till haft något slags trovärdighet. Den har nu gjort sitt bästa för att göra sig av med den. Under den här konflikten har Al-Jazeera redigerat bort kritik mot Hamas, kallat fallna Hamaskrigare »martyrer« och kablat ut rena fabrikationer av israeliska övergrepp. Det var Al-Jazeera som nyligen i en »dokumentär« återupplivade LVU-kampanjen mot svensk socialtjänst. Som vanligt baserat på rena lögner.

Det är förstås ingenting förvånande med detta. Det är i stort sett omöjligt för riktiga journalister – sådana som inte är propagandalakejer – att arbeta i Gaza. Skulle de ta sig in vore verkligen risken stor att de hamnade på CPJ:s lista, för kriget gör det i praktiken omöjligt för journalister, eller några andra, att känna sig trygga. Bland de på CPJ:s lista som bara kallas »frilans« finns säkert sådana som verkligen fungerat som journalister på riktigt.

Men frågan inställer sig ändå: är det verkligen rimligt att på det här sättet likställa propagandister i terrorrörelsers tjänst med »journalister«? Spelar det ingen roll om man jobbar för Der Stürmer eller Helsingborgs Dagblad?

> »Spelar det ingen roll om man jobbar för Der Stürmer eller Helsingborgs Dagblad?«

Jag tycker att det är en intressant fråga, särskilt eftersom västerländska journalister och mediehus noggrant undviker att ställa den. De vill helst inte alls nämna vilken typ av »journalistik« åtminstone hälften – antagligen betydligt fler – av de på CPJ:s lista ägnade sig åt.

Det väcker ytterligare frågor. Gör de det därför att Genèvekonventionen inte tillåter oss att göra skillnad på journalister och språkrör för terrorgrupper och förtryckarregimer? Gör de det för att de är rädda att varje distinktion mellan journalister och propagandister skulle försämra respekten för verkliga journalister och deras arbete? Eller gör de det bara för att det är för jobbigt att tala om?

Jag misstänker det sistnämnda. Och att det som verkligen hotar att urholka skyddet för journalister är att blunda när jihadister, islamister och terrorister gömmer sig bakom sin yrkestitel.



Följ Johan Hakelius blogg på Fokus.se

Vill du ta del av mer journalistik från Fokus?

Skaffa en prenumeration. Just nu får du
3 månader (12 nr) för **198 kr.** Du sparar **870 kr!**

Läs mer och ta del av erbjudandet
Skanna QR-koden
eller svara på **fokus.se/axess**

FOKUS

TIDSAM 2804-07
7 388280 409908 07
RETURVECKA 47

ENGELSBERG IDEAS
ACCESS TO EXCELLENCE

Engelsberg Ideas is home to great writing from leading thinkers on history, culture and geopolitics, featuring essays, notebooks, reviews, and historical portraits.

Read more and sign up for our newsletter on:
www.engelsbergideas.com

EI
ENGELSBERG IDEAS